

D. Jovanovich Lea S.M.

Nem csak kenyérrel...

Szent István Társulat

NEM CSAK KENYÉRREL...

REGÉNY

IRTA

D. JOVANOVICH LEA S. M.

BUDAPEST
A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. — Nyomdaig.: Kohl Ferenc.

I.

Halálos árnyak hegyén.

Magas, kopár hegyek meredeznek a sötét ég felé. Oly sűrűn vannak egymás mellett a hegyes csúcsok, hogy a repülőről nézve olyan, mint egy darab termés ametiszt, melyen az éles felületek, mint kicsiny hegyek törnek fel. A hasonlatosság még szembeszökőbb, amint a sötétedő estben, ametiszt lila árnyak bolyongnak a fehér ormokon. Mint az elátkozott hely, olyan ez a vidék: kietlen, lakatlan, akárcsak egy idegen csillagzatnak, nagyítóval közel hozott tája lenne. Lenn, sűrű erdők sötétednek, feljebb már csak a csúcsok hullámvonalai mentén a mélyedések gyepesedtek be. Legfelől csak haraszt, itt-ott egy senyvedt bokor és a szürke kő, amelynek kietlenségét, még télen sem fedi be jótékonyan és megszépítve a csillogó, fehér hó, mert a vad szelek csakhamar lesöprik. A hegy lábánál lévő falvacskákban telente örökös a hófuvás.

Most is hideg szél borzongatja a gyalogfenyőket, amelyek a kövek között csodálatosképen gyökeret tudtak ereszteni. Megtalálták létük fenntartásához, azt a vékony földréteget, mely élteti őket s melyet a Gondviselés egy teremtményétől sem von meg.

A kietlen és alulról szinte megmászhatatlannak látszó hegyre most egy kis csapat igyekszik. Egyforma energiával törtetnek felfelé, közben nagyokat szuszognak, hiszen alföldi fiú mindahány, aki még a szénaboglya tetejénél magasabb helyen nem

igen járt, hacsak nem kamasz korában, galambtojásért a templompadláson. Végre felértek a csúcsra, mely terraszként síman terült el és három oldalról valamiképen megközelíthető volt: de a negyedik oldal, az északi, csaknem teljesen merőlegesen állt, mint magas párkányfal a lent kanyargó, zúgó hegyipatak partján.

Innen jól szemmel lehetett tartani az egész környéket. Bár erre sem ellenség, sem hegyirabló nem jár, de a szemközti völgybe jól belehetett látni, amelyben egy még semleges város feküdt; ezért kellett a katonáknak felkapaszkodni, hogy megfigyeljék, nem fenyeget-e arról az oldalról veszedelem. Napkeltekor és napnyugtakor szokták felváltani az őrhelyen levőt. Nyugalmas állás, golyótól nem kell tartani, a rögtönzött barlangba is bebujhat a zord szelek elől, sőt még tüzet is gyujthat, mert egy szikla teljesen elzárja bármely oldalról jövő kutató pillantás elől. Az egész feladat abból áll, hogy olykor szét kell tekinteni a sivár hegycsúcsok között meghúzódó keskeny völgyeken és a hasadékok felett. A kép mindig ugyanaz és örökké fúj a szél. A kopár hegyek között déli irányban van az álmos kis város, amelynek lakosai szórványosan mutatkoznak az utcákon s innen, mint gyermekjáték, oly parányinak látszik az egész. — Ebből állt a nappali szolgálat.

De éjjel, az egészen más! Nincs a közelben senki, nincs tíz lépéssel odább a bajtárs, szó nem hangzik, fegyver nem csörren, madár sem repül erre. Teljes a némaság, amiben a tovagördülő kő, hangos éket ver. Csak a szél sivítása hallik, amint végigsepri a hegyeket s a zegzúgos sziklák között megtörik és síró kísérteties visszhangot kelt. Nem is jön ide senki passzióból, és ha lehet, csak egyszer. Inkább a gránát elől kapkodják fejö-

ket, mint itt a zajra figyelni, megfeszített idegekkel, a zajra, mely nem tudni honnan ered.

Hajdu András maradt ma éjjelre az őrhelyen. Társai vidámak voltak, leültek ők is megpihenni s azzal szórakoztak, hogy beszédbe igyekeztek elegyedni egy teljesen vad kinézésű lánnyal, akit útközben találtak és aki nagy mulatságukra utánok jött egészen idáig. Kenyeret dobáltak neki s ő kutya módjára szaladt utána és mohó vigyorgással kapta be. Még fiatal lehetett, valami cigány vérkeverék, barna, rézbőrű arcába kócosan lógott a haja, látszott rajta, hogy fésű még nem igen tört benne rendet. Talán eszelős is volt, artikulátlan hangokkal mulattatta a katonákat és nem félt tőlük.

Estefelé, mielőtt a nap leszállni készült, megindultak a katonák is lefelé. Andris egyedül maradt. Eleinte le-fel járt szabályszerűen a hegytetőn és minden fordulónál körülnézett a lesujtóan sivár és félelmesen gigászi vidéken. Olykor oly erős szélroham jött, hogy pár lépéssel előbbre sodorta. András a nyaka közé huzta a fejét és önkénytelenül is megtapogatta pompás fegyverét, hűséges társát ez egyedüliségben, bár homályosan kezdte érezni, hogy micsoda egy ember fegyverével együtt ezekkel a hatalmakkal szemben.

A barlang felé ment és leült, a kőnek vetve hátát. A vad leány vigyorogva bujt ki a kövek mögül és leült András mellé. András adott neki kenyeret és szalonnát és miután a lány jóízű csamcsogással megette, mutatott lefelé, hogy menjen el. De a lány csak nem ment, indulatos fejrázásokkal is jelezte, hogy nem megy és minden szónál kifejezőbben, elszántan leült András mellé. Az nem is hederített többet rá, annyiba vette, mint a lenthagyott bundást, melyet szintén errefelé szedtek fel, egy üres faluban, ahonnan a lakosság elmenekült.

András a fegyverét a térde közé szorította és átkulcsolta lábait, fejét puskájának támasztva. Talán még jól is esett neki, hogy élő lény van a közelében. De mikor a lány hozzá dörgölőzött és ravasz didergéssel közelebb bujt: a könyökével félre lökte. A vad lány sunyi mosollyal újra András felé közeledett, de erre már András felállt és komolykodva a puskáját kétkézre kapta, mintha ütni akarna vele. A lány vad irammal szaladni kezdett, András még tovább fenyegetve rázta felé a fegyverét és a lábával is toppantott, mintha kész lenne utána futni és kergetni, ha nem sietne eléggé. Úgy tett, fenyegetve a lányt, mint ahogy a gyermeket szoktuk elzargatni. A vad lány könnyű ugrásokkal, olykor négykézláb mászva a veszedelmesebb helyeken, eltűnt, azon a nyomon, amerre a katonák mentek, — arra a tábor felé.

András most a barlangba hordott fából tüzet gyujtott és amíg az füstölögve felgyulladt, le-fel járkált a tetőn. Teli hold volt, méltóságteljesen, szélés képpel lebegett át az űrön. Oly közel látszott Andráshoz e tiszta átható levegőben, hogy szinte úgy tetszett neki, a szomszéd hegyoromról, kézzel elérhetné. Hófehérre világította meg a kopasz csúcsokat, félelmesre nagyította őket. Néhol az árnyék oly éles volt, hogy sötét szilárd anyagnak látszott, a sötét völgyek felett pedig a kőóriások mint megvilágított árnyak, szinte lebegtek. A sok egymásra vetődött árny és fény, az elszórt fehér sávok, megvilágított részek, még kuszábbá tették a tájat, mintha nem is az előbbi környezet lett volna. Andris kényelmetlenül érezte magát, zavarta e megváltozott kép. Gyakran megállt és kutatva nézett szét. Egy-egy messze legördülő kő zajára fegyveréhez kapott és hosszan nézett abba az irányba. Olykor, ha egy repülőről a fényszóró bevilágított a völgyekbe, tisz-

tán látta a legkisebb bokrot is, de sehol semmi emberi lény. Később már a fényszórók is beszüntették munkájukat, hiszen reggelig onnan a völgyből úgy sem tehetnek eredményes lépéseket, — a mieink meg a hegyen innen vannak.

András beleunt a járásba, bele az ácsorgásba. A szél hidegen fújt, szélés hullámokban jött valahonnan messziről s felhallatszott, amint belekorbácsolt a patak zuhogó vízébe s amint az nagyokat lócsanva menekült előle. Ha a szélroham elállt, hosszú néma csend ülte meg a tájat. András fütyülni kezdett, hogy a sűrű csendet megtörje, de ebben a nagyszerű, ünnepélyes halott környzetben, oly disszonánsan hangzott a mars füttye, hogy András, — bár az okát nem tudta vón adni — abbanhagyta. Érezte, hogy valami lefogja, egy hatalmas erő, a saját semmisége tudata. Érezte, hogy veszik el a fenséges, a titokzatos, vele szemben érzéketlen természet erői között. Mindez öntudatlanul élt benne, de arra élesen gondolt, hogy ezek a hegyek tán már több ezer éve így állnak, a hold ép így sütött le rájuk, itt minden szinte öröknek látszik, itt csak egyedül ő a mulandó: holnap talán már nem is lesz...

Valami zörejt hallott? Kicsúszott a kő mögül és feszülten figyelt. De nem, sehol semmi. Csak a saját szíve dobogását hallja.

— Ki tudja, dobog-e még holnap, — gondolta, amíg a kísérteties tájon körültekintett. Lenézett a sötét völgyekbe, amelyek mégegyszer oly mélynek látszottak. Az ég pedig mérhetetlen magasnak és kifürkészhetetlennek. Az egész környezet annyira idegen volt és annyira részvétlen ezzel a szegény, magára maradt kis emberi lénnyel, hogy Andris önkénytelenül elmenekült lélekben oda, ahol minden édes és drága. Odasietett, ahol minden bokor és

fa ismerős s ahonnan a sokszor látott kapuk mellől barátságos arcok mosolyognak felé. Meg sem állt, egész a héthársi alvég legszebb portájáig, meg sem pihent, csak a muskátlis ablaknál, ahol Juliskája pihegve álmodott róla. Fejét a térdére hajtotta, lábaival néha-néha rugott egyet az égő hasábon, de ő innen messze volt, nagyon messze, ott volt, ahol a kincse, ott volt, ahol a szíve. A hold tele erejével sütött, de ő azt már nem látta, a kanyargó Tisza vízét látták távolba néző szemei.

Hirtelen összerezzent. Valami zaj? Csak a szél zúg, talán az gördít le köveket? De nem. Mintha valaki felfelé jönne, lába alól a kimozdult kövek visszagurulnak, egyik-másik hosszú percek mulva nagy csobbanással hullik a messze lent kanyargó patakba. Semmi kétség, valaki jön. Talán többen is?

András óvatosan kicsúszik a tető szélére, lenéz, amerre a katonák mentek, de senkit sem lát. A nesz is mintha elhangzott volna. Vagy csak a szél zúgásában és a fülében kalapáló vérhullám zuhogásától nem hallja? Megfeszíti minden idegét, figyel. Most már tisztán hallja, hogy valaki felfelé jön, de mintha az éjszaki oldalról jönne a zaj. Ez lehetetlen, hiszen ott oly meredek, hogy csak zerge mászhatja meg! A léptek zaja mindegyre közeledik. András a hátát fedi a barlang oldalával, féltérdre ereszkedett, a fegyverét készen tartva kezében, majd mikor a léptek annyira közelről hallatszottak, hogy már a következő pillanatban felbukkanhatott a tetőn, András hallja, amint a közeledő a jelszót mondja. Halk szó volt, de András tisztán hallotta.

Rá egy pár pillanat mulva felbukkant az ember. Nem volt katona. András meglepetve nézi; egy magas férfi, hosszú, szürkés palástfélébe van burkolva, fegyver nincs nála. Mindkét keze szabadon lóg és hosszú haja van, amely a válláig ér.

— Jó estét — mondja olyan hangon, mintha már régi ismerősök lettek volna.

— Mit akarsz itt? — kérdezte András a fegyverét szorongatva.

— Adj egy kis meleget, barátom.

— Egyedül vagy?

— Egyedül — mondta az idegen és Andrisnak úgy tetszett, mintha szomorúan hangzott volna, amint ismételte — egészen egyedül.

Andris most felállt, körülnézett mind a négy oldalon, hallgatózott, de sehol senki és semmi nesz. Fellélegzett. — Legalább nem leszek egyedül!

— Gyere beljebb — mondta az idegennek s mindketten bementek a barlangba.

Az idegen, mikor leült, máskép csavarta magán a köpenyét, úgy hogy András láthatta, hogy nincs nála semmi fegyver, csak az alsóruha. Teljesen megnyugodva ült le vele szembe.

— Ki vagy te? — kérdezte érdeklődve.

— Vándor ember vagyok.

— Nehéz sor — tette hozzá Andris.

— Nehéz.

— Pláne a mostani világban, mikor az emberek oly rosszak és keményszívük. Édes anyám meséli, hogy azelőtt gyakran jártak vándorlók és mindenütt szívesen látták őket. Régen jobbszívűek voltak az emberek, — és nagy buzgalommal törölte közben a csutora száját és nyujtotta az idegen felé.

— Köszönöm, nem iszom.

— Andris se ivott. Belenézett a tűzbe. Csend volt. Újra csak ő kezdte meg a beszédet.

— Hogy jutottál ide fel? Mit keresel itt a hideg hegyek között, ahol csak a szél jár?

— Téged kerestelek.

— Engem? — Miért épen engem?

— Mert tudtam, hogy egyedül vagy, hogy egészen egyedül vagy a hideg hegyek között.

— Na, ez szép volt tőled, hogy ezért jöttél. Bizony nem embernek való hely ez. Ilyen helyen még a kísértet is megijedne. De hát a magyar baka itt sem fél — tette hozzá önérzettel.

És Andris, aki pedig szűk szavú volt, most elkezdett beszélni, áradozva mesélni: hogy a Tisza mellékéről való, hogy milyen messze van hazulról, hogy már nyolc hónapja nem volt otthon. Hogy már igen vágyik haza és kétszer volt már sebesülve, szépen sorba mindent elmondott, ami a szívét nyomta. Az idegen érdeklődve hallgatta, nem szólt közbe, de megértően bólingatott és úgy simogatta tekintete Andris arcát, akár az édes anyja áldó keze.

— Jó, hogy feljöttél — fejezte be András.

— Jó — hagyta rá az idegen. Jó, hogy eljöttem, hogy megmondjam neked, hogy légy hű.

Andris értelmetlenül nézett rá s megkérdezte:

— Azt mondod, hogy hű legyek?

— Igen, hogy légy hű.

— Nem igen értem — felelte Andris — már, hogy kihez legyek hű?

Az idegen elmosolyodott, de semmit sem szólt.

Andris megszerette a vándort, úgy érezte, hogy jobban szereti, mint akármelyik bajtársát, tudni szeretett volna róla többet. Elgondolkozva nézett rá. — Érezte, hogy ez az idegen megérti, — lám mindenben igazat is adott neki. Miféle ember lehet ez?

Andris lassan gondolkodott, úgy hogy sok idő telt el csendben. Valahányszor felnézett, mindig találkozott a szeme a vándor jóságos nézésével, az is úgy látszott, figyelte őt. S mikor Andris hosszú hallgatása közben, míg gondolatai hazafelé jártak, mélyen felsóhajtott: az idegen megértően né-

zett rá és biztatóan mondta: — most imádkoznak érted otthon.

Andris meglepetten kapta fel a fejét és hosszan vizsgálódva nézett az arcába: — vándor, ismerlek én téged?

A vándor mosolygott.

— De igen, erősködött Andris, valahol már láttalak, csak nem tudom hol. Megállj csak — és dörzsölte a homlokát — mikor a Ferkó, a sógorom az argosi erdőben elesett s én nem messze feküdtem tőle sebesülten, nem te segítetted fel és támogattad egy bokorig? Nem te voltál? — Én voltam.

— Hogy kerültél te oda? Nem féltél a golyóktól?

— Engem nem ér a golyó, — felelte egyszerűen a vándor.

— Biztosan török — gondolta Andris, azok nem félnek a golyótól. — Ferkó nemsokára meghalt, tette hozzá hangosan.

Az idegen bólintott rá, hogy tudja.

— Különös — fűzte tovább Andris, — hogy épen itt találkoztam veled. Örülök, hogy megismertelek, akkor is akartam hozzád szólni és megköszönni, hogy a kis sógorral olyan jó vagy, de nagyon gyenge voltam.

Az idegen újra csak bólintott.

— Különös, hogy épen ma jöttél ide, amikor én vagyok itt.

— Akkor megyek az emberekhez, amikor egyedül vannak — és áthajolt a parázs felett, közelről mondta ezt Andrásnak, — amikor egészen egyedül vannak. És most András on volt a sor, hogy megértően bólintson.

Az idegen felállt, összébb vonta a köpenyét s indult. — Köszönöm a meleget, mondta jóságosan.

András felugrott, szerette volna megölelni de még sem tette, csak meghatva, mint régi barátjától búcsúzott.

— Olyan jó volt, hogy itt voltál. Nem fogom soha elfelejteni ezt az éjszakát.

— Nem fogod elfelejteni ezt az éjszakát — mondta a vándor titokzatosan mosolyogva és kezét András vállára tette. És elment. Megkerülte a barlangot, az éjszaki oldalon indult lefelé. Egy ideig még hallatszott a köveken a lépte zaja, de csakhamar a sűrű csend nyelt el mindent.

Reggel, amikor az őrjárat felért, hogy Andrást felváltsa, ott találták őt a barlang bejáratánál a kihamvadt tűz mellett ülve, puskája a térde között és feje a fegyverhez szorítva, félig megdermedve. Szorosan összekulcsolt újjait alig bírták szétkapcsolni és felállítani ülő helyzetéből. Mély álomba volt merülve, mely a megfagyást előzi meg. Dörzsölték és pálinkával itatták, míg a halálthozó álmot elűzték. Csodálkozva látták, hogy Andris pálinkája mind megvan.

— Miért nem ittál, pajtás? Hisz majd elveszejtett az Isten hidege. Cudar hideg volt hajnalban odalent is, hát még ittfönt.

Andris kábultan tapogatta zsibbadt tagjait s elment a csúcs északi felére, lenézett a meredek hegyoldalon.

— Hogy jöhetett erre fel?

— Ember erre sehogy se — felelték rá.

Andris elgondolkodva nézett körül.

— Te — szólalt meg az egyik — menjünk innen. Cudar hely ez még nappal is. Te voltál az utolsó őrszem, ezentúl már nem kell. Aligha nem, az már a mienk — és a völgyben fekvő kis városka felé mutatott.

— Az éjjel azt mondta nekem a Linger Pista, aki pesti csibész és az ördögtől sem fél, hogy: — na, nem irigylem a Hajdu Andrist, én egyszer voltam odafönn, de többet nem kérek belőle. Egész

éjjel minden eszembe jutott végig, attól kezdve, amikor az iskolában forintot loptam s a legjobb pajtásomat verte el a tanító érte.

Andris nem szólt rá semmit, de eszében forgatta a hallottakat, valami benső meggyőződés érlelődött meg benne és bajtársai kérdésére, hogy mit csináltál egész éjjel? — azt felelte: — Biztos vagyok benne, hogy nem aludtam.

II.

Álom nem vett rajta erőt ez éjszakán.

Onnan, a messzi sötét albán hegyek közül, azon a titokzatos éjszakán Hajdu Andris lélekben itthonjárt. Itt a széles magyar róna egy kis tiszamenti falucskájában, itt, ahol a legkanyargósabb ez a fürge szőke folyó, itt Héthárson, hol három oldalról ölelgeti kemény sodra s bizony olykor-olykor, ahogy öregapámék mesélik, ölelésével majd megöli, el is önti. De hát nem csoda, ha kedve van végigfutni rajta, mert hisz sehol sem oly szép, virágos, tarka a rét és sehol az estéli szellő oly édes bazsalikumillatot nem sodor a kis kertek felől, kanyargó víze felé. És sehol az utcákon a házak nem sorakoznak oly hófehéren egymás mellé, hogy szinte vakító lenne, ha a piros muskátli mosolygása nem vonzaná a szemet a házelőtti parányi kertre. A kert: az a tarka-barka szinfolt, ahol a földet verbénák futják be s fölötte a tűzes arcú muskátli kukucsgál ki a léc közül s a mályva még őt is túlnőve, a kerítésen át nézeget végig az egész templomsoron.

A lila mályva a kis kert mesemondója. Mert Héthárson is van ám elég néznivaló, úgy hogy hosszú,

néma csillagos estéken el is mondja sorba mindazt, amit a világból látott. Ilyenkor még a kapu melletti vadrózsa is közelebb kúszik, hogy el ne veszítse a szót. S amikor a hold a felhő mögé bujik, a mályva elhallgat, a tücsök kezd muzsikálni, hogy álomba ringassa a kis kertet, hogy az alvó virágok illata besurranjon a kis ablakon és megédesítse Juliska könnyes álmait.

Juliska a Hajdu Andris felesége. A Bogár Juliska, szép, parázsszemű, ringó járású menyecske. Hej, de sokat gondol az Andrisra, hogy mit csinál és gondol-e rá? Ez a fő! A többi az minden mellékes, annyira, hogy Juliskát nem is érdekli. A háború főleg azért rettenetes, mert Andris oda van és baj is érheti, a nyár azért hosszú, mert nincs itthon, a posta is csak érte van, a selyemviganó is, mintahogy minden, ez a szép kis ház is, ahonnan hiányzik a fiatal gazda.

Vasárnap délelőtt, szép szeptemberi nyárutón, a Hajdu porta asszonyai most jöttek meg a nagymiséről. Juliska búsan hajtja össze babos selyemkendőjét és veti le az ünnepit. Kisiet kizárni a felső kiskaput, úgy illik az, hogy vasárnap nyitva legyen. Már befelé fordulna, mikor két leánykori pajtása, még mindkettő pártában, bekiáltanak érte. Kimegy hozzájuk egy kicsit a kiskapu elé.

— Tudod mit mondott megint a Pista az anyjának? Hogy nincs egy olyan dógos lány a faluba, mint a Juliska, — azért nem házasodik!

Juliska elpirult:

— Ne vegyétek fel, amit az a kerge Pista mond, csak azért mondja, hogy téged boszantson.

— Tudod, az Anna milyen bolondja, egészen oda van, hogy ezt hallotta.

— Mégis csak te leszel a Pista felesége, Annuskám — biztatta Juliska — és senki más, én mon-

dom neked. Jól teszed, ha kivárod, majd észre tér!

Juliska betért a házba s Anna még ezer ürügygyel felcsalta társát, mégegyszer a felvégig, hogy szembe jöjjön a szíve lovagjával.

A sokat emlegetett Pista, a Kemenes Pista, amolyan fenegyerek. Katona ő is, már sebesült is volt, de azért többet van itthon, mint odaki. Özvegy anyja térdig leszaladja a lábát, hogy sok gyereke közül, akiket a sarlach meg diftiritisz, egyet meg a korcsmai verekedés tépett le a szívéről, ezt, az utolsót, itthon tartsa. Szép vagyonkája volt az özvegynek s a szolgabíró úr nem is volt igaztalan, amikor egyre-másra adta a gazdasági szabadságot, meghallgatva előbb a kellő kíséretű szép szót.

Pista a multban sokat lebzselt Juliska szoknyája körül, de ez egyszer a rövidebbet húzta; régi kenyeres pajtása, az Andris vitte el előle. No, nem is haragudott érte nagyon, bár akkoriban restelette a dolgot. De most kezdi más szemmel nézni a menyecskét. A háború szele mélyet kavart, felverte a homokot a felhőkig. Igaz, hogy sok csillám került fel, de sok por is. Csodálatos, hogy a meginduló erkölcsi lazulás láthatatlan szárnyakon, de el ért a legkisebb és legkonzervatívebb faluba is. Pista eszében is ott forgott az a bizonyos — hátha, — és miért ne?

Juliska mindebből nem sokat vett észre. Ők, Andrissal szomszéd gyerekek voltak, pendelyes korukban együtt őrízték a libákat a kert aljában. Tavaszutón, ha már a Tisza elszégyelte magát, hogy elfogta fiatalos heve s túl ment a gáton, meghunyászkodva bújt vissza, maga után hagyva apró fényes tócsákat a gyerekek nagy örömére. Előkerült a régi rosta; Andris és Juliska versenyt szedték a békalencsét. Első perpatvaruk szinhelye ez a tócsaszél,

mert Andris soha el nem mulasztotta a lencsével kifogott békát Juliska nyakába ugrasztani. Később is mindig együtt jártak, egymás mellett volt a földjük is, a jussuk is, miért ne házasodtak vón össze? Lakodalom után nem is kellett messze menni, csak át a szomszéd házba. Nagyobb volt a Hajdu porta, módosabb, Bogárék szívesen látták leányukat odaköltözni.

Abban a korban, amikor játszópajtás kellett, Andris volt vele s abban a korban, amikor a szív kezdett nyiladozni, Andris volt mellette, mindig csak ő, hűségesen és odaadón. Igaz, hogy nem volt olyan szép szál legény, mint vetélytársa, a Pista. Erős, vállas, napsütötte, sötétszőke, kissé hajlott orrú magyar tipusú arcából csak úgy sugárzottak ki hűséges szemei. Lassú, csavarintos észjárású, de megbízható volt: szükszavú és kevés beszédű magyar ember. Kemenes Pista, noha egy faluból valók, mégis az áldott magyar vérnek egészen más hajtása. Külsőben magas, nyulánk, izmos és hajlékony, afféle fiatal Toldy Miklós. Sötét bőre a nap hevétől nem lesz feketébb, selymes fekete haja alól sas szemei elszántan néznek akkor is, mikor érzései és gondolatai nem igazolják e tekintetet. A messze ázsiai turán nézése, amint a pusztát kémleli. Ősei nyugtalan vérének tűze itt konzerválódott az áldott Tisza mentén, ahol nehéz földrétegek alatt hún vitézek pihennek, besenyők és ősmagyarok. Ahol a Tisza fövénye nem idegen homok, amit a víz erre sodor, de vérítatta föld, aminek minden göröngye csodás regékről szólhatna, ha lenne ki megérti szavát. Pista lelkét sokszor elönti valami nyugtalan vad lelkesedés, átlüktet erein az ázsiai puszták vad dala és szeret merengve nézelődni napnyugtán a sodró vizű folyó felett. Duhaj és szertelen és mégis álmodozó, mint az a széles róna,

ahol született, ahol otthona van a fákat kicsavaró viharnak s a szelíd délibábnak.

Nem igen illik az egyéniségéhez ez az itthon lebzselés. Szívesen van ő kint is, ezt tudja róla mindenki s amikor itthon van, megfogja a munkát, nem marad vetetlen, behordatlan az özvegyi jus. És szívesen adja át az igát a katona férjeik helyett férfi munkát végző asszonyoknak, úgy hogy zokszó még nem esett ellene.

Pista ma úgy látta, hogy Juliska szeme könnyes lett, mikor a templom előtt a plébános úr, az urát kérdezte. Olyanféleképp gondolta, hogy ilyenkor gyengébb az asszony. Legalább is a katonasor alatt, az elkapatott szép szál legénynek ilyen tapasztalatai voltak a városi fehérnép körül. Hogy miért, azt ő maga sem tudta, sokszor nevette magában, hogy a bús szívek miért az ő vállán sírják ki keservöket! De hogy így van, az már igaz, s hogy a fehérnép furcsa észjárású, az még igazabb! Kemenes Pista ilyen gondolatok mentén tűzcsóvákat forgatott a szívében, amíg hetykén átkiáltotta a túloldalra a szerelmes Annának, akivel atyafiságban is volt, az «adj Isten szép hugom»-at.

Juliska ezalatt a tiszta konyhában üldögélt és betűzgette tán már századszor azt a gyűrött kis rózsaszínű tábori lapot. Az első szobából papucsban, ingujjban, rányitott Hajdu Pali, az úrfi, az úri sógor, aki «a doktorságot tanulja Pesten». Most itthon van tanulmányi szabadságon, mert őszre végez. Fönn van a szőllőben, a présházban a «ménykű sok könyv», aminek mind bele kell férni Pál fejébe.

— Van hideg aludt tej? — S kedélyesen ásított, míg ráveregetett a sógornője gömbölyű vállaira.

— Van. Ide hozzam, vagy ki a fa alá? kérdezte készségesen Juliska.

— Hozd be hugocskám a szobába.

De már erre nem került a sor, mert Hajdu néni meghallotta az udvaron és már hozta is a pincéből a hűs aludttejet s a kenyérgyürkét ragyogó arccal a «lelkem fiamnak». Megcsókolta a fia homlokát, — azt az okosat — de előbb hátra simította a gonddal lefésült fürtöket. Pali gyerek: — «Jaj, anyám, a frizurám» — kiáltással kapott az anyja keze után, de már későn. Kanalazgatás közben átbeszélt Juliskához:

— Hallod, lelkecském, ha idejönne délután egy úrféle ember s engem keres, mondd meg neki, hogy mostanig vártam rá, már azt hittem, nem jön. Kimentem már a szőlőbe, ha épen akar, utánam jöhet, ott megtalál. De nem felejted el?

— Nem, dehogy! — szabadkozott Juliska.

Piros napernyő fénye esett az ablakra s behallatszottak a kedveskedő szavak.

— Jaj, de szépek a virágai, Hajdu néni, nincs ilyen szép színű verbéna sehol, de sehol. Úgy-e, ad nekem a magjából?

A postás kisasszony meg a pesti tanítóné, aki a katonasorba lévő tanító urat helyettesíti, még sose találtak annyi megdicsérni valót Hajdu néni kertjében, mint mióta a doktor fiú itthon van. Hajduné tudta az okát jól, de nem hizelgett neki: — természetesnek találta. S készségesen adott a kezükbe egy-egy levendulaágacskát: «Jó azt szagolgatni!»

Pál úr is felugrott az asztal mellől s az ablakon kikönyökölve elméskedett a lányokkal. S amíg azok a hátsó kertben Hajdu néni uborkáit bámulták, Pali sietve dörzsölgette sevró félcipőjét, amit Juliska sok jóakarattal, de kevés hozzáértéssel szalonnával kent be, hogy fényesebb legyen. Végre is készen lett a fess fiú és a két kisasszonnyal sétálgatott a templomtéren le és fel. A leányok hajlandónak mutatkoztak, hogy délután kikísérik Palit a

határkőig s onnan ő tovább megy a szőlőbe «robotba tanulni».

Ebéd után Juliska épen tintát és tollat hozott ki a fa alá, hogy levelet írjon Andrisnak, amikor egy furcsa vörös képű alacsony úr nyitott be a kis kapun, kihajló inget viselt, kockás lüszter ruhájához.

— Ahán, ez lesz a pesti úr, — gondolta Juliska.

— Jónapot kívánok. Úgyebár, kérem, jó helyen keresem Hajdu doktor urat?

— Igen is, — felelte Juliska — tessék beljebb kerülni.

De már jött ki Pali, nem sok örömet árult el az arca:

— Ne csiklandozzon a doktor szóval, mert mindjárt eszembe jut az a pókhálós könyvhalmaz a présházban — s már le is ültek a folyosó padjára.

— Mi ujság? — kérdezte érdeklődve a pesti?

— Semmi.

— Épen semmi?

— Nem. Nem lehet itt semmit csinálni, — mondta Pali s idegesen felrántotta a vállát.

— Hát az öreg már megvan? — kérdezte Dingl és befelé intett a szobába.

— Az apám? Nem is szóltam neki.

— Hát épen semmit sem csinált?

— Nem. Ha mondom.

— Máskép beszélt azelőtt!

— Azelőtt? Ott Pesten, mondja így. Ott az ember el sem tudja képzelni, hogy milyen a falu. Pedig én itt születtem, itt nőttem fel s mégis azt hittem, hogy elérhetek valamit. De csak két napig voltam itthon és beláttam, hogy lehetetlen. Itt az apám úgy gondolkodik, mint a nagyapám s az meg úgy, mint az ő öregapja. Úgy beszélnek a nagy háborúkról, ami a nagyapjuk korában volt, mintha ők élték volna át, tudják a szenvedéseit, az áldo-

zatait. Itt összefolyik a mult és a jelen és ez borítja be a jövőt is.

— Nincs igaza, doktor úr! És ne haragudjon, de csalódtunk magában. Legalább meg kellett volna próbálnia! Mikor, ha nem most, ezek már az utolsó órák.

— Próbálja meg maga — felelte nem túlfinoman Pali — ott van az apám, menjen és beszéljen vele. — Majd szelídebben folytatta, látva elkedvetlenedett arcát. — Menjen el ma délután az olvasókörbe meg a nagykocsmába, próbálja meg.

Mindketten hallgattak. Pali törte meg a csendet:

— Ott a városban, távol hazulról, a falutól, a saját szemüvegen át néz és hall az ember. — De itthon ebben a széles napsugárban le kell tenni a pápaszemet. Itt egy más világ van. Sokszor azt hiszem, nem is élet, de alvás s ha már huzamosabban itthon vagyok, érzem az egyforma élet ritmikus zúgását — egyforma, szabályos és súlyos, mint az oceán hullámverése, a neki idegen elemet méltóságteljesen kiönti a partjaira. Apám, nagyapám és valószinűleg az ükapám is itt élt és így élt. — Itt nem lehet elérni semmit.

— Ez csak a nyaraló kényelmessége. Én, természetesen, meg fogom kezdeni. És számíthatok magára?

— Számíthat — felelte vontatottan Pali — hiszen ismeri a felfogásomat. Jobb is, ha nem én próbálkozom először. Tudja — tette hozzá nevetve — én nem imponálok az öregemnek. Jöjjön fel holnap hozzám a szőlőbe és mondja el, hogy mire ment s majd meglátjuk a többit. Jövő vasárnap sem lesz későn, hogy összeválogassuk a bizalmiakat.

Pali hozta is már a bicikliét, elkezelt Dingltől, kit a ház előtt hagyott és elkarikázott a posta felé. Dingl ácsorgott egy darabig az utcán, majd újra bement Hajduék udvarába.

— Meg tetszik engedni, hogy idebennt várjam be idősb Hajdu András gazduramat? — szólította meg Juliskát.

— Tessék — mondta Juliska és átadta a lócát a vendégnek.

Dingl, aki eddig a pestvidéki munkástelepeket vélte falunak s csak azok sivár házait ismerte, érdeklődve nézett körül:

— Szép lehet így lakni.

— Igen is — felelte készségesen a fiatal asszony.

— Volt már Pesten?

— Igen is, voltam egyszer lánykoromban, Szentistvánkor — szégyenkezett Juliska — akkor volt ott az Andris katona.

— Szeretném, ha maga is eljönne délután.

— Hová? — kérdezte kerekre nyilt szemmel.

— Hogy megtudja maga is, hogy milyen igaztalan ez az élet. Hogy a mai társadalom mennyire elnyomja a gyengébb felet, tönkre teszi, kiuzsorázza, agyonnyomja. Megértette?

— Nem.

— Hát mit nem ért belőle?

— Semmit se, — felelte Juliska zavartan.

Dingl biztatva nézett a zavarban lévő menyecskére

— No, majd megérti! Ugy-e, katona a maga ura is?

— Igen is.

— Régóta elment már?

Juliska neki lendül és szívesen beszél, negédesen hajtogatva a fejét, mint ahogy illik egy ilyen módos fiatal asszonyhoz, szemérmesen lefelé néz közben és nagyokat sóhajt: — «Hej, édes Istenem, most már a negyedik éve, hogy oda van. Azelőtt meg leszógáta a három évit, hogy most már a hetedik éve eszi a komiszat. Kétszer meg volt sebesülve, Lembergbe is volt spitálba, máskor meg Innsbruckba; jaj, mennyit szenvedett, én meg vele a

sok idegen között. Eddig mindig csak bizakodtam, de most már félek, három hete hír sem jön tőle. Most már nagyon félek. — És sűrűn hullanak a könnyei a kötényébe.

— No, ne sírjon menyecske, haza jön az ura biztosan.

— Honnan tudja?

— Hát tudom.

Juliska reménykedve kérdi: — A jegyző mondta? De arra a válaszra, hogy: Nem, nem a jegyző mondta, hanem én mondom — megingott Juliska bizalma. De hát lám, mégis milyen jó ember ez, gondolta Dingl további szavai alatt, aki ugyancsak biztatta:

— Lássa, ez nincs rendjén! A maga ura mindig kint van, küzd, vérzik, más meg azalatt két kézzel tömi a zsebébe a pénzt. A maga derék ura helyett az öreg apja végzi a nehéz munkát; maguk itt törik magukat, ő meg ott. A maga urának itt van a helye maga mellett, hogy boldogon éljenek, nem pedig ott, ahol a halált osztogatják.

— Bizony — bizony — sóhajtozott Juliska.

A házból kijött az öreg Hajdu s egy szemrebbenéssel odatekintett a fa alatt ülő vendégre és az érdeklődve előtte álló Juliskára, — biztosan selyemkendőt akar vetetni a menyecskével, — gondolta, amíg a kis kaput behuzta maga után. Dingl is elköszönt és sietett a gazda után.

Juliska is végre leülhet a kalamáris mellé, a diófa alá. A pennát a kezébe vette és karjait az asztalra téve ráborul. Tele van a szíve. Felnéz az égre, amelyen már lefelé indul a nap. A vasárnap délutánok ünnepélyes csendje feküdt a falura. A gyerekek a kertek alatt, a réten ugrándoznak, egy-egy szellőhullám felhozza az ispiláng-ispiláng elnyujtott dallamát. Az öregebbje a ház előtti lócá-

kon ül, csendesen beszélgetve a világ szomorú folyásáról. Juliska álmodozik, ábrándozik: — Lelkem, uram, Andris, én mindig csak rád gondolok; ha itt vagyok a diófa alatt, egyedül ülök; ha kimegyek a szőlőbe, egyedül járok; ha haza jövök, ha bármerre megyek, egyedül vagyok, de mindig csak rád gondolok, ébren is, alva is. Tudom, hogy te is csak épen így vagy. És jaj, de félek, hogy valami bajod esik. Hirtelen felveti a fejét, szinte ünnepélyesen belemártja a pennát a kalamárisba s elkezd írni, hogy valóságot öltsenek érzései, hogy elvigye a rózsaszínű tábori levél a szíve lüktetését, oda az albán hegyek közé.

Hajdu néni már bejött a kis padról, elkészíti a fejőkét és indul is már az istálló felé, de ahogy meglátja, hogy Juliska ír, megáll előtte:

— Készen vagy már? Olvasd hát el.

Juliska készségesen enged a felszólításnak: «Kedves uram, Andris. Kelt levelem 1917 augusztus 19-én, Héthárson. Reméljük az Istentől, hogy ezen pár sor írásom jó egészségben talál. Mi valamennyien egészségesek vagyunk, édes apád is, édes anyád is. Tiszteljük a Ferkót. Tisztel az édes apád, tisztel az édes anyád, tisztelnek a sógorék. Tisztelve csókol feleséged, Hajdu Andrásné, Bogár Julia».

— Szép — mondja könnyeit törölgetve az anyja.

Juliska elégedetlenül szomorúan felelte: — Nem, nem szép.

Mire a levél elkészült, beköszöntött az est, a falusi est, melynek hangulata elől nem lehet elzárkózni. A csillagok egyenként kigyulladnak, majd egyszerre teleszóródik velök az egész égbolt és mintha közelebbről ragyognának, a zaj meg mintha távolabbról jönne. Ember alig jár az utcán, aki megy, az is inkább suhan a lombos eperfák jótékony

árnya alatt. Az éber komondorok az ismerős lépteket nem ugatják, meg se moccanak a kis kapu melletti sugdosó zörejére, csak a fejöket fordítják arra, hűséges barna szemeikkel oda figyelnek és csendes morgással jelzik, hogy ők is ébren vannak.

Juliska kint ül a nagy fa alatt. Nem álmos. Felbámul, belemerül a csillagos ég nézésébe, alig hallja, hogy az anyja kiszól:

— Gyere be, lányom, hüvösek az éjszakák.

A könnyű, álmodozó csendbe halk nesz vegyül az utcáról, egy magas árny áll meg egy pillanatra a ház előtt s virágot dob a kis ablak becsukott táblájára. A virág koppan a kemény deszkán s visszaesik széthullottan a kis padra. Juliska még jobban a fához lapul, nehogy Pista észre vegye.

Sűrű csend. Juliska nyilt szemmel álmodozik, valami szorongatja a szívét, nem kutatja, mi az, átadja magát az ézéseinek. Ha vannak lelkek, akik összetartoznak, ha vannak összecsendülő érzések, egybefonódó sóhajok, úgy Hajdu András felesége ezen az éjszakán nem alhatott párnás nyoszolyájában. Annak a távoli, titkos éjszakának a rendkívülisége, az ezermérföldeken áthullámozva, az itteni békés csendes körülmények közé szorítva arra redukálódott, hogy az idegeket hírből sem ismerő parasztasszony álmatlanul ül a holdfényes éjszakába a diófa árnyában és ismeretlen sejtelmek szükítik a szívét. Nem élte ki az érzéseit, öntudatlanul rezonáló szívének súlyán sűrű sóhajokkal könnyit. Közbe-közbe imaszavakat morzsol a szája, de tulajdonképen sem nem imádkozik, sem nem búsúl, valami lenyügöző hatásnak engedi át magát, ébren van és mintha álomban lenne.

Nem veszi észre, hogy a «pesti úr», Dingl Károly áll a léckapunál és nézi ezt az idillikus képet. Az esti világításhoz szokott szeme meglátja a fa-

törzséhez simuló alakot. S miután a falut, a falusi életet csak a mozifilmről ismeri s ahogy azt a kávéházi márványasztal mellett elképzelte, nem sokat habozott tehát, hanem kinyitotta a kis ajtót és belépett. Juliska azt sem tudta, mit csináljon, előre jön egy lépéssel:

— Ne jöjjön be — mondja tiltakozva.

— No, ne ijedjen meg úgy tőlem! Csak valamit szeretnék megkérdezni magától — és már ott is állt mellette a faárnyában.

— Menjen mondta ijedten Juliska s csaknem lökte kifelé — még valaki meglátja itt.

— Ejnye, hát ez az a hires héthársi vendégszeretet! Ne legyen olyan gyáva, katona feleségének nem szabad félni. Meg aztán ide ülök a fa alá, itt nem látnak meg. A háború végéről is akarok magának valamit mondani — suttogta titokzatosan.

— Jaj, de furcsa ember maga — sóhajtotta a menyecske és leült a pad túlsó szélére, egész tartásában érthető kíváncsisággal és érdeklődéssel fordult Dingl felé.

— Tudja, szép asszony, vége lesz a háborúnak, haza jön az ura abban a percben, amint a katonák azt mondják, hogy — nem tovább! Ezt mondja meg, lelkem, az urának, ha haza jön. És kérje, sírva kérje, hogy ne akarjon többé a halálba menni, hogy maradjon maga mellett, — s ebben a holdas árnyas estben ezek a fojtottan kiejtett szavak különös erővel bírtak.

— Hogy ne akarjon? — kérdezte tétován Juliska.

— Igen is — folytatta rábeszélően — ha az asszonyok akarnák, egyszerre vége lenne a háborúnak. Minden asszony rábeszéli az urát, hogy jöjjön haza, kár a szép fiatal életéért. Lássa, ezt beszéljék meg, amikor asszonynépek együtt vannak.

Amit már senki sem tud megcsinálni, azt nyélbe ütik az asszonyok!

— Igen is — ellenkezett Juliska — de ha a mieink hazajönnek, Héthársig is bejönnek az oláhok.

— Dehogy jönnek! Ott is vannak asszonyok — érti már?

— Hát én nem tudom, hogy lehessen ez...

— Ha maga kéri rá az urát, biztosan meglesz, magának nem lehet ellentállni, tette hozzá különös nyomatékkal.

— Ugyan má! — felelte szégyenlősen a menyecske.

— Elhiheti nekem, nincs abban semmi rossz, hogy maga nagyon szép, a legszebb.

— Nem igaz, van a faluban szebb is nálam — s eszébe jutott a leánykori riválisa — a Kapocs Juli, az szebb.

— Bizony, hogy nem szebb.

— De szebb — makacskodott Juliska és hirtelen elhallgatott.

— Mire gondol most? — kérdezte Dingl és merész mozdulattal közelebb ült az asszonyhoz.

Juliska ma más volt, mint tegnap volt és amilyen holnap lesz. Ha a tegnapi Juliska lett volna itt, le sem ült volna az idegen ember mellé, hanem veleszületett szemérmes gőggel bement volna a házba és a betolakodó egyedül maradt volna éjfélkor egy idegen ház udvarán. De ma egy más asszony élt benne. Az eleven, parázskedélyű menyecske félénk volt, sejtelmektől gyötört és álmodozó.

— Van magának szíve? — kérdezte tőle Dingl.

— Istenem — sóhajtotta szorongva Juliska és szemei kitágultak, csillagként sziporkáztak a visszafojtott könnyektől.

— Ne keseregjen, lelkem, minek hervasztaná magát — suttogta Dingl, aki kiváló pszichológusnak

hitte magát, kétes sikerei nyomán. S amíg megfelelő szavak után keresgélt, Juliska az emlékezése súlya alatt sírva fakadt.

A csábító elnevette magát: a síró asszony az mindig vigasztalódni akar. Nyert ügyem van — gondolta és már mozdulatot tett, hogy átölelje, amikor egy váratlan eset megzavarta a játékot. Falusi élményei többszörös elmondása után már utóbb maga is elhitte, hogy sikere csakis e közbejött akadályon mulott.

Kemenes Pista már néhány perce áll a kis kapura könyökölve. Látta az árnyékban a két alakot. Földbe gyökerezett a lába! Hogyan? Ez lehetséges? Nem, ez nem lehet a Juliska, inkább, ezerszer inkább az öreg Hajduné, vagy akárki más, csak nem a Juliska! De a jól ismert mozdulatok, a körvonalak meggyőzték a szemeinek hinni nem akaró Pistát, hogy a kettő közül az egyik holtbizonyosan a Juliska. Olyan kacskaringós káromkodást fojtott magába, amely ha kiszabadul, hát nyomán tán a csillagos mennybolt is leszakadt volna. Hát így vagyunk? No, lám, hát megint elkéstem? Olyan undor fogta el, hogy majd meghalt bele. Kit is gyülölt, önmagát-e, mert nem volt fürgébb, vagy akiben oly mélységesen csalódott, vagy azt-e, aki most ott bent ült? Meg kell tudnia, hogy ki az a másik! megvárja, erre kell kimennie és bárki is legyen, itt azonnal el is intézi, itt mindjárt a küszöbön.

Megerőltette a szemét, hogy jobban lásson. Ki lehet? Pali a sógora? Nem, nem az. Kis híjja, hogy fel nem kiáltott, amikor felismerte az előre hajló alakban Dinglt. Elengedte a görcsösen markolt szuronyát s egy erőteljes mozdulattal a helyéből kiemelte a kis kaput, mely nem engedett azonnal a kilincs nyomásának.

— Adj Isten — szólalt meg s a hangja, mintha nehéz hantok alól jönne. Dinglre rá sem nézett, de oly közel ment az asszonyhoz, hogy annak arcát perzselte a forró lehelete — mit keres ez itt?

— Bejött. Bejött ide.

— Mit keres ez itt — ismételte vérfagyasztó, fenyegető hangon.

— Nem tudom én — felelte Juliska és ijedtében sírva fakadt.

— Takarodjék ki — fordult most Pista Dinglhez. S miután az nem is mozdult, elébe lépett amíg mondta — takarodjék, ha élve akarja elérni a határt!

Dingl felelni akart, de belenézett Pista arcába és rögtön elment a kedve az itt maradástól. Sietett ki egyenesen a vasúti állomás felé.

Ahogy Dingl megnyúlt, keskeny árnyéka sietve tünt el a kerítés mellett. Pista a megrémült asszonyhoz fordult:

— Meg szeretnélek ölni — sziszegte. Hát ez kellett neked? Ez a cudar pesti? Tudod te, ki ez?

Juliska kérdőleg nézett Pista félelmesen dühödt arcába.

— Tudod, miféle rongy ez? Akit ma délután úgy löktek ki a kocsmából, akit fel kellene akasztani — ezt választottad te — a Bogár Juliska?

Jaj — szisszent fel Juliska s kezét kérőleg tette Pista karjára — hogy beszélhetsz így? Bejött és elmondta, hogyan kellene csinálni, hogy vége legyen már.

— Minek legyen vége? A világnak?

— Hogy vége legyen a háborúnak. Jaj, de jól tetted, hogy kidobtad. Be is megyek már — mondta a szegény asszonyka és indult is a ház felé.

— Nem addig az, galambom, vágott bele a legény, most velem maradsz. Igaz, hogy nem vagyok olyan vörös, mint az előbbi babád.

— Nem! — felelt erélyesen Juliska — ilyet ne beszélj!

— Hát mit keresett itt éjjel?

— Mondtam már, hogy csak úgy bejött, tudom is én, hogy mit keresett. Juliska olyan biztonsággal és erővel beszélt, amelyet csak is az igazság ad a szónak, úgy, hogy Pista szívén lazult az a rettenetes vaspánt, de nyomán hétfejü ördögök viháncoltak szét az ereiben.

— Megirom az Andrisnak, hogy baj van a kert alatt.

— Nem írsz neki semmit, hiszen hazugság amit mondasz, Pista — fordította kérlelésre az asszony — hogy írnál ilyet? Hiszen ismersz engem, magad sem hiszed, hogy én,... tudom is én,... hogy én olyan vagyok.

— Ha akarom, hiszem, ha akarom, nem.

— Engedj be — húzgálta magát az asszony. Engedj be, mert kiáltok.

— Eredj — lökte el a legény s ahogy az asszony befelé szaladt, utána súgta — még ma gyertyafény mellett megirom a levelet.

Juliska nem a folyosó közepén lévő lépcső felé ment, hanem mint a tolvaj, hátul a legvégén, az istálló felől akart felosonni. Pista szavai megdermesztették a vérét. Nem tudott tovább menni, zokogva ült le a lépcsőre... A legény a fa alól nézte a síró asszonyt. Sajnálta. Tudta, hogy ártatlan, de borzongott egész valója, mint a folyam a villámcsapás után az előző percek izgalmaitól. Viaskodott most benne, a virtus meg a részvét. Ez utóbbi győzött, a régi igaz szerelme, de hiába, már nem volt többé olyan felhőtlen a bizalma. Egy önmaga előtt sem bevallott gyanu már fészket vert a szívében. Oda ment Juliska mellé és vigasztalta:

— Ne sírj mán — és igyekezett a kezét lefejteni

síró szemeiről. — Ne sírj, ha mondom, tudom én, hogy az a pesti betyár szemtelen és tudom, hogy te nem vagy rosszféle.

De Juliska már benn volt a zokogásban, nem tudta a sírást abbahagyni. A mai éjszaka minden rendkívülisége és izgalma, az egymásutáni események, melyek mintha félálomba érték volna, elmult, feléledt és minden keserve könnyekbe olvadt. Juliska fájdalmasan, a primitív lelkek teljes önátadásával zokogott és elhagyottságában egy gyermeki szív őszinteségével ahhoz menekült, akitől félt: ráborult Pista vállaira és kétségbeesetten zokogta: — mi lesz velem, mi lesz velem?

Pista testvérként ölelte át szótlanul, fájt a szíve érte, de zavarólag egy odatolakodott kaján mosoly suhant végig benne, amit mélységes fájdalom árja borított le sietve. Fájdalom suhan mindig a lélekbe, amikor egy tiszta nagy érzés a földhöz ér.

III.

Hangos öröm nélkül örvendező szívek.

Még a héthársi elemi iskolás olvasókönyvbe is benne van, hogy az élet olyan, mint a lánc, egyik esemény a másikba kapcsolódik. De hiába van benne, hogy ilyen logikus, miért van mégis, hogy annyira logikátlan? Minden olyan csodálatos és minden olyan egyszerű. És vajjon a szív érzései egyszerűek-e vagy csodálatosak — erről nem szól az olvasókönyv.

A legegyszerűbb ember lelke is csupa titokzatosság, fellendülés, meglátás és néma vakság. Igaz, hogy az egyszerű lélek nem boncolgatja lénye titokzatosságát és nem figyeli bensője hullámzó

körvonalait. Ő valahogy nagy vonásokban meghatározza magát, biztos egyenes vonalakkal — én becsületes és jó vagyok — vagy: én «semmirevaló vagyok», s aztán ehhez tartja magát egész életén át. Juliska gyerekkora óta tudta, hogy ő «jóravaló és derék» tehát ebből nem engedhetett. Az élet, mint festett színfalat a komédiás — úgy húzta rá a hamis látszatot. Érezte ezt és szenvedett miatta s miután nem tudott elébe állni, elbujt előle abban reménykedve, hogy majd csak lesz valahogy. S úgy is lett. Még sohasem volt úgy, hogy sehogy sem lett volna, ez volt az öreg Hajdu kedvenc szavajárása s Juliska megnyugodva alkalmazta ezt magára.

Pista azóta az emlékezetes jelenet óta csak távolról látta az asszonyt. Kerülte, pedig éjjel-nappal az eszében járt. Sehogy sem tudott eligazodni az eseten; sokkal inkább szerette, sem hogy rossznak tarthatta volna, viszont pedig teljesen megközelíthetetlennek nem hihette, mióta az ő lüktető szívén remegve sírt. Mikor már nagyon szorongatta a keserűség és a tanácstalanság, hetykén vágta oda magának: ejh, majd csak lesz valahogy.

És lett is! Az lett, hogy egy szeles őszi estén sürgöny jött a jegyzőhöz s kora reggel már mind bevonultak a legények az ezredhez.

Az idő, az mindent eligazít és megold. Az idő, ez a csodálatos puhakezű, szelid simogatású nagyanyó, ki lassú mozgással beföd, betakar mindent. Usi nagy ládájából szedi elő vékony fátylát, állandóan szövi-szövi, hogy soha ki ne fogyjon és beteregeti vele a mulandóságot. Nagyanyó nem csodálkozik semmin, nem történhet olyan, amit ő már be ne takart volna, tegnap, vagy száz év előtt, vagy sok ezer év előtt. Nem mosolyog, ha elébe áll egy és azt mondja: — Ilyet, mint én, nem érzett még senki, nem álmodott még senki. Egykedvüen

teríti rá a szivárványos álomra vékony fátylát, amely álól ma még átlátszik. De már holnap? Holnap már szürkébb lesz s lassan odakerül, ahol a többi megálmodott és megfakult élet szunnyad. És nem int nemet nagyanyó, amikor a költő elébe áll és énekel néki: — Ilyet, úgy-e, még nem hallottál? — Nem int nemet, mert a lelkében ott remeg még, az az eufrátparti, gangesmenti melódia, mit emberfülek már nem hallanak. És nem néz megdöbbenve, amikor az ember a gépeiből villámot csattant és üzenetet kap a föld tulsó széléről. Nincs megdöbbenve, hiszen ott volt akkor is, amikor hatezer év előtt meggyujtották a mécset a fáráó sírjában — s amely azóta lobog. Beborítja ezt is, azt is sűrű, vastag fátylával.

Nagyanyó szürke kendője alatt tartja az orsót s állandóan fonja a szálat, a vékony fátylat, amelyet jóságosan tereget, egyformán és kitartóan. A szív sebeire is ezt borítja, a nyíló virág felé is. Nem zavarja munkájában az előbbiek sikolya, hogy: — gyorsabban; sem a gyengéd sóhaj — még ne. Ő puhakézzel simítja és némán borítja rá a szürke fátylat:

— Így, így, pihenjetek — suttogja — én vagyok a ti igazi jótevőtök és igazi ellenségtek.

Gonosz öregasszony, akinek fogatlan szája sohasem húzódik mosolyra és sohasem ferdül sírásra. Néki mindegy, csak a terhétől szabaduljon, csak fogyjon le minnél előbb a szürke fonál a rokkáról; azért bolyong éjjel-nappal a világban és beterít mindent, ami elébe jut. De talán nem is olyan gogosz és egykedvű? Kék szemei, melyek elkerülik az emberi tekintetet, sejtelmesen merednek előre a ködös jövőbe, vágyva, hogy az ott elrejtett dolgok, mielőbb egy pillanatra napfényre jöve, az ő fátyla alá kerüljenek. A jövő, a nagyanyó unokája enge-

delmesen hordja a dolgokat a szürke fonalon át a multnak. És az emberek e két homály között kétségbeesetten igyekeznek megragadni és araszos létükbe zárni, viaskodnak a jövő fiatal öklével és nagyanyó szívós kitartásával.

Nagyanyó nem gonosz, nem, megsímogatja a nyögő embert s megengedi, hogy itt-ott néha felszakítsa a fátyolt s megnézze mi van ott alatta, de aztán alattomosan befedi az embert is a kutatásával együtt. Nem, nem lehet vele ellenkezni, vele küzdeni és őt legyőzni. Szeretni kell őt, be kell hívni, csendes, hosszú estéken a kályha mellé és engedni, hogy a tűz, duruzsolása közben meséljen. Ó, ha jóban vagyunk nagyanyóval, ha már hosszú éveken át engedtük nálunk dolgozni, nem lesz fukar hozzánk. Előhoz mindent, ami szép volt, bár a piros rózsák nem lesznek már rikítóak, csak halk színek, a nóta duhaj hangja csendes esti dallá szelídül, az ifjú kor lázas ifjú évei, nagyanyó fonalán a könnyeinken át, poétikus emlékké tompulnak.

Nagyanyó jó velem is, veled is, hogy ne lett volna jó Juliskához is, aki kétségbeesetten vetette magát karjaiba: — Fedj be, boríts be, nem akarok élni, csak akkor ébressz fel, ha a sötét hegyek közül hazajön, akit várok!

Multak, multak a napok. S a napokból hetek kerekedtek, a nyárutó az őszbe fulladt s az őszi bágyadt napsugarat már elnyelte a havas felhő. Tél lett, tél. Olyan, de olyan, mint ahogy a telet szeretjük elképzelni, amilyen régen volt, amikor még a meteorologusoknak nem volt okuk kutatni az évszakok elváltozásának és eltolódásának okait. Szélcsendes időben, vastagon, sűrű pihékben esett a hó. A házak barna nádfedelét csak úgy, mint a büszke piros cseréptetőt, arasznyira befedte a csillogó, fehér takaró. A fák, mint óriási fehér virágok

álltak az útszélen, a jegenyék mint karcsú fehér menyasszonyok tekintgettek a templom felé. Az őszi rög, a tarló, a kukoricás borostás éktelensége mind-mind befödve hófehér szűzi lepellel.

A nagy hóesésre jött egy erős fagy s a könnyü havat szinte oda rögzítette. Erős, tartós fagy, amelynek hidegségét a déli nap becéző meleg mosolya sem bírta engedésre. A nap próbálkozott: forró sugarakat küldött szívéből, olvasztó üzeneteket, de hiába, teljes kudarcot vallott, amit a szép királynő úgy boszult meg, hogy már kora délután sértődötten elvonult, lefeküdt, felhőkárpitos mennyezetes ágyába. Reggel újra megkezdte a harcot. Mint az égbolt igazi királyasszonya, szépségével akarta meghódítani a szökevény hópelyheket, amelyek botorul az égről a földre szaladtak. Rájuk ragyogtatta szépségét, hogy azok könnyeikbe olvadva semmisüljenek meg s mielőtt bánatukban szétfolyó csepjeik a sárral vegyülve eltünnek, még egyszer megcsillanjon bennök egykori királynőjük szivárvány mosolya. A héthársiak mit sem tudtak arról, hogy milyen küzdelmes, tragikus viadal indult meg, amikor az első piros napsugár végigtáncolta a jégvirágos ablakot s ők megelégedetten modották: — Szép napos időnk lesz ma!

A falu mintha kihalt volna. Sehol senki. Pedig már nyolc órára jár a toronyóra mutatója. Iskolás gyerekek zaja nem hallik, télen a háború alatt nincs iskola — szénszünet. Se konda, se gulya kihajtására nem kerül ma a sor, vajjon alszik a hótakaró alatt az egész falu? A községházából most fordul ki egy ember nagy otromba csizmákban, fekete báránybőrsüveggel, hatalmas dob lóg a nyakán, a bőrszíjba hatalmas dobverők beillesztve. A kezében írást szorongat, fontoskodva lépked, noha senki sem látja, ő a falu kisbírója s hivatala ki-

tűnősége tudatában lépked olyan kimérten és ünnepélyesen. Megáll az utca első keresztezésénél, épen Hajduék házával szemben, illendően odasüvegel a kőkereszt felé, majd pedig erőteljesen belevág kettőt a dobba. Eleinte tempósan, majd mindig gyorsabban, szinte pergőtűzként ható sürgető, fülsiketítő dobszóval hívogatja elő az embereket.

Egyszerre megelevenedik mindenik ház, a sövény mellől fejek emelkednek, gyerekek ugrálnak a havon keresztül-kasul, a kis ajtóban a gazduram áll meg — hadd halljam, mi a tudni való. A néném-asszony nem merészkedik ki az utcára, hiszen sürgős munkából hívták el, piszkos kötényét szemérmesen áthajtja s csak a fejét dugja ki a nagy kapu keskeny nyilásán. A menyecskék a sugdosón könyökölnek ki s akik már leszorultak a fontos helyekről, a kerítés mellől nézelődnek az utcára, vagy át is szaladnak a szomszéd asszonyhoz, hogy azon mélegében megbeszéljék az esetet. A kisbíró végre megvan elégedve az érdeklődés nagyságával és két erőteljes ütéssel bevégzi a dobolást. Egy pillanatig csend. Szinte a várakozás is megfagy a hideg levegőben s mint egy átlátszó üvegbura, úgy fedi le az egész alvéget, amelyet, ha most egy ultraszimbolista le akarna rajzolni, egy nagy kérdőjellel teljesen kifejezné.

A kisbíró harsány hangon, széles tempóval felolvassa a híradást:

«Közhírré tétetik, hogy mindenki jelentse be a községházán három napon belül, mennyi kukoricája, búzája, szénája, szalmája van. A megengedett mennyiségen felülit a községházán át kell adni, a megállapított árért. A megtartható mennyiség is ott tudható meg. Továbbá, aki borát még nem jelentette be, az haladéktalanul tegye meg. Továbbá, a hízott és sovány sertéseket a hét folyamán délelőttönként

át kell adni a községházán, a multkori összeírás szerint. Továbbá, lisztre, zsírra és füstölthúsra a jövő hét folyamán rekvirálás lesz — morgás és zúgás követte az utóbbi szavakat, de a kisbíró nem zavartatta magát és felemelt hangon folytatta: — rekvirálás lesz s evégből száz katona fog a községünkbe érkezni, akik házakhoz lesznek beszállásolva. Felhívatik a község lakossága, hogy a beszállásolt katonákat étellel, itallal és fekvőhellyel a körülményekhez képest jól lássák el.

Egy nénémasszony, akinek ugyan csak helyén volt a nyelve, megrántotta a kisbíró kabátját:

«A betyár teremtését kendnek, hát mindig csak rossz hírt hoz? Azt dobója ki már egyszer, hogy vége van a háborúnak.»

Egy ember a tömegből elnevette magát erre és kedélyesen csendesítette a felborzadt asszonynépet:

«Ne mérgelődjék már, Kati néni, akad még azér, aki szívesen fogadja a katonákat!»

Egy tejfeles szájú suhanc is könnyített a szívén, amíg féltékenyen húzgálta a dolmányát, kesernyésen nevetgélt;

«Na, legalább vasárnap a táncba, nem engem húznak szét a lányok!»

Hajdu uram a kapuból hallgatta a dobolást. Nagy János, a suszter az utcából megállt előtte:

— Mit szól ehhöz, szomszéd?

— Hát mit szóljak?

— Fene időket élünk, ammá szent — tódította a suszter. Hajdu nem vegyült vitába vele, kedélyesen kérdezgette:

— Megvette-e már a szőlőhegyet, hiszen száz pengő a cipő ára, a csizma meg épen házat ér.

Nagy János lemondóan legyintett rá.

— Nem nekem terem a szőlő. Ki jár itt cipőbe? Itt tíz évig is elhordozzák, kitart az addig a kis-

kaputól a templomig! Csizmát meg, akié elkopott, az nem hord.

Hajdu bácsi ráhagyta:

— Úgy van! Akinek nincs csizmája, az járjon mezitláb.

— Hát akkor, akinek nincs kenyere, az ne egyék!

— Azt már nem! Mert enni, azt muszáj. De a csizma?...

A suszter a beszéd folyamán mindinkább fészkelődött, jelentőségteljesen köhögött, látszott, hogy mondana valamit. Hajdu bácsi bíztatta:

— Csak rukkoljon ki vele szomszéd, hogy van az, hogy mostanában nem a Zöldfában ül, hanem a szomszédságot járja? — S ezzel már be is kerültek az utcáról.

— Kimondom én kereken, azért jöttem, hogy meghívjam holnap délután a nagykocsmába — és suttogva tette hozzá, nagy fontoskodva — délután három órára.

— Tudja, szomszéd, hogy én nem igen járok kocsmába — szabódott a gazda.

— De, az nem is olyan kocsmázás lesz, ott lesz tán a jegyző is.

— Hát aztán, minek kellenék én oda?

— Csak jöjjön el, szomszéd uram, nagyon a szívemen hordom, hogy ott legyen. Sok okos szó esik majd ott — és áhítatossan tette hozzá — beszédet mond egy pesti úr.

Gyanakodva kérdezte Hajdu: — egy pesti úr?

— Igen, igen és meg is igérte, hogy még eljön a tiszteletét tenni.

Csendesen ingatta tagadóan a fejét Hajdu bácsi: — ne hozzon nekem ide senkit.

De erre már Hajdu néni is közbeszólt és abbahagyta az almárium tetején a birsalmarakást.

— Nem ez a pesti úr lakott tavaly a Bükkösék-

nél? és egyszer csak elment és nem fizetett semmit? Ríhatott a Maris utána!

— Nem, nem. — Tiltakozott a vendég.

— Pedig az is épen ilyenféle volt. Nem emberesedett meg még a Bükkösék főztjén se.

— Azért, mert valaki nem öles — vetette közbe méltatlankodva a cingár kis ember — azért még lehet derék ember.

Hiszen nem is mondtam én azt — replikázott Hajdu néni — itt a Fekete sógor, olyan hitványka vót a fia, hát úrnak adta, aztán mégis milyen jóravaló ember lett belőle, hogy segíti az apját öregségére. Az én Palim meg öles, mégis úrnak ment és őszre doktor lesz belőle!

— Nagy uram reményvesztetten tette fel újra a kérdést Hajdunak;

— De úgy-e, eljön holnap? Hiszen mi van abban? Meghallgatja a világ folyását, azt a pestiek mégis csak jobban tudják, mint mi falusiak.

Hajdu uram bíróviselt ember volt. Tudta, hogy mikor kell nagyon komolynak lenni, csendesen felelt:

— Köszönöm a meghívást, hallottam már a pesti úrról, hogy milyen híreket hoz, én nem vagyok rá kíváncsi. Én a híreket az én két fiamtól várom, akik a harctéren vannak. Jobban tenné, Nagy uram, ha maga se menne el. Nem becsületes dolog ez, higyje el!

Nagy János himmegett-hümmögött, kérdezte a «hősöket» s kifelé botorkált.

Utána csend maradt a szobában. A banyakemence jó meleget terjesztett, pedig még csak nemrég gyújtott be a menyecske.

Hajdu uram leakasztotta az ajtó mögül a tarisznyát s kiindult vele a kamrába, hogy megrakja. Közben be-bejött és ki és behuzgálta a sifonérfiókot. Hajdu néni a kis zsámolyon ült és rakos-

gatta a szekrény alján a háziszőttes abroszokat, türülközöket, szépen egymásra. Igy télen ér csak rá, hogy a szobába rendezgessen. Kedvtelve nézegette a még legényfiának szánt kelengyeholmit, közben megelégedetten mondogatta a ki-be járó élete párjának:

— De jó is, hogy annyit szőttem, Pali biztosan városi kisasszonyt vesz el s azoknak biz nincs ilyen vásznuk. Tudom, megörülnek majd, ha odaadom.

De végre is megunta a folyton okvetlenkedő Hajdu bát s rákiáltott:

— Mit lábatlankodik, kend, még mindig itthon? Máskor már korán kimegy a tanyára, most meg a déli órát várja tán?

Gazduram megszeppent az erélyes hangra, csendesen felelte:

— Estélig el is mentem, vissza is jöttem.

Hajdu néni is engedett:

— Tudom má na, kend is a postát várja. Hol is késik ilyen soká? — s ezzel felemelkedett alacsony ültéből és kikémlelt az utcára. — Jön is már a tulsó soron, a Kenderéktől most jött ki. Istenem, betér-e ide? Átvág az utcán, egyenesen felénk tart!

Már nyikorog is a kis kapu, hallani is a téglán, amint Juliska szalad s csattan a szeges papucs sarka. A postás benyit és átad Hajdunénak egy rozsaszinü tábori lapot: — A menyecskének szól — tette hozzá magyarázólag. Juliska már benn is van és le is ült vele a padkára. Az öregek várakozva állnak, míg Juliska kibetüzi az elmosódott írást. Péter bácsi is vár, vagy husz év óta hordja már a postát, régi kedves vendég ő mindenütt. Egyszerre csak nagyot sikít Juliska — Haza jön az András!

— Itt írja; holnaphoz egy hétre otthon leszek. Jaj, nem írta rá, hogy kelt levelem — sopánkodott Juliska s ide-oda forgatta a lapot.

— Rajt kő annak lenni a stempin is — nyugtatta a kedélyeket Péter. Elő a kalendáriumot és kezdték számlálni a napokat.

— Jézus Isten, hiszen ma jön! Minden percben itt lehet!

Egyszerre mintha megmozdult volna a ház. A kirakott holmi csak úgy repült vissza a szekrény aljába, a fiókok csikorogva csukódtak, Hajdu néni nagy kendőt terített a fejére és kirohant, szaladt élesztőért, a kürtöskalácshoz. Hajdu uram is hozzálátott; a sillert csapraverni, a szerszámot rendre fényesíteni, hiszen két órakor jön a vonat s ugyancsak messze van az állomás, legjobb, ha harangszókor indul, hátha ma előbb jön a vonat.

A sok tennivaló között, csak úgy repült az idő, úgyhogy a déli harangszókor, Juliska még a hitvány ruhájában nyitotta fel a kaput az apósa előtt, aki csilingelő szánkóval ment ki a fiú elé. Tárva nyitva maradt a kapu ölelésre kitárt két szárnyával, hadd lássák, hogy kedves vendéget várnak itt ma. No, de most csak gyorsan elő a szagos szappant és újra kisikálni a bádogmosdót, hogy minden csillogva várja az első szobában a várva várt gazdáját az ünneplő háznak.

Közben a fél falu megfordult a Hajdu portán, ki örömmel, ki várva, hogy hír jön az ő fiáról is, ki sírva, mint a reményvesztett, de eljött az örvendezők közé osztozni örömükben.

Végre elérkezett a pillanat, hogy Adrás a szívére szorithatta zokogó anyját és feleségét.

— Ejnye, ejnye — hajtogatta meghatva — hát sírva köll az embert fogadni?

Sírt, nevetett az asszonynép, mint az áprilisi idő.

— Jaj, de sovány vagy, lelkem, fiam. Fekete, de azért jószinbe vagy — hangzott össze-vissza.

András szinehagyott, kopott katona kabátját az

ajtó mögé akasztotta, mintha csak tegnap lett volna itthon. Segített az apjának a lovakat rendbe hozni, pár perc alatt látszólag túl volt minden megindultságon, beleilleszkedett a régi szokásokba. Juliska a visszafojtott örömkönnyektől fénylő szemeit le nem vette az ura arcáról és András melegen viszonozta a rá kapcsolódó tekintetet. A harctérről keveset beszélt, se ma, se az egész szabadsága alatt alig említette. Arról sem, hogy két hét mulva vissza kell mennie. Úgy élte ezeket a napokat, mintha soha ki nem zökkent volna belőlük s mintha élte végéig ilyen simán folytathatná. Dolgozott az apjával, kiment a tanyára, csak azzal különbözött mégis a régi énjétől, hogy komolyabb és hallgatabb lett és többet volt a feleségével. Amikor csak tehette, együtt voltak... Néki mesélt, elmesélte küzdelmes nehéz életüket. Valami meghatott, erős és nyugodt szeretet fűzte őt az asszonyához.

A falusi ember a természettel együtt érez, együtt él. Nyáron alig van éjszakája, későn fekszik és hajnalban már talpon van — de télen akkor alszik. Andris a sötét hajnali órákban gyakran volt ébren és eszébe jutott, ami a lelkén odakünn a harctéren átviharzott, amit átélt, átélte újra meg újra és úgy érezte, hogy jó lenne, ha elmondhatná azt a titokzatos éjszakát ott a hegyen, amelynek minden mozanata élt még benne és átremegett a szivén valahányszor rágondolt. A feleségének kellene elmondania, de nem tudta hogyan. Félt, hogy nem tudja úgy visszaadni, félt, hogy félreérti, hogy nem fogja az asszony úgy megérteni és átérezni a jelentőségét, ahogy ő. Álmatlan óráiban sokszor elgondolta, hogy mikép fogja elmondani, de a nappalok az ő józan egyformaságukkal nem nyujtottak rá soha alkalmat s elnyomták a kellő hangulatot. Bár András éjjelről-éjjelre feltette magában: — Holnap

lesz a napja, hogy elmondom — csak maradt napról-napra.

Juliska boldogan pihegett álmatlan ura mellett, de néha ő is felriadt és összeborzadt, ha eszébe jutott Kemenes Pista: Juj, mi lesz, ha hazajön, vagy ha megírja Andrisnak. Egy csendes éjszakán, világosan érezte, hogy neki kellene elmondania mindent. S ezzel megnyugtatta lelkiismeretét; hogy holnap majd elmondom. Tolta szivesen az időt, mert félt, hogy Andris majd nem fogadja úgy, ahogy az ő szivében van s hogy félreértés vagy gyanu férkőzik közibük. De hogy mielőtt Andris visszamegy elmondja, arra el volt szánva. Ezt még csak valahogy elintézte magában a menyecske, aki most, boldogan az ura mellett nem igen volt hangolva a lelkiproblémákra, hanem ahogy multak Andris szabadságának napjai és közeledett a válás, annál inkább sürgette Juliskát a gondolat, hogy mondja meg az urának, amit Dingltől hallott, a háború végéről. De eddig még nem merte néki előhozni. Mint egy lidércnyomás, úgy feküdte meg szivét e mulasztása s végkép feltette magában, hogy mielőbb szól neki.

Esténként hangos volt a ház Hajduéknál, a vendégek nem hiányoztak. A disznótort is most tartották, mind a kettőt most ölték le; — nem akart már enni — mentegetőzött Hajdu néni a szomszédok előtt. Amikor már Andris szabadsága a végefelé járt, egyszerre csak hazaérkezett Kemenes Pista is az orosz frontról. Meg is örült Andrisnak, meg nem is, amolyan keserű öröm volt ez. Ahogy egy sötét havas délután ott ült vele szemben borozgatva és András mellett ott ült a felesége, kaján gondolatok viharzottak át rajta. Juliska látta Pista szemében a fellobanó fényt és ahogy elszántan hajtotta fel poharát, ijedten nézett rá. Ők is most találkoztak

azóta először. Önkénytelenül közelebb húzódott az urához. Juliska félelme csak még inkább tüzelte Pistát, alig hallotta barátja szavait, az forgott a fejében, hogyan is adja be a mondókáját.

— Hát te még mindig csak legénykedsz? — kérdezte András.

— Azt csinálnám.

— Csak három hónapja vagy odaki — folytatta András — akkor hát egész nyáron idehaza voltál.

— Hát biz néha itthon is jó, ha van a közelbe legény — hetvenkedett Pista és célzatosan nézett Juliskára.

András jól látta e tekintetet. — Meséld hát, mi ujság a faluba, amíg én odajártam.

— Nincs sok — felelte Pista — az Anna még nem ment férhő, se a Boris.

— Azt hiszem, az egyiknél hótbiztos, hogy te vagy az oka, vagy mind a kettőnél — mosolygott András — pedig én lakodalomba akarok menni.

— Nem lesz abból semmi, pajtás.

Juliska nem szólt közbe egy szót sem.

— A Kovács Lidi sem nagyon búsult az ura után — vette fel a fonalat Pista — a Bognár Peti jár utána.

András a fejét csóválta és igyekezett elfogulatlan lenni, bár az utolsó mondatból is célzatosságot látott. Nevetve csipentett a szemével:

— Hát az én Juliskámról mit tudsz?

Juliska merően nézett Pistára. De az mintha nem is látta volna az asszony tekintetét, komolyan mondta:

— Hát tudod, hogy az asszony egy kicsit mind egyforma — de hogy elüsse a komoly szót, hozzá tette — az egyik kicsit szép, a másik nagyon szép.

Andrisnak úgy tetszett, hogy Pista szorongatja a szivét, de nem akarta észrevenni. Kedélyesen könyökölte meg az asszonyt:

— Tán biz neked is jártak a sarkadba?

Juliska ijedten, sietve felelte rá:

— A Pista is tudja, hogy hogyan vót.

A legény bólintott rá:

— Tudni, azt tudom, az igaz.

Andris fojtott hangon kérdezte:

— Hát hogyan vót?

Pista a kezében tartotta a poharat és lassan vontatottan beszélt:

— Igy volt, hogy egy éjjel

Juliska közbevágott:

— Nem volt még éjjel, este volt.

— Éjjel volt — ismételte Pista határozott és kissé felemelt hangon — mindjárt lement a hold. Aztán, hogy véletlenül erre mék

Juliska könyörgő, de bizonytalan hangon szólt közbe — nem volt még éjjel.

Senki sem vett tudomást a közbeszólásról. A levegő nyomott volt, András idegei megpattanásáig megfeszültek, halantékán kidagadtak az erek, amíg félig hunyt szemmel figyelt a beszélő minden szavára és tekintetére.

Pista belenézett barátja arcába és nem sajnálta meg. Nyugodtan folytatta halkított hangon:

— Benéztem a kis ajtó fölött és megláttam

Juliska meg akarta előzni Pistát és kétségbeesetten dőlt az ura karjának és sírva vágta közbe:

Ép akkor jött erre a Pista, — amikor-amikor — és sehogy sem tudta kinyögni a vádat.

András nem ügyelt a felesége sírására és kétségbeesett hozzátapadására, keményen kérdezte:

— Mit láttál?

Pista most megsajnálta a remegő asszonyt, szánta

és meleg barátsággal nézett a megrémült asszony urára, azokba a keskeny szürke szemekbe, amelyek a visszafojtott izgalomtól csillogtak.

— Hát ép akkor is sírt utánad. Hát így volt! Későn estig sirdogált utánad szegény.

Mindnyájan fellélegezve elhallgattak. Mélységes csend lett, a szivek megkönnyebülésének ünnepélyes csendje, csak Juliska csendes szipogása hallatszott. Pista fájó szívvel látta az asszony szenvedését és csendesen igazi mély rezignációval mondta Andrásnak: — ép így sírt akkor is.

András most fordult csak a felesége felé. Megérintette a vállát:

— No ne sírj már, lelkem.

Juliska a könnyein át mosolyogva nézett:

— Majd elmesélek én neked mindent.

Pista úgy érezte, hogy ő itt felesleges, felkapcsolta az übersvungját és vidáman csapott András tenyerébe. Kívülről, még az udvarról is behallatszott vidám szava, amint Hajdu nénivel tréfálkozott. Tempósan csapta be maga után a kis kaput, de az utca homályában, ahol már senki sem látta, nehezet sóhajtott és sietve lépkedett a korcsma felé.

Még egy nap van hátra. Egy teljes és zavartalan nap, a következő már viszi Andrást vissza, oda a hideg hegyek közé. Kün erős fagy van s a csipős szél sötét, nehéz fellegeket kerget ide s tova, melyek lomhán váltogatják helyöket s nehezen mozognak. Még csak négy óra van délután, de máris csaknem éjszaka. De végre is a súlyos járatú szél győzedelmeskedik és tiszta lesz az égbolt, mire a hold feljő.

Andris az ablak előtt áll és kinéz a holdfénytől megvilágított, csendes, havas falura. A hold itt is közel látszott Andrisnak és ahogy belenézett széles, fénylő tányérjába, eltüntek előle a falu apró hó-

lepte házai, a behavazott utca és a zúzmarában ékeskedő fák, ott látta a kopasz albán hegyek felett elsuhanó holdat s hallotta a szél nyögő sivítását. Elfordult, eloltotta a kis lámpát és leült feleségével a buboskemence padkájára, szemben az ablakkal.

A hold nyilván kíváncsi lett, hogy hova lett András, mert az ablaksarkáig lopózott s onnan nézett be, megvilágítva fényes csíkban a kis szobát. András és Juliska szótlanul ültek. Elborította őket a közeli válás fájdalma. Szótlanul ültek és kiláttak a holdfényes utcára, a falura, az otthonra, amelyet holnap el kell hagyni, amely Juliskának már holnap üres lesz. Ez a hosszas csend ünnepélyes, imádságos hangulatot borított rájuk. András mindig fokozottabban érezte, hogy most, most kell megmondania. Juliska is érzett valami rendkívülit, az egész helyzetből és szótlanságból azt következtette, hogy valami csodálatosat fog most hallani. Többször felnézett csillogó szemeivel az urára, de az kifelé maga elé tekintett.

Egyszerre aztán megszólalt, lassan, szinte áhitattal:

— Juliska, hallod-e, valamit mondok neked.

Juliska felemelte fejét az ura válláról és komoly figyelemmel bólintott. András szembe nézett a feleségével, amíg kimondta:

— Láttam a Krisztust.

Az asszony szó nélkül összekulcsolta a kezét s András már nekibátorodva folytatta:

— Megismertem, hogy Ő volt.

Juliska sugva kérdezte:

— Mikor láttad?

— Egy szeptemberi éjjelen megfigyelő voltam, így sütött a holdvilág és én nagyon haza vágyódtam.

Juliska is a holdat nézte és e szavak nyomán emlékek ébredtek benne, ama szeptemberi holdas

éjről és szó nélkül értette, hogy ugyan az az éjszaka az, amiről az ura beszél.

— Nagyon haza vágyódtam — ismételte András — és nagyon egyedül voltam. A társaim messze lenn a völgyben én pedig egy kopasz sziklán vártam a reggelt. Nem volt ott egy fűszál sem, madár se járt arra, csak a szél sivított és nyöszörgött, mint egy túlvilági lélek.

Juliska borzongva nézett az urára.

— Óriási hegyek között, vad szelek között én egyedül voltam. Elgondoltam, hogy a hegyek tán ezerévesek, a hold még öregebb tán, a szél is örökké fúj és én csak huszonhatéves vagyok és egészen egyedül vagyok itt az Isten színe előtt.

És Andris, mint a kis gyerek az anyja keze után, úgy nyúlt a felesége kezéért. Szorosan tartotta és kinyujtott nyakkal maga elé nézett, amíg megismételte:

— És akkor jött a Krisztus.

Hirtelen a feleségére tekintett, hogy vajjon hisz-e neki. De nem látott mást, csak áhitattól ragyogó szemeit, megnyugodott, lecsendesedett és már szinte mesélő hangon folytatta:

— Ráismertem. Emlékszel még a régi templomra? Gyermekorunkba festették át ilyenre, amilyen most, azelőtt nem a Nagyboldogasszony képe volt a főoltáron, hanem ahogy Krisztus a hegyek között áll fehér ruhában és kenyeret oszt. Emlékszel még rá?

Juliska bólintott, hogy igen. Nem jött szó a torkára és szeme előtt volt most teljesen a már elmosódott gyermekkori emlék.

— Hát épen olyan volt — folytatta András — ráismertem, de nem mindjárt. Ő volt a Ferkó mellett, amikor elesett, láttam.

Juliska szeméből könnyek törtek elő, hogy egyetlen testvéréről ezt hallotta.

Újra csend lett. András kipirult a visszaélés súlya alatt. Az asszony sírdogált, nagyon megvolt hatva és félt, de hogy mitől, maga sem tudta. Félt a jövőtől, féltette az urát.

András benső izgalommal fordult a felesége felé;

— És tudod mit mondott?

Juliska tele volt érdeklődéssel, még a száját is kinyitotta, de csak a szemével kérdezte, hogy: — Mit?

— Azt mondta, hogy: Légy... hű.

— Hogy légy hű? — ismételte, kérdezve és csaknem kételkedve az asszony, mért, hogy légy hű?

— Hát én nem tudom — felelte András. — Azóta annyit gondolkodtam rajta, hogy mért épen ezt mondta? És sok minden eszembe jutott. Elszeretném neked mondani — folytatta szégyenkező hangon — hogy te mit gondolsz, jól megértettem-e, amit mondott?

És hosszan suttogtak és latolgatták a hűség fogalmát, amiről Juliska főleg az egymás iránti hűséget értette, András beleértette a hű katonát is, amit Juliska is elismert fájó szívvel és örökre eltemette Dingl eszméjének emlékét is.

Észre sem vették, hogy a hold már tovább vonult az ablakuk elől és meglehetős sötétében hagyta őket, hogy a szoba is kihűlt; ők még mindig beszélgettek kipirulva, Juliska gyakran a szemét törölgetve. Ahogy a hold elvonult, körülöttük, amily arányban sötétedett, bennök úgy gyúltak ki új tüzek s ez érzésközösség és megosztott közös titok a szivekben új erővel kapcsolta őket egymáshoz. Oly szeretet gyulladt ki bennök, mely a primitív és ösztönös lelkekből hősöket és nagy lelkeket formál. Alacsony nádfedeles hajlékokban született géniuszok, nem-e ilyen ihletett pillanatok gyermeke?

IV.

Az élet mint a tenger, úttalan és messzeséles.

Gyermekkori álmom valósult-e meg? Az élet valóra váltja a legdúsabb elképzelést, mely a gyermekmesék világában teremtődött? Valóban így kell lennie! Gyémántvilágban járok, ahol minden ragyogó, fehér és tündöklő. Az óriási lompos fenyők, fehér gyémántporral behintve, a levéltelen, lombtalan fák, karácsonyi álomba merülve, üvegszerűen, csillogón átlátszók. A földön vastag, fehéren izzó réteg, mely óvatos lépteim alatt is csikorog. És hogy az illuzió teljes legyen, hogy valóban kacsalábon forgó gyémántországban járok, időnként megmozdul, megrezdül az egész s mintha a fehér ország, gyémántporos, üveggéfagyott fái között, halk, mély sóhaj foszlott volna, amelytől összecsendültek, összerezdültek csillogó ágaik.

A nagy, fehér halmok mögül olykor manók bujtak elő, egy-egy pillanatra. Szürke csuklyáik mögül csak keskeny arcuk látszott ki és szemeik, ahogy bámulva tekintgettek szét, földalatti oduikból előbujva.

E csillogó fehérségen a déli nap sugara a szivárvány minden színére bomlott. Mintha kristály-prizmán át nézné valaki, olyan színes, meseszerű és valótlan e világ.

Nem meseország bűvös-bájos tája ez! Gonosz hely, elvarázsolt hely ez!

Gyors mozgással ugrik elő egy csukaszürke manó, távirókészlet van a kezében, lerohan az egyik földalatti oduba, honnan egynéhány hasonló szürke,

gyürött, fáradt ember jön ki, ügyet sem vetve az orosz tél pompázó szépségére, szalad előre-hátra. Emberek jönnek elő, rövid szaggatott hangok hallatszanak:

— Áttörés! Elvágták a telefont... nem lehet...

Pár pillanat alatt megzavart hangyabolyhoz lett hasonló az erdő. S mintha a napnak sem telt volna kedve benne, elbujt egy felhő mögé és a szines csillogó kép szürke életté változott.

Pali is kibujt a föld alól és ügyet sem vetve a körülötte szaladgáló emberekre, sietett vissza le a faluba, a rögtönzött kórházba. Le is ért szerencsésen a faluig, ahol a komandó székelt, de már beljebb nem juthatott. Egy csomó muszkát látott közeledni. Azt hitte, foglyokat hoztak be, végigfutotta szemmel, nincs-e közöttük sebesült. Tovább akart menni, de feltartóztatták. Velök látta az ezredesét és a többit is, akik odaszóltak hozzá:

— Be vagyunk kerítve, nem szabadulhatsz már.

Pali alig bírta felfogni a valót, hogy fogoly. Lefegyverezték és egy óra mulva indították is útnak, beláthatatlan hosszú sorban, embert, kocsikat felszerelést, kórházat, arra be Oroszország felé. A postakocsi mélyén még ott feküdt egy rózsaszinü tábori lap, melynek aggódó kérdését — Hogy vagy édes fiúnk — az áldott kusza vonásokat, Pali már nem olvasta el soha.

Napokig tartó fáradságos menetelés után, vonatra rakták őket. Nem tudták, hogy merre mennek, mi sorsnak néznek elébe. A vonatok lassan mentek ismeretlen nevü állomások mellett, néha félretolták őket és friss katonavonatok robogtak el mellettök, az ellenkező irányba. Elszorult a szivük. Hidegben, összezsúfolva dideregtek, nem kínozták őket, de nem is törődtek velök. Naponkint kétszer ételt osztottak nekik, nagy lökdösés és taszigálás közben,

állatsorsba jutott helyzetükben már érezni is elfeledtek, mire sok huza-vona után Pétervárra kerültek. A fogolytáborban felélénkülve várták sorsuk változását. Palit mint orvost, csakhamar kivették a többi közül és kórházba alkalmazták, mint ápolót. Lassan előbbre került, s mire orvosi sorba jutott, elvitték a fogolytáborból, ahol végre segítségére lehetett volna véreinek. De ott oly rossz bánásmódban és ellátásban volt része, hogy mikor egy betegszállítmányt az ország belseje felé kisért, egyszerűen megszökött; honfitársai tanácsára, akik a fogolytáborból és kórházakból igyekeztek egyesekhez gazdaságokba jutni.

Amikor az orosz kis városka impozáns pályaudvaránál az induló vonatról lelépett és a vöröskeresztes kocsisor lassan kifordult és eltűnt szemei elől, megkönnyebbülten lélegzett fel. Kis kézitáskáját, melyben minden földi ingósága benne volt, maga mellé tette a földre és teli tüdővel nagyokat lélegzett a könnyű tavaszi szélben, mely a sarjadó fű illatát és a friss fű szagát legyintette sápadt, elszíntelenedett arcába. A sok munka, a szellőzetlen zsufolt betegtermekben és a hiányos táplálkozás alapos rombolást vitt végbe Pali külsején és paraszti őserejét is kikezdte. Megnyúlt válla előre esett és szemei alá mély karikák gyűrűződtek. A szájára kesernyés mosoly vonása rögződött, a sok megalázás és méltatlan bánásmódnak a látszólagos fel sem vevése rajzolta oda.

Pali szakszerűen tekintett végig a szép fejlődésnek induló vetésen. Az egyik kis birtok különösen a kedvére volt, a beosztása, még a kis ház az akácossal is, a tiszamenti tanyára emlékeztette. Megkérdezte az egyik paraszttól, hogy kié ez a szállás és hol lakik a tulajdonosa.

Ruganyos léptekkel indult a városka felé. Az

otthoni életmód vagy legalább is az otthoni szokások közé való jutásnak a reménye erővel és vidámsággal töltötték el. Észre sem vette, hogy amint a kis táskáját egyik válláról a másikra lökte, füttyszóval kisérte gyors mozdulatait.

A tanya, amely Palinak úgy megtetszett, egy német telepesé volt. Boldizsár Kund, mutatkozott be udvariasan a tulajdonos, a szerényen érdeklődő Palinak. Pali igazolta magát, és úgy mondta, hogy lemaradt egy vonatról, amelynek a számát nem tudja, kéri, hogy vegye őt alkalmazásba, magyar paraszt szülők gyermeke és ért a gazdasági munkához. Azt, hogy orvos, elhallgatta. A német jóindulattal fogadta s biztosította róla, hogy nála jó dolga lesz s valószinűleg soká is maradhat, mert ő bár azonnal be fogja jelenteni illetékes helyen, de a hatóság nem igen siet az ilyen ügyeket elintézni s valószinűleg itt, helyben is hagyják.

Kund Boldizsárnál német hadifoglyok dolgoztak; a gazdaságban, a szeszgyárban, a házkörül, Pali volt az egyetlen magyar közöttük. Kund azok közül a német telepesek közül való volt, akiknek ősei már vagy egy századdal előbb jöttek Oroszországba, megtanulták az ország nyelvét, beleilleszkedtek a viszonyokba, szorgalmas, kitartó munkájukkal vagyont szereztek az orosz földön, de nem szüntek meg németek lenni. A családban, odahaza csak németül beszéltek, német lapokat és könyveket olvastak. Ezer mértföldnyi távolságban a hazájuktól, idegen földön, idegen környezetben, német kultúrában élt, nemzete minden törekvésével, gondolatával együtt érzett. Ezek az elszórt kis német telepek valóságos oázisok voltak a német hadifoglyoknak.

Palit a gazdája rokonszenvvel fogadta és a társaival is lassan megbarátkozott. Pár hónap mulva lesülve, megerősödve, amint az aratógép után járt

s a kévét számlálta, olyan volt, mintha egyenesen Héthársról jött vón ide, bár az otthoniak ugyancsak elbámultak volna a masinán, amely valóságos embermunkát végez.

— Nem jó az ilyet nézni se — mondaná az öreg Hajdu, mint amikor a vetőgépet látta az uradalomban — mire való lenne akkor az ember, ha a legszebb munkát, az eke nyomán kiforduló anyaföldbe a magot gép veti bele.

Erre gondolt most Pali és sóváran nézett fel a napba, összehúzott szemhéjjal: — Istenem, leszek-e még otthon?

Kund Boldizsárnak nem élt a felesége. Két leánya volt, a nagyobbik tizenöt évvel idősebb a hugánál. Jozefin, magas, vállas, erős, tagbaszakadt germán nő volt. Széles csipőivel szobornak illett volna, mint hazája szimbóluma. Szürkés zöld szeme és keskeny piros arca energiát árult el, de nagy szívjóságot is. Valóságos édesanyja a kis hugának, Marcellának, akinek a születése vitte el törékeny édesanyját.

Marcella az Elzák tipusából való, magas, hajlékony, valóságos angyalarc, álmodozó szemekkel és olyan vöröses arany hajjal, mely külön élni látszott. Puha, könnyű, ragyogó szőkeség, fényes és meleg, amerre lépett, szinte sugározta a világosságot és a meleget. Tizenhét éves volt, szemefénye az apjának és a nénjének, akinek kissé darabos és rideg, csak a kötelességet ismerő lénye felolvadt abban a gyöngédségben, amellyel a hugát szerette. Ami az érzéseit illette, itt élte ki magát. Egyéb vagy másféle melegség nem járta még át a szivét.

Jozefin már tizenhatodik évében volt, amikor vidám és jókedvű lett, feledve a nehéz és szomorú gyermekkorát, hogy kisöccsei mind a négy, egyik a másik után vándorolt ki a falu alatti temetőkertbe,

a ciprusok alá. Mikor már két éve elmult, hogy az utolsó kis Bruderle is elment, kezdte megszokni az egyedüllétet. Hogy az apjának örömet szerezzen, kijárt vele a gazdaságba, férfimunkát végzett, este számolt vele és vezette a pénztári könyvet, mint egy nagy fiú. S vasárnap délutánonként az anyjával együtt lapozgatta a Szentírást és együtt készítették a babakelengyét a várva-várt testvérkének, együtt érzett az anyjával, mint egy meglett nő.

Karácsony délután, egy hideg szeles, kopár karácsonydélután született a kis Marcella, szomorú hangulatok között. Ez este nem gyultak ki a megérkezett angyalka örömére a karácsonyfa gyertyácskái. És Szilveszter délelőttjén kikisérték az anyjukat is a temetőkertbe, a kisöcsikék mellé. Mintha csak azt várta volna a felhős ég, hogy egy új sírhantot is betakarjon, behavazzon, még haza sem értek a vigasztalanok, mikor sűrű pihékben kezdett havazni, hogy hónapokra megszépítse a sáros földet.

Jozefin átölelte a gyenge kis pólyásbabát, magához szorította és ezentúl csak neki élt. Nem volt többé az apja nagy fia, nem volt pénztáros és számadó, hanem csak a kis Marcella anyja. Emellett a fájdalmas kötelesség mellett, elfeledett minden mást, elfelejtett fiatal lenni.

Most, hogy már Marcella nagy leányá serdült, néha eszébe jutott, hogy ő nem volt ebben a korban, vagy legalább is tudatosan nem élt benne. Visszaemlékezett, hogy a tükre nem mindig ilyen energikus és keskeny arcot mutatott, ami aránytalan volt széles csontos termetéhez, hanem a multból egy elmosódott rózsás arcocska mosolygott felé, melyet a gretchenfrizura fonatai bájosan kereszteztek. Eszébe jutott, hogy volt idő, amikor sováran nézett a teniszrakettra, amelyet félre dobott, hogy a gyermekkocsit tologassa.

Jozefin nem volt fiatal soha. Nem volt ábrándja, nem volt lovagja, nem volt édes, titkos álma. Időnként az apja felemlítette néki, hogy nem gondol-e férjhezmenésre, ez is, az is érdeklődik iránta. De Jozefin ilyenkor csodálkozva nézett az apjára; hogy gondolja ezt, hogy elhagyja őket? Az apának a legbenső érzését kielégítette ez a válasz és mindig ritkábban vetette fel a kérdést, mindig ritkábban vált aktuálissá, míg végre többé szóba sem jött.

— Vajjon csakugyan öreg vagyok már? — kérdezte magában Jozefin. — Különös dolog megöregedni, mielőtt az ember fiatal lett volna. De nem volt sem töprengő, sem álmodozó, így ezek a kérdések csak mint futó, homályos hangulatok éltek benne.

Palihoz, úgy mint a német foglyokhoz, barátságosak, családiasak voltak. Vasárnaponként egy része ebédre, a másik fele vacsorára volt hivatalos a ház urának asztalához. Pali vidám és tréfás, sok humor volt benne, az életnek kellemetlen helyzeteit, amelyeken átment, utólag a derűs oldalukról nézte, jóízűen tudta előadni és kellemes tenor hangja is, kedveltté tette őt nemcsak a társai között, hanem Kundéknál is. Kund Boldizsár, miután rájött, hogy Palinak jó írása van és iskolát végzett, nem dolgoztatott vele földmunkát, hanem az irodában alkalmazta, amolyan gazdasági mindenes lett. Ha kellett, kint fogta meg a munka végét, bevásárolt, irodai teendőt végzett. Teljes mértékben bírta ura bizalmát, ami nagy szó volt Kund lassan barátkozó és gyanakodó természete mellett. Pali egy év alatt megnyerte bizalmát, mert semmiféle szenvedélye nem volt, hozzá kisigényű, szorgalmas, gyorseszű és szerény. Vajjon faji tulajdonságai és erényei, melyeket még az otthon levegője érlelt meg benne, oly erősek, hogy már nem is alakulhat?

Az emberi lélek mélyén ott szunnyad-e a későbbi énje, csak alkalom kell, hogy életre keljen, vagy pedig az a szegény emberi lény, mint az erős tavaszi szélben a fiatal nyírfa, meghajlik és alakul, függetlenül a benne síró és ellentállni akaró energiától? De Kundéknál nem értek rá problémákkal foglalkozni. A munka percről-percre megoldandó feladatot tár az élet elé.

Jozefin a hátsó terraszon, az asztalra kihelyezett üvegszekrényke tartalmát tisztogatta, alkoholban mosogatta, rendezgette. Kirurgus felszerelését nagy gonddal őrizte és soha mást nem engedett hozzá nyúlni. Pali épen mellette ment el, felébredt benne az orvos, s amíg az úrnővel beszélgetett, egyik darabot a másik után vette a kezébe. Jozefint csaknem a hideg lelte, amikor a kényes, törékeny acél eszközöket Pali kérges kezeibe látta, de tapintatból nem szólt rá, csak a szeme ijedt tekintete kisérte mozdulatait. Pali beszéd közben szétszedte az egyes darabokat és megint gépiesen összerakva letette. Jozefin elcsodálkozott;

— Hogyan tud maga ezekkel bánni?

Pali elmosolyodott.

— Valaha sok fordult meg a kezemben — felelte és vágyón suhant az üveglapon csillogó műszereken végig a szeme.

— A háború alatt? — kérdezte Jozefin érdeklődve?

— Ott is — felelte Pali kényszeredetten, úgy, hogy abban maradt a beszélgetés. Pali elköszönt, Jozefin pedig semmi fontosságot nem tulajdonítva az esetnek, folytatta a munkáját, gyöngéden csomagolta vattába a csipeszeket és egyéb féltett műszereit.

Paliban, iskolázottsága mellett is megvolt a paraszti természet teljessége s így az is, hogy a fa-

lusi legénynek nincs szeme a városi szépre, az úgynevezett úri leány szépségére. Pesten, orvosnövendék korában, természetesen nem is jutott volna eszébe a parasztlányok körül legyeskedni, akkor a Dunakorzón, a keskeny lábacska, a sima dologtalan, rózsáskörmű és szarvasbőrbe bujtatott fehér kezecske vonzotta. De itt, Szurcsukon, itt már elmosódott benne annak a pár évnek, az egyetemen töltött időnek a hatása. Itt visszazökkent az ősi életviszonyok közé s ami a dédapja véréből szorult még az ereibe, a jobbágysors tudatalatti reminesztenciája éledt fel benne. Itt paraszt volt, jó sora volt a gazdája jóvoltából, akihez ugyan kötve nem volt, de szívesen szolgálta őt, inkább, mint bárki mást. Az uraság leányára, mint távoli oltárképre csak úgy tekintett. Lopva elnézegette Marcella üde szépségét, Jozefin jóságos, energikus tekintetét, de mindezt csak úgy, mint ami teljesen távol esik az ő világától.

Tavasszal, a magas jegenyék felett, az alacsonyan járó felhők között, friss szél zúgott keresztül, megsimogatta, végigsúrolta a már suttogó leveleket. Pali felnézett az égre, odatartotta az arcát a friss szélnek, valamit érzett is keltegető legyintéséből; de az messze fölötte sodródott tova, amíg Pali csak a dombtetőről nyujtózott utána. Aztán lejött és a domb aljában a tavaszi szellőben az araszos búza szelíd hullámzása visszaringatta Palit a bölcsőjéig.

Egy meleg nyári napon együtt fordultak ki a ház nagy kapuján. Marcella a könnyű kis jukker kocsin és Pali gyalogosan. Nem volt ebben semmi rendkívüli, máskor is előfordult már, hogy Pali félreállt, amíg a félvér traperek által felvert por leült; ma is egy kőhajításnyira ment a kocsi után, de csak a fordulóig s ott levágott a földekre.

Véletlenül estefelé ép akkor indult vissza, amikor Marcellával a könnyű kocsi vágtatva gördült hazafelé a sima úton. Pali megismerte a lovak ütemes járásáról, még mielőtt a portól láthatta volna. A következő pillanatban erős töfögéssel és dübörgéssel egy harctéri páncélos autó rohant a város felől, valószinűleg próbaútra a gyárból. A lovak az ismeretlen zajra félreugráltak, hiába a bajor kocsis vasmarka, az egyik ló beleugrott a másik hámba s ahogy ki akarta szabadítani a lábát, a másik lovat erőteljesen rugdalta, amire az teljesen megbokrosodott; őrült iramba fogtak, a két ló ellenkező irányba. A könnyű kis jármű, mint gyermekjáték, fordult jobbra-balra. A kocsis vörösre gyúlt arccal, két kézzel húzta a gyeplőt, a következő pillanatban nagy fordulattal felbukott a kocsi és még így is vágtatva vonszolták a lovak maguk után. Marcella, a szobaleány és a kocsis egymásután estek ki a kocsiból.

Az autó, pár méternyire a szerencsétlenség színhelyétől megállt, a kisérő katonák leugráltak, elfogták a lovakat. Pali is odarohant, Marcella az út mellett húzódó rétre zuhant ki, látszólag élettelenül. A munkások, a kint dolgozó parasztok is összefutottak. Pali legelőször Marcella élesztéséhez fogott, el volt ájulva az ijedtségtől és a fájdalomtól. A lába eltört és a feje könnyebb sebektől vérzett. Lovast küldtek be a városba értesítéssel és kérték Jozefintől a hordágyat és amire még szükség volt.

Amint Marcella magához tért, egy fogolytársát állította Pali maga helyett, ő pedig rohant a tanyai házba s az ágya alatt lévő kis láda aljáról kiszedte az iratait, ami bizonyítja, hogy orvos s hogy már ilyen minőségben működött. Pár perc mulva autón érkezett már Kund és Jozefin, nem síránkoztak és nem kiáltoztak, halott halványan hajoltak Marcella fölé. Pali odalépett az apához, megmondta, hogy

orvos és a kezébe nyomta az iratait, amit az szónélkül és anélkül, hogy megtekintette volna, zsebre vágott. Pali a legnagyobb óvatossággal tette Marcellátt a hordágyra, aki ha nem mozdították eltört tagjait, nem érzett erős fájdalmat és most már erőt véve magán, hogy övéi aggodalmát látta, megnyugtatólag tekintett reájuk. A fejére könnyü kötést tettek és lépésben vitte a két legmarkosabb vesztfáliai fogoly a hordágyat, kikerülve göröngyöt és megelőzve a legkisebb rázkódást is.

Másnap már kint volt a közeli kormányzósági városból a főorvos, megvizsgálta az ideiglenes kötéseket és mindent rendben talált. Összeillesztették és gipszbe tették az eltört részeket és az orvos visszament azzal, hogy Pali igen ügyes, rábízhatja Kund félve őrzött gyermekét s hogy pár hét mulva rendbe jön minden, mert «a seb szép».

Kund és Jozefin egynéhányszor elmondták Palinak, hogy a hatalmas Isten általa segítette meg őket. Nem igérték előre sok szóval a hálájukat, Kund felajánlotta Palinak, hogy gondolja el, mi lenne az adott körülmények között rá nézve a legelőnyösebb és ő mindenképpen azon lesz, hogy amennyiben módjában áll, teljesítse óhaját.

Marcella hosszú betegsége alatt Pali egészen beleolvadt a családba. A kis városi magányban — mert az orosz lakosság között ők voltak az egyedüli németek — jól esett nékik Pali társasága. Marcellával jó pajtások lettek, már a helyzet is bizalmasabbá hangolta őket s Jozefin is hálásan, melegen gondolt rá, anyáskodva szerette volna a sorsát intézni. Aznap, mikor Marcella az első lépést tette és karját jókedvűen meglóbálhatta, Kund egy nagyobb összeget adott át Palinak, oly fényes orvosi honoráriumot, ami a leghíresebb orvostanárnak járt volna.

— Senki különbül nem végezhette volna — fejezte be Kund a vitát, amely a pénz elfogadása körül forgott.

Megbeszélték, hogy Pétervárra kell mennie s ott Kund összeköttetései révén bejuthat a kisérleti laboratóriumba, hogy a fogságban lévő évek ne muljanak el felette meddőn, hanem a tudása gyarapodjék, különbül, mint otthon lehetett volna, ez legyen az elveszett szabadság némi kárpótlása.

Kund meghalt feleségének rokona ma a pétervári egyetem egy német származású tanára, aki nyári pihenője közben gyakran töltött pár hetet Kund vendégszerető házában, szivesen vette Palit maga mellé.

Már közeledett a kitűzött nap, amikor Palinak elkellett hagynia Szurcsukot, hogy Pétervárra menjen, hogy talán soha többé viszont ne lássa a beárnyékolt fák alatt ezt az oszlopos fehér lakot, amely két éven át ő fölötte is az otthon védelmét nyujtotta. Kora tavaszi délután kint sétáltak Marcellával a fasorban. A fekete, televénytalajból már sarjadt a búza, gyenge zöld fűszálacskák borzolódtak a szellő simítása alatt. A fák még nem nyujtottak árnyékot, de nem is kellett, jól esett a tavaszi meleg napfény, melynek csókján a halvány zöld rügyek szinte szemlátomást pattantak ki a halottnak látszó, barna, kérges faágakon. A kósza szellő friss földszagot s a virágzó fűzek mézédes illatát sodorta a sétálók felé s pajkosan fújta szét Marcella szőke fürtöcskéit és Pali barna hullámos haját.

A leányka még elővigyázatból botra támaszkodva lépkedett, fehér és gyűrűkkel ékesített kezecskéje erőteljesen markolta a megyfa botot. Egy kis dombtetőre értek, amely az alig lejtős fasort mintegy lezárta. Kis kilátó torony is volt rajta, de most

egyikük se ment be a fedél alá, hanem kint maradtak és az ismert környéket oly figyelmesen szemlélték, mintha sohasem látták volna. Marcella a hosszú betegség után, az újjá éledt érdeklődésével s Pali azzal a tekintettel simogatta a tájat, amely szó nélkül sugárzott a szeméből, hogy talán utoljára látja e szelíd halmokat, ismert ösvényeket.

Még eddig sohasem érzett a válás gondolatára fájdalmat, egykedvűen vette az elmenetelt, azzal a titkos örömmel, amely a fiatal szívet mindig eltölti, valahányszor új helyzet, új eshetőségek közé kerül. A fiatal, nyugtalan szív, még a veszélyes helyzetben is, valamiképen élvezi az újat és a szokatlant. Most levette a kalapját s arcát a szél fúvásával szemben, szemeit nem csak ráfüggesztette, hanem rátapasztotta a rendkívül élénk kékítőkék égen úszó, futó felhőkre. Az éles szélben visszaborzolt hajjal, meg-meglebbenő kabátszárnynyal, dacosan felfelé szegezett fejjel s eget kémlelő szemeivel a törtető, a bízó és nekilendülő fiatalság szimbolumaként tűnt fel Marcella előtt. Szó nélkül nézte ezt a mozdulatlan alakot, még sohasem látta meg a keskeny csontos arcban azt az energiát, éles és szép metszésű profilját s a ruganyos izmos alakban az erőt. Most látta meg benne az embert, az egyéniséget, elválasztva, élesen megkülönböztetve a hadifogoly átalánosító, szürke fogalmától. Szinte alig talált szavakat, hogy megszóllítsa, a régi ismerősből, a jólelkű szolgából, aki immár fényesen megkapta jutalmát, egy idegen, érdekes ember lett pár perc alatt.

Pali végre elfordította szemeit a magasból és egy másik kékségbe mélyedt, Marcella ibolya szemeibe, amelyekben különös érdeklődést és zavart látott csillogni. Ahogy Marcella visszanézett Pali napba néző szemeibe, átsuhant, átvillanyozódott

rajta a vágy: Miért is megy ez el most? És ezek a gyermekszemek visszatükrözték a szív öntudatlan, de erős feldobbanását. Pali meg volt lepve, elfordult és a tájat nézte elfogódva, a tavaszi zsendülő, újuló természetet, a fasor végén a fehér házat, Marcella otthonát és rajta is átvonaglott egy fájdalmas rezdülés; miért is megyek én el most? Pillanatok alatt, hiszen a lélek röptéhez nem kell a lomha idő, új nagyszerű és rózsás eshetőségek nyíltak meg előtte. Az elérhetetlen, a még ábrándnak is délibáb, mint édes való került elébe, csak ki kell a kezét nyujtani érte. Ez a felfedezés olyan viharos édes érzést keltett benne, ami kínnak is beillett volna. Összeszorított szájjal megint az ég felé fordult, belekapcsolta szemeit a széltől űzött bárányfelhők közé és mintha űzte, vonta, húzta volna őt is egy titkos, mindennél erősebb hatalom, menni, menni. El! Idegen utakra, friss, töretlen, új utakra, tavaszi ébredő új életre! Egyszerre érezte, szinte brutális fájdalommal a válás keserveit és a kényszert, hogy induljon az élet elé, amily titokzatosnak és félelmesen nagyszerűnek rajzolódott, minden kép nélkül a lelke elé.

Pali beleremegett ebbe a tusába. Szinte öntudatlanul nézett önmagába, hogy tépi és marcangolja ez a két erő: maradni vagy menni. Az ő egyszerű, külsőkben nem, de bensejében rázkódtatás nélküli életében ismeretlenek voltak a viharok. Uj ember támadt fel benne, új, akit még ő sem ismert, akinek megszületését vad örömmel fogadta. Mint amikor egy ismeretlen és fölfedezetlen tűzhányó oldalán, a szürke, lapos, poros mezőn, hirtelen belső rezdülések és erőteljes mozdulatok törnek felfelé, az eddig rejtett erők. Pali is döbbenve nézett magába, az az új ember ez a sokáig alvó, azért mégis ismerőse volt. Mintha erős zsongást, méhzümmögést, a diadalmas

termő nyár megérkezését ünnepelné a lelke a még alig induló, sarjadó kora tavaszban.

Mire Pali újra Marcellára nézett, már eltemette a nyugodt, a békés, e boldog életet; eltemette és elcserélte a bizonytalan, az ismeretlen, az elérhetetlen, a varázslatos jövőért, amely mindent igért neki, amit fiatal, erős és dacos szive elérni hitt. Tele volt reménnyel és titkos ujjongással. Igy indult az élet elé és egy fájdalmas temetés el nem sírt száraz könnyeivel, aminek keserűsége fokozódott, minél inkább közeledtek Marcellával szótlanul a régi otthon felé. S minél inkább elmosódott a hirtelen szürkületben Marcella puha arcocskája, a még mindig csillogó szőkeség mögött, abban az arányban nőttek az árnyak Pali szivében is.

A veranda lépcsőjén Marcella hirtelen visszafordult és igy az utána jövő Palival egymagasságba került, oly közelségbe, ahogy még sohasem voltak egymáshoz. A hirtelen fordulatnál, hogy egyensúlyt ne veszitsen, a vállára tette kezecskéjét és kutatva és fürkészve nézett Palira.

Pali ellágyulás nélkül állta a tekintetét az első pillanatokban, de úgy érezte, nem bírja tovább; a vállán levő könnyű kis kezet ólomsúlyúnak érezte és mintha tántorogna, úgy zsibongott benne minden. Még egy röpke pillanat és Pali örökre ott marad, mint Kund szorgalmas veje. De Marcella nem érezte meg a még csak egy pillanat súlyát, hanem megzavarodva Pali hirtelen felcsillanó tekintetétől, zavartan megfordult és beszaladt az első ajtón. Pali forró fejjel dőlt neki a kőkorlátnak. Soká volt kint, szenvedőnek és kifosztottnak érezte magát. S amit a tavaszi szellő csak az imént csalt ki a szívből — erő és a vágy az új élet elé — eltűnt. Haza gondolt az édesanyjára, kis gyermeknek érezte magát és sírni szeretett volna.

Sötét lett. A levéltelen fák csupaszon meredeztek, a szél füstöt csapott le a kéményből s a tavaszi estben a korom égett szaga érzett. A fekete fák, az elhagyott út, mintha a jövő egy viziója lett volna. Pali behunyta a szemét és újra megitatta az emlékezetét e vigasztalan képpel, melyet majd ha az élet valóságra fordít, akkor majd újra lehúnyja a szemeit, hogy a mostani valót, az örökre visszahozhatatlant varázsolja összetört lelke elé.

V.

Fogoly, ki szabad szivében rabságról álmodik.

Palinak Szentpétervárott jó sora volt. Már kezdte magát beleélni a gondolatba, hogy esetleg évekig sem jut haza a Tiszamentre, ahol apja és az anyja bizony nem az éveket, hanem a napokat számlálták, hogy mikor ölelhetik már a szivükre. A délelőttöket kórházban töltötte, délután a laboratoriumban dolgozott. Megtanult már teljesen oroszul; eljárt az egyetemi ifjúság kávéházaiba, színházba. Felebbvalója Kundra való tekintettel csaknem teljes szabadságot biztosított neki, hogy fogoly, mindössze onnan tudta, hogy hetenkint jelentkeznie kellett.

A nemzeti színházban Lermontovnak egyik vígjátékát nézte meg immár másodszor. Szerette ezt a kissé különös fanyar humort; ez illett az ő lelkéhez is, mert az igazi derű belőle is hiányzott. Nem volt elégedetlen, nem voltak gondjai, sőt gondolatai sem erőltették tulságosan; inkább figyelt és nézett, hallgatott anélkül, hogy értékelt vagy lebecsült volna. Sem szivébe nem fogadta, sem el nem zárkozott ez elől a sok új és vele merőben ellen-

tétes eszméktől és nézetektől, életmódtól és izléstől. Csak figyelt és állt ebben az áradatban, a jövő vörös világ földalatti kohói mellett. A keleti főváros zaja és lüktető életének forrósága nem sodorta lázba, sem fagyos lehelete nem dermesztette.

U ott is az a bensejében kissé csodálkozó, a zürzavart egyszerűen konstatáló, problémákat nem ismerő tiszamenti parasztfiú maradt. Nem volt senkije, akivel bizalmasan beszélhetett volna; sokszor gondolt arra, hogy elcsodálkozna ezen az apám! Tán el sem hiszi, ha elmondom neki? Kundének is írt néha, de azok sem voltak azok, akiknek a szivét megnyithatta volna: «Mások, egészen mások, mint mifelénk!»

Most a színházban, ahogy vége volt a második felvonásnak, Pali a bejárat mellett megállt és nézegette a közönséget. Tőle jobbra egy páholyban ült a leány. Gyönyörű szép volt, legalább is Pali annak tartotta. Fekete bársonyruhában, hosszú újakkal, csak a nyaka körül volt szabad és a nyakán egy kerek aranykarikát hordott, olyat, mint mások a karjukon; ez volt az egyetlen ékszer rajta. Rövid, barna bodros haja hátra volt simítva, szabadon hagyva magas, elefántcsont homlokát. Arisztokratikus keskeny orra, finom arcéle volt, de ha szembefordult, egészen másjellegű arc nézett ki a nagy mandulavágású, kékesfekete, álmos, sejtelmes szemekből. Kreol bőre kissé felhevülten rózsaszínbe játszott és apró, formás száját unatkozva szorította össze. Pali nem tudta levenni róla a szemét. A leány is néhányszor szemébe nézett vele, de aztán hátat fordított neki. Palinak úgy rémlett, mintha e páholyban máskor is látta volna már, csak nem vette így szemügyre.

Megnézte a páholy előtti ülőhely számát és ezentúl napról-napra ezt vette meg. De nem mert már olyan kitartóan nézni a leányra. Gyakrabban nézett

oda, amíg üres volt a páholy és sóváran leste, mikor nyílik az ajtó. Csaknem minden nap ott volt a leány is, néha élénken figyelte az előadást és a szünetek között az ismerősökkel beszélgetett vigan, másszor meg a páholy legbensőbb sarkából elő sem jött és amint leengedték a függönyt könyvet, nyitott és olvasott. Palinak sokszor úgy tetszett, mintha a leány is figyelné őt. Ilyenkor összeszedte a bátorságát és merészen kapcsolta a tekintetét azokba a bűvös fényü szemekbe. De másszor meg úgy tünt fel neki, mintha észre sem venné őt.

Már hetek óta tartott ez a küzdelmes játék, amikor épen reményvesztetten állt a kijáratnál, hogy úgy látszik, soha a közelébe sem jöhet; a lépcsőn lefelé, bundáját szorosan összefogva jött a leány, egyenesen Palihoz. Egészen közellépett hozzá, úgyhogy a meleg, illatos lehelete az arcába csapott. Hidegen csendült a hangja, de a szeme tűzben vibrált:

— Fogoly vagy? — kérdezte különös nyomatékkal.

— Az vagyok — felelte Pali anélkül, hogy tudta volna, mit mond.

— Úgy látszik, elkésett az apám, vagy akit értem küldött. Kísérj haza.

Pali mellé lépett és siettek ki az utcára. A hideg szél az arcukba vágott, szó nélkül tettek egy néhány lépést, amikor egy mellékutcából jóformán repült feléjük egy üres szán.

A leány intett a kocsisnak.

— No, Vaszilij, jókor jöttél! Hol pálinkáztál megint? Nevetve fenyegette az öreg kocsist és udvariasan fordult Palihoz;

— Annyiba veszem, mintha valóban hazakísért volna e hideg éjszakában. Engedje meg, hogy most mi vigyük önt a lakására.

— Nem, nem! — tiltakozott Pali.

— De így megfagyunk e meddő vitatkozásban,

jöjjön hát velem egy csésze forró teára s ott majd eldöntjük, hogy miképen megy haza.

Pali boldogan ült a leány mellé, aki beburkolózott prémjébe és hazáig egy szót sem szólt. A szán egy kis kertben álló magános villa előtt állt meg. A csukott bejárat alatt egy öreg inas szedte le a külső bundákat, az előszobában egy csinos szobaleány vette át a felső kabátokat, aki be is vezette Palit egy meleg kis fogadószobába. A kandalóban nagy hasáb fák égtek, előtte kényelmes foteilok és egy alacsony kis rézasztalon duruzsolt a szamovár.

Pali állva maradt a szobában, amíg egyedül volt és körülnézett. Az egyik oldalon a falmentén végig alacsony könyvszekrény, felette festmények, a kandalló felett egy kép, amelyen életnagyságban egy gyermek, amint a fürösztés után a szőnyegeken kismacskákkal játszik. A kép gyönyörű volt és Pali a ragyogó szemű gyermekben felismerte titokzatos idegen ismerősét. De szemérmes paraszti természetének nem volt ez a felfedezés inyjére. Be sem fejezhette gondolatait, amikor már bejött a leány.

— Tehát? — szólította meg nevetve — tehát itt vagyunk! Miért nem ül le?

— Azt hiszem, hogy előbb meg kell mondanom, hogy ki vagyok — felelte Pali.

A leány mosolygott. Hogy ki?... Pali félt, hogy kinevette, pedig örült volna, ha tudja e gondolat folytatását: egy szép fiú vagy, egy szegény fogoly vagy és tetszel nekem... De Pali csak a mosolyt látta és ez félszegé tette:

— Dr. Hajdu Pál a nevem, magyarországi hadifogoly vagyok. A San mellett estem fogságba.

— Jó, majd mesél még erről nekem sokat. De azt mondja meg, szeretné-e tudni, hogy most hol van, kit kísért haza?

Pali egy lépéssel közelebb jött.

— Ne legyen nagyon kíváncsi, semmit sem tud meg, mint egy nevet, Mencsikowéknál van. Ez ennyi és semmi több. A név nem mond semmit, annyi mint egy szám a múzeumban. Meg kell ismerni, mit takar a név. Üljünk le. Ide-ide, közelebb hozzám!

Pár perc mulva bejött az apa, kedves, udvarias öreg bácsi; keveset beszélt, a leánya, Tamara Grigeorowna vitte a szót. Sokat beszélt a színházról, az egyetemről, divatról, híres politikusokról, de a háborúról, az inségről, a sebesültekről egy szót sem. Mindehhez sokat nevetett és pajkosan nézett Pali szemeibe, aki nem tudta ezt mire vélni és komoly daccal vágta vissza a pillantást. Nagyon jól érezte magát, repült az idő. Már menni kellett. A leány kikísérte és puha, meleg kezét benn felejtette Pali csontos, keskeny kezébe.

— Holnap magának kell mesélnie. Nem megyek színházba, kilenc órára várom.

És Pali jött. Minden nap eljött. Néha színházba is mentek, ilyenkor Pali burkolta a köpenyébe és kísérte haza. De arra, hogy meséljen, hogy magáról és az otthonáról beszéljen, arra nem került a sor.

Pali előtt új világ nyilt meg. Azokat a dolgokat, eszméket és theoriákat, amikről már otthon is hallott, de komolyan sohasem vett, itt Péterváron a megvalósulás felé látta közeledni. S látta, hogy Tamara, mint az egyetlen üdvözítő és egyedüli igaz eszmében, úgy hisz és él bennük.

Tamara Grigeorowna is járt az egyetemre. Egy évig filozófiát hallgatott és egy évig meg kémiát tanult, hogy az apjának segítsen, aki mint egy középkori alkimista, mint egy keleti mágus, akit a modern technika és fizika csodái megrészegítettek, olyan fanatizmussal dolgozott kísérletein. Tamara sokat beszélt ezekről a dolgokról. Palit egészen kiemelte az ő megszokott gondolatköréből és zárkozottságá-

ból. És így gyakran jutott eszébe, hogy milyen jó lenne a szivét kiönteni, elpanaszolni, hogy milyen nehéz így távol, messze idegenben, ahol egy szív sem dobban az övével.

Lázban élt, tüzet lélegzett, egész nap csak várta, hogy jöjjön az este és mehessen Mencsikowékhoz. Napközben százszor is elgondolta, hogy mit fog kérdezni tőle, ettől a titokzatos és neki oly idegenszerű és szívéhez mégis oly közeli lénytől, hogy megismerje és miket fog ő elmondani neki. Mert igen is kell, hogy őt is ismerje! A szívnek nagy igénye, hogy megismertesse magát, egyéniségét azzal, akivel együtt akar dobbanni.

Mit akarhat velem? Tépelődött Pali. Hogy szeret, azt nem hiszem, miért épen engem? De viszont félreérthetők-e azok a meleg tekintetek és hozzásimulások. De máskor meg miért teszi azt, hogy könyvet vesz elő és olvas, ha ott vagyok és nagy lelkesedéssel beszél zseniális barátairól?... Pali nem tudott rajta eligazodni sehogy sem.

Tavaszodott megint. A természet nem veszi tekintetbe a szürke, a gyászos halált osztó időt, az új világ vajúdását s a réginek az utolsó vonaglását. Ő mindig ugyanazt a nótát ismétli, ugyanaz a taktus, de mindig megremeg rá a mindenség. Az élettelennek látszó fákban a tavasz energiája feszül, a tavasz mámora megborzongatja a ma még hólepte barázdát, a legöregebb tölgyet is és a pincelakás ablakában sinylődő jácintot.

Tavaszodik, mondják egykedvűen az emberek, de beleszédülnének, ha belenézhetnének abba a fölséges nagy feslő indulásba, ami ilyenkor égen és földön megindul. Szent, titkos érintése a tavasznak, a Teremtő éltető lelke illetése az anyagra.

— Tavaszodik, mondta Pali is. És a szive is tágult. Héthársra gondolt, a Tiszára, amely ilyenkor

árad, a nemsokára nyíló fűzek illatára, a megindult pezsgő tavaszi munkára. A párás, alacsony kis szobára, édesanyja simogató kezére. És nehéz lett a szive. Aki nem csordult könnyek sulyával várta az estét. Benézett a színházba. Ott ült Tamara Grigeorowna háta mögött. Valami parasztdrámát adtak, felváltva nézte a kis parasztszobát és Tamara fehér vállait... Mind a kettő nehezítette a szívét. Szótlan volt. A leány is. Nem várták be a darab végét, hazamentek gyalog a csillagos koratavaszi estben. Keveset beszéltek. Ahogy beértek a kis szoba meghitt, otthonos csendjébe, Tamara borzongott.

— Fázom — mondotta — hideg volt az úton. — És kiment a szobából. Visszajött egy hatalmas nagy keleti sálba burkolva, ami egy néhányszor a teste köré volt csavarva és a derekán egy vastag, bojtos ezüstlánccal odarögzítve. A karjai is be voltak burkolva. Leült és vörös cipőcskébe bujtatott lábait maga alá húzta. Ahogy a teát töltötte és Pali elé tolta, ahányszor emelte a karját, a selyemtakaró visszahullott válláig és látni engedte a szoborszép karjait. Eddig mindig hosszú ujjat viselt, most a nyaköve is hiányzott és haját az ujjaival összeborzolta, a göndör fürtök előre borultak a szemei fölé. Egy egészen más arc, újra más és egészen új leány ült Pali előtt. Hosszú hallgatás közt és hangulatos csöndben ültek.

Pali e csendben elkezdett mesélni. Eleinte vontatottan és szégyenlősen, de a leány fekete szemei meleg érdeklődéssel lesték el a szót és így lassan belejött. Elmondta, hogy ízig-vérig magyar, hogy a Tisza vizét itta huszonkét évig; elmondta a tanyát, a kis házat, a párás istállót a riskával, a két csikót, a vadrózsát a kis kapu mellett. És egyszerre csak azt vette észre, hogy könnyes a szeme és megcsuklik a hangja. Elhallgatott és a leányra nézett. Azok-

ból a szép szemekből is könnyek csillogtak elő. Tamara egész idő alatt le nem vette Paliról a tekintetét, keskeny, gyűrűs kezeivel átkulcsolta a lábait és felhuzott térdére hajtotta a fejét; a hosszú selyemlepel a földön hevert még körülötte és könnyes szemei minden szónál melegebben tapadtak Palira.

Ahogy Pali ezt látta, még jobban elérzékenyült és olyan boldog meghatottság vett rajta erőt, hogy csaknem felzokogott, a kereveten oldalt dőlt és a párnák közé fúrta a fejét. Tamara felugrott és amennyire kényelmetlen öltözete engedte, sietve térdelt a kerevet elé, karját Pali nyaka alá tolta és bodros fejecskéjét a fejére hajtotta. Pali könnyei áztatták a fehér karokat. Tamara sugdosott neki:

— Mesélj, mesélj nekem tovább az édesanyádról.

Kényszerrel felemelte a fejét és könnyes és forró arcát az ő arcához szorította. A leány térdelt és így egy magasságban volt az alacsony kereveten ülő fiúval. Anyáskodva fogta át a vállait és simogatta, mint egy síró gyermeket.

Pali életének a legnagyobb érzése és meghatottsága most viharzott át a lelkén. Eddig még soha nem érezte a szeretet féktelenségét és felséges nagyságát. Leborulni kényszerítette őt az érzésének súlya. Nem is a leány előtt borult le tulajdonképen, hanem ezelőtt az ismeretlen óriási és felséges érzés előtt, amely a lelkét eltöltötte és a szivét mintegy szent borzalommal remegtette. Úgy érezte, hogy soha enynyire még nem szerette az övéit, a hazáját, az egész mindenséget s az Istent, aki erre felemelte.

Meg volt hatva, meg volt indulva, könnyei a torkát fojtogatták és eltünt előle a föld minden pora, sara, keserve és öröme, kincse, csak a kincsek kincse maradt, csak a leány. A leány csak egyszer csokolta meg Pali remegő száját és eltolta őt.

— Most menj.

Pali azonnal engedelmesen indult, a küszöbről még egyszer visszanézett és úgy látta Tamarát még a szőnyegen ülve, karját a kerevetre hajtva, behunyt szemmel a nagy nehéz selyemtakaróba belesüppedve, amely már még jobban összetekeredett és meglazult, úgy, hogy olyan volt, mint egy élettelen és valószinűtlen régi, bizar keleti festmény. Még egyszer a szivébe zárta ezt a különös és idegenszerű képet, a lelke felét; érezte, hogy örökre elintézte az életét, aki drágább neki mindennél és mindenkinél s aki neki mégis megdöbbentően ismeretlen és titokzatos, mint maga az élet, amely előtte nyilott.

Pali kilépett az utcára. Hogyan, még mindig a régi? A régi köd, a cirkáló őrök, a szegény szürke emberek? Bement egy kávéházba, de rögtön ki is jött, bántotta a zaj, a lárma, a banális embertömeg. Vissza! Visszament Mencsikowék háza elé, de minden sötét volt. Pedig ott sem aludt mindenki. Tamara a divánvánkosokat a tűz elé húzta, ez volt a kedvenc helye, bele bámult a tűzbe a régi tűzimádók vad örömével. Két kezébe hajtotta a fejét és dudolni kezdett egy régi keleti monoton kis dalt; talán ép ebben a pillanatban vonaglott meg kínnal és sejtelemtől gyötörten Pali szive.

Tamara hajnalban feküdt le. Becsöngette a szobaleányt.

— Minden be van már csomagolva, Szonya?

— Minden — felelte álmosan a leány.

— Engem pontosan kilenc órakor kelts fel, hogy a tízórai vonatot még elérjem. Te az apámmal és a csomagokkal déli egykor indultok, amint már tudod.

— Igen, igen — bolingatott Szonya és kifelé iparkodott, hogy megmentse a menthető időt az alvásra.

Pali a délelőttöt átaludta, a délutánt átálmodta és este felé sietett Mencsikowékhoz. Csengetésére senki sem jött elő, a bejárat lámpái nem égtek. Hosszas

dörömbölésre előkullogott az öreg kapus, aki már hátra költözött és elmondta az ámuló Palinak, hogy az uraságok elutaztak, mint minden évben április elején, ki a birtokra. Az öreg nem győzött csodálkozni, hogy Pali ezt nem tudta. Hogy hová? Megmondta a nevét annak a kis szibériai falunak, Tomsktól 140 kilométernyire s ott még túl a nagy erdőn, oda mennek minden évben hat hónapra.

Pali olyan volt, mint a fejbeütött. Nem tudta kibogozni a valót az álmai közül. Mennyi is volt az igaz belőle? Feltámadt szemei előtt a kép, a kerevetre boruló Tamara. Nem mondta meg, hogy elmegy! Mert azt akarja, hogy menjek utána!

Uj érő viharzott elzsibbadt ereibe és sietve és vidáman indult az elhagyott udvarról kifelé. A lakásán összekapkodta a holmiját, a legszükségesebbet és kisietett az állomásra. Ott megtudta, hogy a vonatja csak reggel indul. Elkedvetlenedve ült le a váróterembe, akkor jutott eszébe, hogy el kellene búcsúzni a fellebbvalójától, a jóakaró dr. Bunttól. Irt néki egy pár sort, hogy elutazott és kéri, hogyha lehet, ne kerestesse vagy legalább is ne mindjárt.

Bunt doktor szentül meg volt győződve, hogy Pali haza szökött. — Szerencsétlen fráter — gondolta részvéttel — bár csak szólt volna, hiszen pénze sincs.

Másnap reggel, körülbelül akkor, amikor Pali vonatja indult, két nő fordult be Pali lakása felé. Az egyik, a szőke kis fiatal, vigan nevetgélt:

— Jaj, de meg lesz lepve!

Hiába kopogtattak, senki sem felelt. A háziasszony lehetetlennek tartotta, hogy Pali már nincs itthon, még nem szokott ilyen korán elmenni. Benyitottak a hideg üres kis szobába és az asztalon egy kis fehér lapra egy eddig gondtalan kis gyermekszív lassan, becézve, szótagolva írta fel: «Ha vissza jön, siessen hozzánk. (Hotel Moszkva 27.) Marcella».

VI.

Vad szelek ellenében — én erőmet dalolom.

Gugol falu most került megint napvilágra. Novemberben már a hó alatt van. Vastagon, két-három méternyire fekszik zsupfedeles házain a hó. Amikor már elég vastag a takaró és jól kialudta magát a muzsik, kezdi magát kiásni. A kéménye felett kivájja, hogy a füst a szobába ne szoruljon; a háza előtt kis ösvényt vág, csak olyan magasat, hogy meghajolva elmehessen a szomszédig és olyan keskenyen, hogy bizony ha ketten szembekerülnek, az egyik a falhoz lapul. Mindenik csak a szomszéd házig ás, aztán az meg tovább; igy hamarosan megvan a legszükségesebb közlekedési út. Minden utca sarkában egy szelelő lyukat is vágnak, hogy meg ne szoruljon a levegő, de lehetőleg nem nagyot, nehogy túlságos sok friss levegőt kapjanak!

Hideg az nincs, az igaz, a szobában alig kell fűteni; amíg a banyuska megfőzi az ebédet, addigra meleg is van és a tehénke is meleget tart ott az ajtó mellett. Ebben a félhomályos és sürű levegőjű világban a tehénke a legfontosabb családtag. Belőle élnek. Igaz, hogy van egy kis zöldség, füstölt hús és sajt, de a tej és a túró a főétel. A szobából nyilik a pince, ott meg krumpli van. Éhen hát nem halnak, hólé is van elég a tűzhely szélén a fazékban, és vodka is a bádogtartóban az ágy alatt; szép hát az élet igy télen Gugolban.

Szívvel és lélekkel vannak itt is az emberek megáldva, nékik is megvannak a vágyaik, a reményeik, küzdelmeik, sőt az ambiciójuk is. Az ő életök ott a hóalatti kunyhóban tragédia vagy komédia, küz-

ködnek és sirnak, vigadva örülnek; de mindennél többet alusznak. Az asszonyok, fonnak, szőnek, ilyenkor érnek rá és várják a tavaszi napsütést, amely elviszi a havat és gémberedett tagjaikat kitehetik a tavaszi szellő frissítő simogatásának.

Gugol mellett van a «rengeteg erdő», amelyben, amióta csak a legöregebb Vaszili Vaszilievics emlékezik, mindig vágják a fát, de még mindig tart. Ezentúl a Gruz puszta szélén van egy szelid halmon a Mencsikow-kastély. Egy, régi, hatalmas, ma már omladozó vár, amely valamikor határvédelmi erőd lehetett.

Tamara már öt nap óta lakja az egyik oromszobát, amely a legvilágosabb és mély falakba illesztett ablakjaiból messze kiláthat. A szoba alaktalan hatszög, a fala keleti selyemszőnyeggel van borítva. Alacsony ottomán, kis asztalok és egy ide nemillő, amerikai forgatható könyvszekrény a bútorzata. A félrehúzott függöny mellett belátni a hálófülkébe, ahol a kényelmes modern rézágy, régi indiai selyemkendővel van letakarva s a földig érő tükör előtt szék helyett egymásra halmozott párnák. Az egyik ablakfülkében régi rézóra ketyegett, álmosan, de kitartóan figyelmeztetett az idő mulására. Tamara rövid parasztruhát viselt, sárgaszögekkel kivert csizmácskákat, ezüstsujtásos mellénykét, gyapjúszőttes szoknyát és köténytt. A fejét és a vállát egy tatár selyemkendő borította. A könyvespolca előtt térdelt, amikor Szonyácska benyitott.

— Méltóztassék csak lejönni! Ép most jött meg a doktor úr, fáradt és sáros, ott ül a külső folyosón a padon. Vizet kért tőlem, de én szaladtam fel, jelenteni.

Tamara felugrott, hangosan felnevetett és szaladt a hátsó épület felé. Már messziről kiáltotta néki magyarul — «gyere-gyere!»

Pali felkapta a fejét a messziről jött hívásra és

megindult sietve a hang irányában. Ép az udvar közepén találkoztak össze. Pali minden csomag nélkül, porosan és gyűrötten s Tamara mint orosz parasztleány. Szemközt általk egy szó nélkül, Pali zavartan és érezte, hogy mondania kellene valamit, sokat, de Tamara megelőzte.

— Mennyire szeretlek! — Megfogta a kezét és sietve húzta maga után a házba. Egyenesen bevezette Palit a földszinten egy tágas és számára már elkészített szobába:

— Ez a te szobád. Rögtön jön Nikola s tőle kérj, amire szükséged van. Majd menj fel az apámhoz és mondj neki, amit akarsz s aztán siess hozzám. Keress meg, de ha nincs türelmed, Nikolaj azt is megmondja, hol lakom.

Pali azonnal otthonosan érezte magát, mintha örökké itt lakott volna e hírből sem hallott faluban és soha nem látott építkezésű ódon házban. Az öreg úrnál egyszerűen ajánlkozott, hogy vegye őt segédül a laboratóriumba, vagy ha nem, bármilyen alkalmazásban, mert élnie valamiképen kell, senkije nincs és hozzájuk ragaszkodik egész lelkével.

Az öreg Mencsikow vagy nagy lelkiismerő volt, vagy nagyon naiv ember. Nem mutatott semmi meglepetést, mintha Pali csak a szomszéd utcából érkezett volna. Apró kék szemei barátságosan pislogtak ráncos arcából és orosz könnyelműséggel huzgálta vállait;

— Jól van, jól van, itt maradsz. Örülök. Majd megpróbálsz segíteni ott, ahol tudsz és majd megélünk, ahogy tudunk. Az öregapám is ebben a házban született, itt is halt meg — és apró rövid nevetéssel hozzátette — mindig tartott a házában valami furcsaságot, vagy egy kis törpét, vagy egy óriást, ha más nem akadt, hát a legszálasabb jobbágyát járatta bohócruhában.

Pali nem tudta, nevessen-e minderre vagy se s hogy itt melyik is illik őreá. De az öreg nem hagyta tépelődni.

— Sebaj, ezt a hármat össze is lehet fogni, — s a vállára ütött Palinak. Amikor látta annak elámult képét, hangosan és jókedvűen felnevetett.

— Viszontlátásra! Ha kipihented magad, gyere be hozzám.

Pali már a küszöbön volt, mikor az öreg újra visszahívta;

— Ja, igaz ni, Nikolaj említette, hogy a csomagod lemaradt valahol. Hát biz itt nincs se szabó, se bolt, én is csak igy tolsztojosan járok. Nikolájtól kérj, ami kell. — Ez utóbbi szavakat már a fiókjába szuszogta bele.

Pali alig várta, hogy kint legyen, megállt az előszobában, amely lépcsőház is meg hall is volt meg az öreg Nikoláj szobája is, kinek egy fülkébe elfüggönyözve állt az ágya.

Az öreg inas egy kőlépcső felé mutatott: — Arra fel.

Pali megindult a régi kőlépcsőkön. A falmentét szarvasagancsok, medveagyarak és kitömött jégmadarak diszítették, vastag pókhálóval füződve a kopott falhoz, a multhoz.

Tamara csak azt csodálta, hogy ilyen hamar ideért. Pali elmondta, hogy a pénze előbb elfogyott, mint a vasuti sinek Tomskig, eladta hát útközben a ruháit, minden holmiját; gyalogolt térkép nélkül faluról falura, felkérezkedett kocsira, tehervonatra s igy egy hét sem telt el, hogy megérkezett. Nem, nem bánta meg. Nincs oka búsulni a fárasztó út miatt. Amit gyöngédség és szerelem, könny és csók vigaszt nyujthat, az gyógyíthatatlanra balzsamozta halálosan sebesült szivét.

Ugy lett, ahogy az öreg mondta, Pali ott dolgozott, ahol tudott. Tavasszal segített a kertben a

fákat nyesni, bokrokat nyírni, ásni, vetni. Esős időben olvastak és vitatkoztak. Tamara, időnként elküldötte Szonyácskát, e két rőf magas, ragyavert, aprószemű kutyahűségű jólelkű leányt, aki férfigyűlölő és teljes megtartóztatásra szánta magát, miután már két vőlegénye otthagyta, valamivel később, mint kellett volna. Szóval Szonya bejárt félévenként Pétervárra, Tamara titkos írásával egy bérház udvarában lévő könyvárushoz, s onnan hozott mindig nagy csomó könyvet, füzetet, leveleket. Szonyácska tudta, ha elfognák, mit kell mondania, nagy bután: — Kérem, a pétervári állomáson egy úr a kezembe nyomta s azt mondta, tartsam s adott egy rubelt is, majd eljön érte az egyik állomáson, neki nagyon sok a pakkja... Szonyácskának ezt el lehet hinni, mert ő sem írni, sem olvasni nem tud.

A hosszú őszi estéken és télen át ezeket olvasták és vitatták. Bár a vita nagyon egyoldalú volt. Pali eleinte védte és állta a maga álláspontját, de Tamara, amit nem győzött érvvel, azt valósággal bűvös erővel beleszuggerálta.

Most már nem is küldtek Pétervárra könyvért. Nem kellett a holt betű, miután már megelevenedett és életre kelt az eszme. Egy nyári estén, amely napot már előre tudta, tüzet fogott a sok taplós szív — amelyet éveken át preparáltak és szárítgattak pálinkával és irigységgel — lángot fogott és vörös tűznyelvek festették bíborra az orosz eget.

Multak a napok, multak a hetek és multak az évek. Az öreg ember, az apa, vagy nem látott, vagy nem akart látni semmit. Ötször ittak már a forduló év ünnepére puncsot, az ódon ebédlőben. Tamara fekete inget varrt Palinak, hosszút, oroszosat, amilyent a forradalmárok ott viseltek és ezt hordta a fehérszőttes nadrághoz, meg fekete csizmát és fekete bőrövet. A haját is hátrafésülte hosszan, a nyakáig.

Tamara pedig selyemben és kivágott bársonyruhában ült az esti tea mellé, máskor meg mezitláb, fapapucsban vitte ki a mezőre Pali után a meleg ételt. Maga hajtott és verte a lovakat, ha elakadtak a sárban; utána meg fehér fátyollal fekete haján, szedte a késői rózsákat az őszi kertben. Stílusos volt mindig és mindenben. Amit el akart érni, ami épen akkor volt, azt személyesítette a legapróbb vonásig, ruhája legkisebb ránca, és minden mosolyrebbenése ezt fejezte ki.

Hogy melyik volt tulajdonképen ő, ezt kereste, ezt kutatta Pali éjjel és nappal, álmában és ébren, csak ez foglalkoztatta. Ki ő és milyen?

— A lelkedet mutasd — mondta néha vágyva. De Tamara csak mosolygott. A legforróbb tüzeket vagy magasztos éterfinomságú érzéseket éreztette Palival, úgy hogy ez alig tudta utána tapogatni; — de mindig ott izzott a lelkében: Ez még nem mind, mi van még benne?

Ezért nem vette észre Pali az idő teltét, évszakok mulását. Tavaszra jött a nyár, a korai őszre a hosszú tél, de ő mindig csak egy problémával volt elfoglalva: — Tamara. Soha el nem jött tőle úgy, hogy egy újabb és újabb nagy kérdőjel ne égett volna a szivében. Beleégette magát a lelkébe, a szivébe, az idegeibe, az ereibe. Puha újjacskáival kiásta az agy velejét s onnan kifújt mindent és beleültette azt, amit ő akart: eszméket és elveket, gondolatokat, amelyek onnan kiszorítottak minden mást. A szivét azt állandóan a kezében tartotta, óvatosan és gyengéden, de a szív oly érzékeny, hogy a legszeretőbb tapintás is nyomot hagy rajta. A lelkét pedig elfelejtette Pali — és mindent ami benne élt azelőtt, ami néki drága, nagy és szent volt.

— Miért nézel sóhajtva felfelé? Mit keresel ott? — kérdezte egy séta közben Tamara.

— Csak a felhőket nézem. — Felelte Pali.

— Nincs is más ott, csak a felhők és az üresség. Minden, amit onnan várasz itt van, magadban hordod... és a szivére tapintott.

Palinak nem jutott már eszébe az Isten, akinek az életet és érzéseit megköszönje. Neki mindent Tamara adott, életet, világosságot és új szivet. Nem jutott eszébe az otthona, a hazája, annál jobb, minél előbb eggyek leszünk valamennyien! Az anyja, az apja, bátyja, kis faluja, mint távoli messze ködbesülyedt gyermekkori álom. Posta ide nem jő, se innen nem megy; elszokott az irástól, el a levélvárástól. Azt hitte, hogy az övéi már eltemették őt; hitte, hogy könnyebben temethessen.

Nem volt multja, sem jövője, csak édes-kinos, gyönyörű jelene. Nem érzett semmi disszonanciát, nem volt semmi vágya, kivánsága, nem volt űr az eszménye és az élete között, nem gyötörték kivihetetlen álmok. Ő a saját eszménye, elve és tétele szerint élt.

— Itt van a minden. Mindenhez jogom van, amit elérhetek. Tamara a kifürkészhetetlen, a teljesen sohasem elérhető; tökélye annak, amit a keleti georgiai vérben a nyugati kultúra elérhetett. Eredeti, ötletes, magas intelligenciája mellett tüzes temperamentum. Ezek alatt az évek alatt Pali horizontja tudás tekintetében sokat bővült és széles hullámokban terjedt, de alacsony szintájú maradt.

Tamara e világégésben lázas volt az örömtől és boldogságtól és Palit is magával sodorta a pogány öröm. Ők az egészből annyit éreztek, hogy a parasztoknak átadták a földet, amit azok alig akartak elhinni, aztán meg féltek elfogadni s végre is kápávalkaszával jöttek az állatokért és a felszerelésért. Tél elején betörtek a raktárba és elhordtak mindent, de másnap aztán nagylelkűen visszahoztak egynehány zsákkal.

Pali ezentul a belső kertben dolgozott. Azt művelték, csak ép annyit, hogy nekik eleget teremjen. Kora reggel, a hajnali ködben, Tamara már ott állt a szántásban, a kis lovacskát vezette és Pali így szántott. De csak egy fordulót engedett, aztán annyit könyörgött, hogy már nem nehéz neki a munka, már meg van édesítve, hogy most már menjen vissza a házba és pihenjen le. Együtt dolgoztak, együtt örültek az életnek, napfényben és viharban, ködben és nyárban. Paradicsomban éltek. Tamara a végsőkig kihuzta ezt az illuziót. Soha egy kedvetlen pillantása nem volt, mindig együtt volt a társával, de az együttélés fárasztó, illuziótrontó része nélkül. Mindazt, ami kellemetlen és nem szép, azt kikapcsolta az életükből.

A szerelem raffinált a legegyszerűbb szívben is, hát egy nihilista, az új világ programját élő papnő szivében mit érhet el, ha paradicsomot akar a földre varázsolni, ott, ahol adva van ifjúság, szépség, erő és szerelem?

Egy gyönyörű nyári estén, amikor a learatott búza kévékben hevert a földön s a csillagos ég szipor-kázva borult az új paradicsom fölé, Tamara kint ült egy asztag árnyában és onnan nézett a titokzatos és mérhetetlen csillagos mélységbe. Pali jött és egy gyümölccsel rakott cseresznyeágat tartva, kutatva nézett Tamara után. Tamara az élet szimbolumát látta benne, a nyár bőségével és tele szívvel kiáltott hozzá:

— Ádám, Ádám, itt vagyok!

És attól a perctől Ádámnak hivta.

Ezen a tájon közben lecsillapodtak már az első forradalmi hevülések. A következő évben a parasztok alázatosabbak lettek, kinálták pénzért vissza a földet: — Minek dolgozzuk meg, ha úgyis elveszik a katonák, hol a cáriak, hol a mieink.

Az öreg Mencsikow, ma nagy újsággal állított be az esti teához.

— Tamara — kezdte nevetve — kérőd van. Cserlov gróf megegyezett a parasztokkal, visszakapta földje kétharmadát s visszahordták néki az egész berendezést s most arra kér, hogy válaszolj neki mielőbb.

— Már válaszoltam — felelte Tamara.

De ma újra kér. Én azt mondtam néki, nekem beleszólásom nincs, de áldásom rajta.

Tamara nevetett. Pali hallgatott és azt gondolta, ezt nélküle is elintézhette volna az öreg.

— No az jól van, ha te nevetsz, de én is szeretnék már nevetni az unokáim bohóságain. Utóvégre, te vagy az egyetlen gyermekem.

— Atyuskám, nem vagyok néked elég? — és megmegcsókolta ősz fejét.

Az öreg nem szólt többet, sietve kiita a teáját s ép úgy mint máskor, megcsókolta a leányát és elment. Ahogy egyedül maradtak, Tamara lassú, szertartásos mozdulattal a szőnyegre dobott egy párnát, ráült, az ódon kis rézszekrényből kivett egy kis dobozt és abból egy elefántcsontra festett kis képet. Gyönyörű szép asszonyt ábrázolt: — Az anyám és meghatva nyujtotta Pali felé, aki áhítatosan megcsókolta a képet.

— Az ősanyám egy georgiai rabnő volt. Az anyám tőle származott s az apja egy perzsa herceg volt. A nagyanyám egy perzsa, mondjuk úgy ahogy van, perzsa háremben töltötte az életét, ősanyáim rabnők voltak, az anyám akkor halt meg, mikor én születtem. S az apám azt akarja, hogy unokái legyenek.

Pali e pillanatok alatt úgy érezte, mintha puha kis gyermekkacsók nyultak volna felé a messzeségből s pehelykönnyü rózsaszinü gyermekkezecske

simogatását érezte az arcán. Vállai belezsibbadtak a súlyba, amig a karján a gyermekét érezte. Bódult volt és e fehér izzásban egy tiszta pillanat elébe hozta: hány éves is vagyok? Huszonkettő voltam, amikor fogságba estem, két év Kundéknál, hat év itt: 30 év és gyermekszemek mosolyára vágyott a lelke.

Újra összecsapott a szitnyilott mámorfüggöny s a fehér izzás rózsaszinbe kezdett vibrálni, majd újra bíborszinű lett, Tamara feje nehezedett a vállára.

— Ádám, te még nem tudsz mindent, — suttogta Tamara sejtelmesen, te még semmit sem tudsz. Ádám magához ölelte:

— De mindent tudok, mert tudom, hogy szeretsz.

— Nem, nem — ingatta a fejét Tamara és fehérre vált arcából kisimította a haját —, te semmit sem tudsz. Te nem tudod, ki vagyok én? És kiegyenesedett, párductermetét megfeszítette, két kezét erőteljesen Ádám vállának támasztotta:

Én vagyok az új Asszony. Az új, akinek nem kell ég, csak a föld, aki sohasem néz az égre, mégis eget ad. Nem kell nekem semmi, ami régi, ami unott, ami sablon, amit már más is élt, amit megjövendőltek. Nem kell az ősi haza, az otthon, nem kell semmi, csak az, hogy ember lehessek, ember, a magam vágya, a magam hite szerint. Nincs idő, nincsenek problémák, nincs semmi más e földön — és egészen közel hajolt Palihoz, mikor a titkok-titkát súgta, nincs más — az Ember és a tömeg. Ha már egyszer nem tudsz Ember lenni, nem te uralkodol az életeden, akkor, akkor Ádám uralkodj a tömegen. Az ember uralkodásra született. — Ádám, tette hozzá lágyan könyörögve, — uralkodnod kell!

Tamara felvette az anyja képét megcsókolta ő is és odanyujtotta Palinak is, hangtalanul és ünnepélyesen; olyan volt ez, mint egy néma eskü. Pedig ők soha nem esküdtek, nem igértek egymásnak,

ők annyira egynek érezték magukat, hogy minden fogadkozás és eskü üres formának látszott előttük.

Tamara az anyja képét még a kezében tartotta és elcsukló hangon mondta:

— Anyám, anyám, neked sok ivadékod lesz, sok, sok szerte az egész világon. De nekünk, Ádám, nem lesznek gyermekeink. És odaborult a vállára.

— Elég vagyok neked?

— Semmit sem tudok, csak azt, hogy Te vagy Minden!

A havas téli napok nem akartak fogyni. Most is, bár már márciust jegyeztek, olyan hatalmas hóvihar keletkezett, sötétszürke csaknem fekete felhők tornyosultak, mintha csakugyan újra akarná kezdeni a tél minden borzalmas hidegét. A farkaskutyák üvöltése behallatszott a szobába. Délután négy órakor már koromsötétségben esett puhán, gyermekökölnagyságu gomolyokban a hó.

Egyszerre csak még dühödtebb kutyaugatás hallik, kiabálás, közben egy lövés is dördült. Ádám kifelé indult, hogy megnézze, mi történik odakint. De már Nikoláj befelé terelget négy lerongyolt alakot, akik éjjeli szállást kérnek. Ádám, amint rájuk nézett, felismerte a kopott honvédruhát. Magyar foglyok, a japán határról igyekeztek hazafelé. Pali melegen fogadta őket. Az öreg úr nem jött le közibük, Tamara volt a háziasszony, gyönyörű volt, kedves és meleg. Beszédjébe belekeverte azt a pár magyar szót, amit tudott és ami ezeknek a szegény, hontalan vándoroknak végtelenül jólesett.

Nem engedték el őket egyhamar, hiszen megfagynának az úton, de nem igen lehetett őket tartóztatni sokáig, vitte, sodorta őket, minden hideget, vihart letipró erős honvágyuk. De ez a két hét, amit ott töltöttek, mély barázdát vágott Pali lelkében. Évek óta minden, ami be volt havazva, tűzlávával borítva,

tenger árjával befedve, most éledezett a szívében, mint a gyermek álma, a hazajáró anyai lélek illetésére.

A fiúk egymás között megtárgyalták, hogy betyár jódolga lehet itt Ádámnak, nem csoda, ha egyelőre nem is gondol haza. Azt látták, hogy az asszony «szebb minden ördögnél és jobb az angyalnál». Velük úgy bánt, mintha a tulajdon édesanyjuk lett volna. De azért ők — úgy mondották — nem maradnának még sem.

Este, mikor már meggyujtották a nagy olajlámpást és a szamovár duruzsolni kezdett, a fiúk énekeltek. Énekelték a *Piros csizmám nyomát* meg a *Kondorosi csárda mellett*-et. Paliban lassan éledni kezdett az elmosódott otthon. Eleinte éledt, majd sajgott, majd égett benne a vágy a haza, az otthon után. A széles magyar róna, a szőke Tisza, a bogárhátú kis ház görnyedt, már biztosan megöregedett lakói után.

Mikor a fiúk után becsukták a nagy kaput és Tamara megsimogatta szomorú arcát, oly kínos vágy remegtette a szivét édesanyja reszkető,ráncos keze simítása után, hogy kínjában felsóhajtott. Tamara mindent látott, tudott, érzett, ami Pali lelkében végbement, de nem szólt ő sem róla. Szótlanul mentek vissza a szobába. De az a szótlanság most nem a tökéletes együttérzés súlyából született csend volt, se a lélek végső menedéke a szinte elviselhetetlen boldogság közepett a hallgatáshoz. Nem, ez a csend most a szívek közötti távolságot mérte, amely szavak után kutatott, hogy hídat alkosson a szakadék felett.

Pali levetette magát hanyatt a kerevetre és nem merte az érzéseit végiggondolni. Tamara a tűz mellé kupordott, arcát tenyerébe temette s meg-megvonaglott a válla. Sírt-e vagy nevetett-e a teljesülő nagy álmának, amifelé, ime, nem ő, de Ádám aka-

rata sodorja, vagy pedig tehetetlenségében, ellenszegülő két akaratában vonaglott?

Jó idő telt el hallgatásban, míg Tamara felkelt és Pali mellé ment.

— Haza kell menned, Ádám — súgta forró lehelettel. S Pali úgy érezte, hogy soha el nem hagyhatja. És tehetetlenségében kibuggyantak a könnyei. Tamara vigasztalta, mint egy síró gyermeket.

— Azt teszed, amit akarsz, én is azt akarom, amit te. Én is csak azt akarom, hogy boldog légy.

— Hogy lehetek nélküled boldog és hogy lehet az, hogy mégis haza vágyom?

A következő hónapok tervezgetésbe teltek el. Pali százféleképen is elképzelte, hogyan lehetne ezt a kettőt összeegyeztetni, hogy Tamara is vele menjen.

— Tudod, hogy ez lehetetlen. Te vágyódol ki a paradicsomból, nem én. Te akarsz elmenni és én nem birok ellened tenni.

De azért mindent megtett, ezer szállal kötötte, vonta és tartotta vissza. Pali olyan volt, mint egy bódult. Belefogyott, belesápadt, ebbe az áldatlan küzdelembe. Már a halálra gondolt. Nincs más megoldás.

— Elválni nem birok és haza nem menni, nem tudok! Nappal valahogy megvolt, de éjjel, amint elcsendesedett körülötte minden, a szíve, mint az otthoni kis tücsök elkezdett ciripelni kitartóan és az éjszakai csendes magányban oly hangosan, hogy minden más álmot elűzött onnan.

Tamara látta ezt a tusát, tudta, ha nem engedi, nem mehet el tőle. De a vérség is erős kötelék, a honvágy is s ha e küzdelemben nem is győznek, de halványítják és elkeserítik azt a boldogságot, amilyen a földről már száműzve van s mint nem e szférába tartozó fantom, tán el is tünhet?

És Tamara egy még hideg, de már napfényes tavaszi reggelen elkezdte Ádám úticsomagját készíteni.

— El kell menned! Haza kell menned... Ezt ismételte néki folyton. Mit kívánsz még az élettől? El nem felejthetsz, mást nem szerethetsz és haza kell menned. Az elmult évek minden gyönyörét és mámorát, szeretetét és melegét összesűrítve ontotta Ádámra. Beleégette, beleperzselte újra, meg újra a lelkébe az ő hitét, a szívébe a lényét, a gondolataiba az eszméit. És így engedte útnak.

Hogy Pali mit érzett, amikor Tomskban a vonatra ült, azt nehéz lenne elmondani. Nem is érzett semmit, csak egy hatalmas, erős ösztönös vágyat az elmúlás után. Legyen vége ennek az életnek, amelyet nem bír elviselni. Honnan vegyen erőt az élethez, amely számára az olimpuszi Istenek gyönyörét és a mártírok hűségét, vágyó lelkük minden kínját kényszeríti elviselni? Szíve, minden idegszála a megszakadásig feszítve volt a fájdalomtól. Szemei égtek az el nem sírt könnyektől és a szíve szakadozott a fel nem szabadult sóhajoktól. Lelke vonaglott a kettős kín alatt; ahelyett, hogy ösztönszerűen, fájdalmában, a Teremtőjéhez menekült volna, de a föld pogány gyönyöre már betemette a felismerhetetlenségig az útat.

Egy kis pergamen tekercset vett elő, hangtalan zokogással, amelyre Tamara felhasított jobbkarja vérével írta fel az utolsó emléket, amit vele adott.

A Mi imánk.

Csak akarnod kell, akarnod, akarnod és máris a tied minden.
Minden a tied, amit csak a karod elér.
Mindent elérsz, amit tettel és akarattal győzöl.
És mindent legyőzöl, amit akaratod ereje beföd.
Győzzél Szívem!

Ne tűrd, hogy a testvéred boldog legyen rongyaiban,
Ne tűrd, hogy békéje legyen nyomorában,
Ne tűrd, hogy szenvedjen más ember láncaival a nyakán.
Mondd, hogy lásson! Hogy szabad azt, amire ő mondta rá, hogy nem szabad!
Hogy szabad kinyujtani aszott kezét az étel után,
Rongyos karjait a selyem után, fáradt testét a pamlag után.
Mondd, hogy szabad élni!
Mondd, hogy éljen!
Akard, hogy akarjon,
Boldog lenni,
Szabad lenni
Dúsan élni,
A föld urává lenni.
Akard, hogy ember akarjon lenni a testvéred!

Ez a nagy Akarás, ez az én életem, ez a te életed. Ez a mi Gyermekünk. Vér a mi vérünkből, lélek a mi lelkünkből. Ne öld meg a gyermekünket Ádám, hanem sokasodjanak és nevelkedjenek.

Valahányszor új szívbe ülteted el, rám gondolsz és piros, ízzó tűzszikrák találkoznak; új gyermek születik. Igy leszünk mi örökké élők, nem a nevünk, nem a szíved a szívem, de ami egy Akarásunk, egy Lelkünk. Együtt maradunk Ádám, akármilyen messzire is mégy, ha egyek vagyunk. Ez az én imádságom és ez a te imádságod. Amen.

VII.

Nincsen kenyér.

A vonat nagy szuszogással kapaszkodott az Urálon felfelé, hogy amikor egy pillanatra a pálya legmagasabb pontjára ér, visszatekintsen Ázsia

pusztáira, amelyek szélesen és lomhán hullámzottak arra a viharra, amely Nagyoroszországban a felhőkig paskolta az élet keserű tengervízét. Oroszországban tombolt a vihar. Néhol síma volt a felszín s csak a fénylő, egyenletes vízszint alatt, morogtak dübörögtek a leszorított erők, míg tajtékozva fel nem törtek, pőrére vetkeztették a tengerfenék mélységeit és a kiszorított hullámok zuhogva ömlöttek végig a síkságon. Minél alacsonyabb helyre, minél süppedősebb mélységre bukkantak, annál könnyebben öntötték, temették el. Csak a hegyek csúcsai, csak a sziklák meredeztek ki e vízözöni áradatból.

A szivárvány még egyre késett. Még mindig hullott a könny és hullott a vér. A kiengesztelődés, a megértés szivárványának minden egyéb színeit elnyelte, eltakarta a viharfelhő, csak a vörös, a tűz és vér bíborszíne vakított.

Pállal megállott a vonat. Pár órai veszteglés után egy vasutas kihirdette, hogy nincs tovább, mert nincs több szén és belátható időn belül nem is lesz. Csak az ország belsejében, a fővonalon van közlekedés. Pál gondolkodás nélkül odaadta minden holmiját egy katonaruhás postakocsisnak, aki ennek ellenében vállalkozott arra, hogy leviszi a folyam mentén Krimbe. Ott már majd csak kivergődik a tengerig és talál valamilyen hajót, amely hazavigye. Ez volt a terve.

De az élet nagyritkán respektálja a terveket. Van valaki, vagy valami, aki kaján örömmel kapja karmai közé a bízó és teóriákkal megtöltött, tapasztalatoktól ment szegény emberi lényt, hogy őszi falevélként dobálja és sodorja úttalan utakon. Pál is a vaksors meg nem nyírt körmei közé került.

A sors, ez a keselyü karmú, keserű szívű, aludtvéren élősködő fenevad, — melyet a kultúra, ész,

szív és szeretet zártak el; — most kiélhette magát. Hosszas tétlenségben megnőtt fogait, nem kellett a rács, a gát ledöntésén koptatnia; szabad az út. Egyenesen mehet. Az ijedtszemű, vagy véreskezű ember, a nevető asszony vagy síró gyermek egyformán mindegy dühödt kedvének. Nem ment el senki mellett észrevétlen, még jókedvében is a fejetetejére állította a szembejövőket.

Nem unt bele a hosszas állásba, az ácsorgásba, reggel és este, hajnaltól az éjféli csillag letüntéig, folyton jár-kel, les és sompolyog mindenki után, nehogy valaki is elkerülje. Morogva és csattogva, vagy alattomosan vinnyogva, de mindenkibe belevájta a körmeit és tépett belőle. A legtöbbnek a szívét tépte ki, de néha megelégedett azzal, ha az agyvelejét fújta ki ezreknek és ezreknek, egyszerre egy rettenetes szippantással.

Amikor Pál leült a postakocsi lószőr-párnáira, azt hitte egy egészen közönséges, megszokott járműre került, amely viszi őt hazafelé, a várva vágyott otthon felé. Pedig a sors szekere volt ez, amely vitte-vitte, ki nem tervezett, meg nem álmodott útakra. A kerekek zörgése között talán meg is hallhatta volna a rettenetes fogcsattogtatást, ha odafigyel:

— Ahán, itt van egy új alak? Hol bujkált ez eddig, hogy még nem került az utamba? Azt hiszed, hogy kikerülhetsz engem?! — Uj és mohó étvággyal tátotta fel a száját.

Pál mindebből semmit sem hallott, de a tavaszi párás naplemente után, szorongó szívvel nézett szét a ködös földek felett. Sehol egy nyugtató, vigasztaló pont a szemnek. Borús, szürke ég, lucskos, gödrös országút, az ugaron maradt földek tulsó szélein, a ködben valószinűtlenül, mint festett, kopott kuliszák, távoli falvak elmosódott körvonalai rajzolódtak.

Döcögött a kocsi Pállal napról-napra odább-odább. Óvatosan elkerülgettek várost és falut, de azért minduntalan akadályokba ütköztek. Egy-egy kóbor katonacsapat elszedte tőlük a még elszedhetőt. Amikor már nem volt semmije és az utolsó falat kenyerét is lenyelte egy déli napsütésben kora nyári meleg napon, egy kisvároska elé értek. Itt búcsút mondtak egymásnak, a kocsis és Pál bementek a városba, az egyik munkát keresni, a másik fuvart.

A városka utcáján végig követ törtek, a kőtörés zaját túlkáromkodó, lompos alakok. Mielőtt még tájékozódhatott volna, máris a kőtörők között volt, akik rosszmájú nevetéssel biztatták: — Addig itt nem lehet tovább menni, míg nem dolgozik a többivel. Csüggedten, de feszülő inakkal állt a munkába. Másnap már szögletes sapka volt a fején 1139 c. és reggeltől estig követ tört.

Pál látta a megváltozott világot, amely nagyon különbözött mindattól, amit átélt és megvalósítani remélt. Szeretett volna kérdezősködni, beszélni, de hamar rájött, hogy az idő nem alkalmas másra, csak a hallgatásra és ő nem az, akit gyanu nélkül néznek. De hallgatása is feltünt, napról-napra vallatták, lefogták, kutatták, merre megy és mit akar? Igazat mondott, amikor azt felelte, hogy éhes és kenyér után megy.

Égett már a talpa alatt a föld, hetekig vesztegelt itt, míg sikerült egy csillagtalan éjszakán tovább mennie. Letért az országútról, csak éjjel jött ki csillagfénynél, holdsugárnál az útra, hogy az irányt el ne tévessze. Mint az erdő vadja, bolyongott töretlen vágáson, csak előre, délfelé. Éhes volt, fát radt és kimerült. Nem érezte magát apostolnak, nem érzett testvériséget azokkal, akik elől bujkált, csak az otthon lebegett előtte. Haza, haza! Ezek itt itthon vannak, itt őrá nincs semmi szükség.

Haza, haza! Vonta és húzta egy hatalmas érzés és űzte, amiről ő nem tudott, a nyomában csaholó Sors. Beleűzte egy katonákat toborzó osztagba, ahol a régi cárizmus hazajáró lelke kisértgette az embereket s akik mint korálsziget a zajló tengerben el nem sodródtak, a még oly keserű és még oly hatalmas hullámverés súlya alatt sem. Pálban minden idegszál tótágast állt, amikor a fehér csillagos sapkát a fejébe nyomták. Érezte erősen és szivósan, inkább vegyék az életét, de nem hajlik. Ez erőszakos benső ellenszegülése és gyötrődése ellenére is hallgatott, némán szorította össze a száját a tehetetlenség. Önmagát gyűlölve és utálva haladt velök, — mert délfelé mentek. Délfelé, a tenger felé, amelynek nagysága és méltósága a szabadság végtelenségét és féktelen vágyát keltegette benne.

Pál azt hitte, hogy végre is önszántából megy az orosz arisztokrácia körül tömörültek között hazafelé, pedig gyűlölve és gyötrődve tett ott minden lépést. Űzte és hajtotta őt a szíve és sodorta az a féktelen szélvész, a Sors, amely annyiszor változtat alakot és taktikát, ahányszor csak kell, hogy elbuktassa az embert. Gyűlölet égett benne, gyötrődés és fájdalom volt az élete, de kenyere itt sem volt. Nem bírta tovább.

Aki nyomába szegődött a warsi postakocsiban, most sem hagyta el és egy erdőkerülő alakjában állta útját. Grgow behívta őt magához, a tölgyes sűrűjében lévő erdei lakba. Amikor a nap lement már és nem vetített több fényt a kis szobába, hanem az erdő megnyúlt árnyai és dermedt csendje lassan befelé húzódott, Grgow gondosan elreteszelte az ablaktáblákat és az ajtót. Lehúzta a dróton lógó olajlámpát és leült vendégével a négyszögletes kopott asztalhoz. A vendég kedvetlenül, de nagyokat hara-

pott és gyorsan tűnt el előtte a cintányérról az étel. Füstölt vadhúst ettek és szárított almát. Grgow a morzsákat is felszedte az asztalról és várakozásteljesen pislogott jóllakott vendégére, de az keveset beszélt. Végre is, míg kinyujtott jobblábán nagy figyelemmel nézegette a csizmáját, lassan, de feszült figyelemmel kérdezte Pált:

— Úgy látom messziről jöttél. Mi hír van arra kifelé, a világban?

Pál vállat vont: — Mindenütt az, amit itt látsz.

Grgow most nagyot lélegzett és látszott rajta, hogy hosszas mondókába akar fogni, amikor kopogás hallatszott az ajtón. Gyors és barátságos dörömbölés. Pál nyugtalanul tekintett az ajtó felé, de a házigazda örömmel kelt fel:

— Biztosan Mecsajew jön, az orvos. Csodadoktor — tette hozzá elismeréssel — mindenhez ért; a fészekből kiesett rigó lábát is össze tudja igazítani, embert is gyógyít, marhát is és úgy ismeri a csillagokat meg a füveket, akár csak én a tenyeremet.

Eközben kinyitotta a sok reteszt és kapcsot, melyek a hosszában és keresztben tett tölgyfadeszkákkal hivatva voltak a belső szegénységet, a még szegényebbektől megóvni.

Egy hosszú, vékony, vörösesszőke ember lépett be; Mecsajew. Belépte után a házigazda újra elvégezte az ajtóbezárás egész menetét.

Leültek a lámpa alá és a korpapálinka mellett felcsillanó szemmel és felmelegedő érzéssel kezdtek beszélgetni. A rengeteg erdő közepében, ahova az éhes farkasok üvöltése behallatszott, ez a három összeverődött ember egymásban halálos ellenséget sejtett.

— Épen azt kérdeztem a vendégemtől, hogy milyen odakint a világ. De ő még adós a felelettel.

— Máris sokban adósod vagyok és talán örökre

az maradok. Hogy újabb terhem ne legyen, megfelelek röviden azzal, amit az üres gyomor diktál: rossz világ van odakint.

Az erdőcsősz arca meglepetést és kételkedést árult el: — Képtelenség azt hinni, hogy a jóságos Isten olyan világot teremtett, amely nem jó!?

— Az már fel van jegyezve, hogy a világ nem jó és az oka is. Most már csak terjeszteni kell és felvilágosítani, hogy mindenki megtudja, mi volt az oka a mult szenvedéseinek. Aki ennek az igazságát megérti, az kész a régi rosszért elcserélni és elfogadni az új rendet.

Grgow megint ingatta bozontos fejét:

— Azt mondotta, hogy most rossz a világ odakint. Lehetetlenség, hogy egyik szenvedés váltsa fel a másikat; hogy az ember rendeltetése a boldogtalanság legyen.

— Hát épen ez az — felelte kipirulva Pál — ha majd az emberek átérzik és átértik a helyzetüket, akkor veszítik el a láncaikat!

— Mást már úgysem veszíthetünk, mert nincs egyebünk — szólt közbe Mecsajew tompa hangon.

— Mit vár maga attól a «felvilágosítástól» — kérdezte gúnyosan Mecsajew Páltól — kenyeret?

— Azt is. Az már velejár. Kettős cél kell, hogy szemelőtt legyen: az igazság felismerése, hogy minden ember képes legyen odafejlődni, hogy szabadságban élhessen.

— És a másik cél?

— A másik? Hogy szabadon élhessen, kell, hogy elég kenyere legyen. S hogy mindenkinek jusson, nem lehet egynek mind a két marka tele, mert így szükségképen üres kezek maradnak.

— Persze, persze — bólintott Mecsajew és mintha mosolygott volna keskeny szája — maga most a különbségekről beszél. Pedig az emberi

társadalomban tulajdonképen nincs természetes különbség. Mindannyian anyától születünk, mindenki fiatal és öreg lesz, születik és meghal, egészséges és beteg, hűek hozzá vagy megcsalják; ezek egyforma javak és szenvedések minden emberre nézve. A többi különbséget az emberek hozták be, nem adok rá semmit. — És kicsinylően legyintett a kezével.

— Én is mondhatok annyit, hogy éhség és nyomor nem a természettől vannak — szólt bele az erdész. — Én itt élek télen, nyáron az erdőben, de még sosem láttam éhenveszett, vagy megfagyott vadat, de kocsiszámra lőttük őket össze. Másutt kell keresni a nyomor okát, nem a természetben!

— A természet is ellensége az embernek — vetette ellen Pál. — Az embernek le kell minden ellenségét győznie és aztán önszántából alárendelnie magát a közös szabadság gyakorlatának.

— Nem felelt még a házigazdának, hogy mi az oka a rossznak?

— Én tudom — tiltakozott élénken Grgow — mert az ember eltért a természetes rendtől.

— Nem tudom, úgy érti-e, amint én, de az ok valóban az, hogy minden, ami nem természetes, az hamis, az hazugság. És minden hazugság káros az emberiségre.

— És a kultúra? Az nem hazugság — kérdezte Mecsajew, előrenyujtott fejével oldalt pillantva Pálra — és a kultúra, amit ki kell terjeszteni?

— A kultúra — felelte kissé ingerülten Pál — az, amit a szürke emberek milliói termeltek ki annak a néhánynak, aki élvezte.

— Micsoda kultúra az — felelte most már észrevehető iróniával Mecsajew — amelynek csak gyűlöletes eredményei vannak; nyomor és szenvedés, harc és viszály.

— Maga azt hiszi — felelte csodálkozva Pál — hogy a harc gonosz emberek mesterségesen előidézett műve? A harc az szükségképen állt elő. Létre kellett jönnie! Aki arra a meggyőződésre jut, hogy változtatni kell, az nem egyéni aljasságból harcol; hanem az igazság kényszerítő ereje állította oda, hogy ellensége legyen mindennek, ami hazugság.

— No és mit mond a gyűlölségről, ami — és ezt a szót különösen megnyomta — egyeseknél a mozgató erő?

— A gyűlölség, amely rombol, teremtője egy új kultúrának és új világnak.

— De elvégre csak akkor van a harcnak értelme, ha a cél az emberiség jólléte!

— Világos — bólintott Pál.

— De micsoda értelme van annak a harcnak, amely a jelenben generációkat pusztít el, hogy a jövendő boldog legyen? Elvégre nemcsak a jövendő nemzedéknek van joga a boldogsághoz. Hát a ma embere? Ezeknek nem érdemes az életet átélniök?

— A teljes egyenlőség megteremtése az öncél és a kötelesség.

— Hát a ma emberének az élethez való joga, az nem komoly kötelesség? Köszönöm szépen azt a testvériséget, amely folyton a jövőbe néz és engem közben elgázol.

— En azt hiszem — szólt közbe a házigazda — hogy minden jócselekedet kötelesség. Kötelesség az élő embert segíteni és kötelesség a jövendő boldogságot előkészíteni.

— Maga barátom nem volt mindig csősz — fordult most Pál feléje.

— Egész életemet az erdőn töltöttem — felelte kitérően Grgow és összehúzott szemei sem a mult-

jából, sem a jelenéből semmit sem árultak el. — Kötelességem — nevetett széles szájjal — a jövő emberének és a mult harcosának fedelet nyujtani.

— Ez hálára érdemes cselekedet — felelte Mecsajew — és ér ez annyit, mint a jövendő boldogság előkészítése.

— Minden erővel, lépésről-lépésre előrevinni az ügyet! És a végcél mindig előttünk legyen, ez az élet! Ha van hozzá fedél, az jó.

— Fedél? Az mindig lesz, amíg egy ember lesz, aki épít. De hiába hív engem csodadoktornak — fordult Grgow felé — azt a csodát még se értem, hogy ne az álljon a fedél alá, aki építette.

— Alljon ott mindakettő — fordította a szót tréfásra Grgow, aki már álmos volt — az is, aki fel akar szabadulni és az is, aki örökké akar uralkodni. Ezt a fedelet építse meg!

— Igaz — folytatta Mecsajew — én azt sem tudom, sajna, hogy ki uralkodik most. Ritkán jöttem ki a baromistállókból, ott még volt mit gyógyítani s így nem tudom, ki uralkodik most.

— Az uralkodik most is és mindig az, aki felismeri, hogy mit és mennyit érhet el a néppel. Legyen nyugodt.

— Köszönöm a jókívánságot, ideje is már, hogy nyugodni menjek. A lámpa is már az utolsó pillanatait éli a kiálvás előtt. Mecsajew hangosat ásított és felkapott egy nagy vizespoharat:

— A Léthe vizét rá! Igyál te is jövevény!

Ők ketten ittak, de a házigazda a szájához sem vitte a vizet.

Pál, másnap a kimerültségtől átaludta az éjet és a napot. De az erdő csősze megtette a maga útját és összetalálkozott egy csapat «új» katonával, akik a tanyák körül portyáztak. Elujságolta nekik, hogy micsoda nagyszerű vendége van, egy

apostol. A banditák, akik talán különösebb rossz hajlam nélkül, de az éhségüktől gyötörten törtek be a parasztokhoz, örömmel fedezték fel Pált, aki majd «prédikálni» fog. Egy ilyen hiányzott közülök, pedig e nélkül könnyen bajba keveredhet a kisded, de elszánt csapat, akármilyen sapkásokkal kerül is össze. Ezek az emberek kifejezetten, de öntudatlanul érezték már, hogy mindent lehet és szabad, csak a megfelető teoria alá kell bujtatni a tettet. Magukkal vitték hát Pált, aki «nagyszerűen érti a beszédet» és aki kétségbeejtő helyzetét úgy akarta hasznosítani, hogy a társainak «prédikál», hogy ne szennyezzék be az eszmét.

— Nincsen kenyér — ezt felelték Pál legerőteljesebb és szívéből sarjad érveire.

A kalandos és piszkos napok alatt, egyszerre csak két tűz közé szorultak; azaz a fehér és piros rózsa színében öldöklő katonák csapatai közé. Pálnak is menekülnie kellett. Futni, mint az űzött, sebzett vadnak. Tudta, ha lemarad — mert ezektől marad le — akármelyik fél fogja is el: vége mindennek, minden reménynek és eszménynek, vége az életnek. Tehát futott és menekült és kétségbeesetten látta, hogy mindinkább keletre sodródik. Haragosan és fogcsikorgatva emlegette a sorsa kegyetlenségét, aki látszólag közönnyel, de valójában ördögi érzéketlenséggel üldözi. Átok szavát, izzadt homlokát lehűteni, még csak egy szellő sem rebbent, a száraz meleg éjszakában.

Pálnak voltak acélos izmai és telítve volt az élet gőgjével, energiával, de hiányzott belőle az, amit ő másban negativumnak tartott és magából rég kiüldözött; az, ami képessé tette volna, hogy bármilyen külső körülmények között is, de uralkodjék az életen. Ami felemelhette volna és kiemelte volna, a körülötte terjengő, süppedő mocsarak gőzéből.

Már egész mániakusan ismételgette magában, a bódult ébrenlétben és álomtalan álmaiban, hogy szívalaki egy eszméért vértanu lesz, az hevítheti a vet és az életről való lemondás nagyszerű jövőt készíthet elő. De egyszerűen leöletni, mint egy barom, ok nélkül, minden indulat nélkül, mert egy szürke kis tolvajbanda tagjának látszik: ez annyira ostoba és keserű, a tragikum oly mélysége, amely már groteszk komédiává sülyed.

— Nem! És ezerszer nem! És azért is élni fogok! Nem, mert félek a haláltól, csak addig akarok élni, amíg az életemnek megadhatom azt az értéket, amit érdemes elhagyni!

És Pál, hogy elérje, hogy az élete értékre találjon utat és módot keresett hozzá, de tétova keze csak a bizonytalan, imbolygó sors kezét tapogatta, abba kapaszkodott és megindult Észak felé. Új remények között, a megpihenés, a fizikai és lelki felfrissülés utáni vágy izgalmával vette útját Szurcsuk felé. Hiszen az már nem messze van ide. A kis városka és benne Kundék, mint messze-messze eltünő délibáb emléke úgy élt benne. Oda, oda minél előbb! Ott nyugodtan hajthatja le fáradt fejét. Ott a vendégjog még szent és nem fogják őt pokolbeli utakonjáróknak kiszolgáltatni. Ott kenyeret kap, lágyadt és fehéret, mosolygó szemmel és meleg szívvel nyujtottat. Ott, ott véget vet mindennek.

Rövidek a nappalok, hogy minél előbb odaérjen, meg kell toldani az éjszakával és a kellő hajnal is már úton találja a nyugtalan vándort. Siet, siet. Mert ott már minden jó lesz! Nem fog támolyogni, nem fog tántorogni az éhségtől. És a kiméletlen déli naptüzés elől, fedél fog borulni forró feje fölé. Még egyszer szép lesz az élet. Szép, amiről himnuszt kell énekelni, amit erőteljes lemondással, fiatal szívének utolsó nagyszerű dobbanásával zár le.

Énekelve meghalni, mint a hattyú. Egy sziklatetőn, közel a naphoz, az élethez, mint a sas, amely nem tudott a lapályokra kényszerítve élni.

Most nem a sárguló búza aranya hullámzott e szelid halmokon. Fekete kiszáradt, repedezett föld kiáltott eső után, emberi verejték után. «Ahol nem az ember verejtéke csorog a földre, ott csak bojtorján terem», de itt még a bojtorján gyökerén nőtt fűszálat is elsorvasztotta a kegyetlen száraz szél, amely sivárán süvített végig az orosz puszták felől. Feltartózhatatlanul hömpölygött végig, maga mögött hagyva, kiszáradt kérges földet és emberszívet. Mintha az égig csapott volna fel az erő, ami az embereket kivetkőztette ősi mivoltukból, s a nap is, mintha elfelejtette volna, hogy ő hívta életre a gyenge fűszálakat a föld méhéből, hogy ő deríti kedvre a homályos szíveket. Elfelejtette, hogy életet ad, csak pusztított, tüzét, fényét, izzó melegét mintha mindenhonnan elvonta volna s csak a föld e részére ontotta. Ő, aki életet ad, most halált osztogat. Minden reggel új gyilkosnak; erősebb és tikkadtabb szárazságnak adott életet.

És minél nagyobb szárazság lett a földön, annál kevesebb élet maradt, annál repedezettebb lett a föld és szomjasabb a mindenség; az eleven és a holt anyag — vérre és könnyre. És minél több csordult, annál olthatatlanabb lett a szomj.

De eső csak nem esett. Kenyér csak nem termett.

Pál a fáradtságtól, a nélkülözéstől, az éhségtől végkép kimerülten ért be egy késő este Szurcsukba. Sietett feltört lábaival és vérző szívével végig az ismerős utcákon, ahol már minden kihaltnak látszott. Szívdobogva és a megpihenés boldog izgalmától remegve, fordult a nyirfa sorral szegélyezett útra.

Késő éjszaka volt már. A hold még nem jött fel, de a sötét égbolton milliárdnyi csillag sziporkázott,

a forró és le nem hült éjszakában különös közelségben villogtak. Oly tikkadt volt a levegő, mintha megannyi kis nap, forró, tüzes üzenetet küldött volna, az amúgy is izzó, kigyulladt földnek. A csillagok fénye mellett bolyongó vándor, már elért a nyárfasor végére, az emlékek megrohanó súlyával a szívén. Végig ment az alén, oda ért már a kis tisztáshoz. — Mi történt itt?

— Hova lett a fehér ház?! A virágos veranda?!

Leégett falak, fekete üszkök meredeztek, mint kétségbeejtő felkiáltó jelek a csillagos ég felé. Éjjeli madarak és baglyok repdestek fel, megzavarva, sűrű szárnycsapkodással. A fehér nyirfasor végébe épült otthon helyén, pusztulás és iszony várta. A virágos ablakok mosolygása helyett, az elmulás fekete árnyai.

Pál felordított, kínjában, nem úgy, mint akit szíven szúrtak, hanem, mint akit vasdoronggal ütöttek mellbe. Felhördülő hangja viszhangot keltett a csonka falak között és kísértetiesen mozdultak meg a meglazult kövek. Azután csend lett, sűrű csend, csak a zuhanás hallik, amint egy összetört lelket tartó test a földre roskad.

Mérhetetlen távolságra, amelyet nem mérföldekkel mérnek, fekszik itt egyedül, teljes elhagyottságban, összetörve, éhezve, láztól dideregve, a sötét forró éjszakában, ahova csak messze világok csillagai vetnek halovány és bizonytalan fényt. Az ész, ez az örökösen beállított malom, elkezdi a gondolatokat örölni:

— Hány napja is nem ettem már? Ma az ötödik. Mikor is váltam el Tamarától? De belezavarodik a hónapok számlálásába és a gondolatra, hogy csak rövid hónapok előtt, mérhetetlen visszavonhatatlan idő előtt hagyta el. Az eszmék, a hit, amit Tamara ojtott a lelkébe, hol vannak? Mit is valósí-

tott meg belőle ő, az Ember? Eldobta botorul és gyáván az igazi életet, a boldog életet, mert vágyott haza — oda, aminek a létét, a jogosultságát már ezerszer megtagadta. Eljött, mint kegyetlen játéka, áldozata, saját kívánságának. Az ő élete más-e, mint a buta, vak létnek a típusa? Van-e még a lényében az élet fölötti uralkodásnak egy halvány vonása? Ember még ő? Érdemes még élni? Nem! Igazán nem! Milyen jó, hogy éhen hal. Legalább az élettől csúfosan megcsalt és kifosztott Ádám végső életcsömöre, nem kell, hogy örök undorral önmaga ellen forduljon. Ő a teljesen tehetetlen, a velőkig, lelke mélyéig kiéhezett, ő tegye az utolsó irányítást?... Nem. Így van jól, éhen veszni a romok alatt. Ez szimbolizálja, ez fedi őt teljesen!

Oly erős fájdalom szűkítette a szívét, hogy elvesztette az eszméletét. Majd magához tért s az első gondolata, hogy egyenlő távolságban van most Tamarától és az otthonától.

— Ha élni akarnék, még választhatnék, merre menjek? De hiába is akarnék élni. Nem lehet, nincs kenyerem. És az élet, ez a nagyszerű és felséges tény, percről-percre távolódik tőle. Rángatozó kezei a napsugártól áthevített követ szorongatták. Lelki szemei előtt egymás után, különös logikával kapcsolodó jelenetek és személyek, szavak és jelentőségek vonultak el. A távoli mult a tegnappal, a gyermekkor Pétervárral felváltva és keverve, de tisztán és élénken érezve ismétlődtek meg a lelkében.

Szelleme nyugtalanul csapkod egyik helyről a másikra. Nincs nyugta. Kétségbeesetten vergődik az ezerszer is megtagadott lelke és a mult minden útján törne a megnyugvás felé; valamerre kapcsolódna, valakihez hozzásimulna, de nem talál senkire. Egy oly szó rebbent el most kiszáradt aj-

kairól, kétségbeesett öntudatlan sóhajként, amelyet már évek hosszú évek óta ki nem ejtett. E szokatlan vágyra felnyitotta a szemeit.

Egy ember állt előtte. Tőle alig két lépésnyire.

Pál nyöszörögve szólt hozzá:

— Te már nem vehetsz el tőlem semmit, csak adhatsz, ha az életemet elveszed.

Az idegen nem szólt erre semmit. Közelebb lépett Pálhoz és fölé hajolt.

Pál emlékezete éledt. Egy nyári vasárnap délután — mintha csak tegnap történt volna.— hirtelen vihar kitörőben, az égbolt villámoktól borzongott s ő, pendelyes kisfiú, pajtásaival rohant fel a toronyba harangozni. A kórusról, a viharban, épen ilyen lilás, szürkés megvilágításban, látta az oltárképet... És emlékezett...

Megborzadt. Összerázkódott és összegyüjtött erővel ült fel, görcsösen szorított ujjakkal.

— Te vagy az? Ó, csak lenne annyi erőm, hogy megöljelek! — és tehetetlenségében, felzokogott.

Az idegen fájdalmas szomorúsággal nézte Pál vonaglását.

Pál újra felemelte a fejét.

— Mit akarsz még itt a földön, miután már elrontottál mindent? — és ökölbe szorította a kezét. — Megmondták, hogy akard, hogy a kövek kenyerekké legyenek! De te nem akartad! Ó, ha e kövek helyett itt kenyerek lennének! Ó, ha elég kenyér lenne a földön! — és elfojtotta szavát a zokogás. — De te nem tudtad, vagy nem akartad megcsinálni. Mit akarsz hát még a földön!?

Az idegen egész közel hajolt most Pálhoz, úgy hogy az láthatta a végtelen fájdalmat könnyes szemeiben. Hangja halk volt, a lefojtott könnyektől:

— Az ember nem csak kenyérből él...

Pál megértette az igazságot. Nem csak kenyér

kellene neki, hogy éljen, hogy élni akarjon és élni tudjon. Az őrülettel határos düh fogta el e megismerésre. Remegő türelmetlenséggel fogta be füleit, arcraborult és tehetetlenségében a földet harapdálta.

VIII.

«Az ember kis diák, —
a bú a tanitója.»
(Musset.)

A csillagok fénye már halványodni kezdett, pedig a hajnal még nem serkent a messze-messze keleti ég alatt. Ezek a kis őrtüzek, mint a szentjános bogárkák sötétség oszlató enyhe fénye, vonzanak a mérhetetlen fényforrás után. Álmosan pislognak, már mennének, elfordulnának és fáradt szemeiket egy másik, egy szebb hazára szeretnék ragyogtatni — de még maradniok kell. Türelmetlenül és szédülve, imbolygó fénnyel tekintgettek vágyva, kelet felé. Csak jönne már a nap! Csak jönne ragyogó fényben, hogy ők alázatosan visszasiessenek a tovatünő éjjel, mert ők gyémántporként nem a nap útja elé szóródtak az égi utakra, ó nem, titokzatos lábak illetésére gördülnek kavicsként az ürben tova.

Fehér ködök szállnak fel az éjszakában sűrűn és vastagon, majd szétfoszlanak és könnyű fátyolként terülnek el az égbolton. Egymásután, egyik a másik után és a könnyű fehér pára így egymásra halmozva, szürke és nedves köddé változott. De nem ért le a földre — nem. Irtózva kapta fel lecsüngő uszálya szélét, amely a hegyeket súrolta. Fenn gomolygott és füstölgött, őgyelgett a csillagok körül, pedig azok fehérre sápadtak az elszürkölt égen és ijedten vonultak vissza simogató nedves keze illetésére. — A föld lenn megmozdult, sóhajtozott és a néma kora reggeli derengésben tikkadt nehéz

hangok emelkedtek. Zihált a föld szomjas szíve. Epedő hullámok hömpölyögtek és morajlottak repedezett, fájdalomtól kikérgesedett testén végig. Ó, hogy vágyott egy hűs csepp után, égi vigasz után! Forró teste ízzott, elszáradt, kiaszott mezei sóváran és szomjasan vártak, csüggedt dermedtségben — csak egy csepp harmatot! Csak annyit, hogy a fáradt és senyvedt kis kék virág ott az út szélén felemelhesse szemecskéit a porból s kékségével odamerüljön, ahonnan a színét kapta. Csak annyi harmatot, hogy az erdő mélyén a fűszál megcsillanjon, hogy a szomjúságtól elnémult madárka kiszáradt csőre felfrissüljön benne. Csak annyi harmatot, csak annyit onnan felülről, hogy az emberek várni és remélni merjenek, hogy kell onnan felülről jönni életadó hűs vizeknek!

Új és nehéz felleg emelkedett fel lassan a keleti égen, lomha szél kergette, terítgette nyugat felé. Nehéz és súlyosan mozog, nem, ez nem lehet üres köd, szétfoszló illuzió ez a szürkeség, bizonyára vízcseppektől terhes. De miért marad az égbolton, miért hág magasabb és magasabbra, nem tévesztette-e el az utat? Hiszen az égnek nem kell víz, arra a föld szomjas, az égre csak a kicsordult könny nedve ér fel. Felhő terhe odáig úgy sem ér!

Új és lassú szél közelebb hozta a szürke lomha ködöt, közelebb a földhöz. Nem, mégsem ér fel az égre, lehull és a föld lüktető, kiaszott szíve megremeg a reményre — harmat! Friss és pajzán szellő, mint erdei nympha, lekacag a sivár és szomjas földre, megrázza a nehéz ködöt és hull, hull az apró, a csaknem tapinthatatlan finomságú sárga homok.

— Mit vártok keletről? — súgja a szellő, az erdő reményvesztett zöldjének és az elmúlás lehe borzongatja a mindenséget, amerre átsuhan. Újabb

széláram és újból könnyü, mint a harmat, de száraz és csillogó homokszilánkok rakódnak le parányi rétegben.

Évszázadok és évezredek óta így van ez minden reggel. Amikor már a csillagok visszafelé fordulnak s a nap még nem nézett végig a síkságon e pillanatnyi időt felhasználja a keleti szél és titokzatos és ismeretlen helyről, felderíthetetlen sivatagról, sziklák oldaláról hozza és hordja a finom homokot. Nem sokat egyszerre, de sohasem jön üres kézzel. És soha bele nem fárad a hordásba. Évszázadok és évezredek múlása nem változtatták meg, nem fordult ki szokásából. A csillagok néha, amikor le-lenéznek — csillagvilágból lassan ér le a pillantás — csodálkozva látják, hogy a legvídámabb város, ahonnan a legszebb ének hangzott — eltűnt, nincs sehol, mélyen alszik a homokréteg alatt. Ott a sárga homok alatt van az eltemetett város, az elfelejtett ember. Akikről már semmit sem tudunk, csak azt, hogy sírtak és nevettek, úgy mint mi, de nem-e azon nevettek, amin mi sírunk? Nincs kitől kérdezni. A telejegyzett kődarabok némán és titokzatosan rejtik el a mult örömét és fájdalmát. — Ó szellő, keleti szellő halványsárga homokaráddal, te csak temetsz, de miért nem teszed gyorsabban?! Ezer év kell, amíg egy darab föld símára eltünik? — Ó akkor csak zokogj még Te, ember ott a romok között, nem a te könnyed itt az utolsó, amely erre a földre pereg!

Messze-messze köröskörül emberek vánszorognak ki házaikból és reménykedve tapogatták a szürkületben a fekete földet s a poros leveleket; volt-e harmat? De minden száraz és ráncos, mint a remegő kolduskéz, amely tapogatja. Vad és nehéz sóhajok, imák és átkok törnek fel a csalódott lelkekből ahhoz, Aki bennük még jobban csalódott.

Ez a vad és könyörgő indulat áttört a szélen, a ködön s a felhőket verdeste. A felhő megindult, lejjebb ereszkedett, már a legmagasabb csúcsot elérte s megindultságában sűrűn hullatta cseppjeit. De ekkor, hatalmasan és fenyegetően, csodaszerűen egy pillanat alatt megjelent az égen vörösen a tüzes, a forró nap. Kegyetlen méltósággal keresztültört a felhőkön, vörösre festette a keleti égboltot, vörösre, kiáltó tüzes színűre és egy pillanat alatt felitta, amit a föld életéért az ég harmatozott.

Hol vannak a költők, akik a nap édes mosolyáról, szelíd fényéről és éltető melegéről himnuszokat írnak? Váltsák fel a pennájukat és vérbe mártsák, hogy megírhassák, amikor a nympha fúriává változott, a hajnal szende pírja pokoli tűzlánggá, a széles búzatábla száraz ugarrá!

Mielőtt a nap teljes diadallal szúrta volna le első forró sugarát a földre, mint vad harcos dárdáját a legyőzött ellenség szívébe — egy ember érkezett a romokhoz. Sietve lépkedett és aggódva nézett a folyton növekedő világosságra. Szürke vászonruháján látszott, hogy nem rá szabták, hosszú, kócos haja az arcába csapzott, izzadt kęze a sapkáját szorongatta és erőteljes széles válla, meggörnyedve hajolt előre. Szaporán lépkedett és a romokat egy fájdalmas pillantással ölelte körül fáradt szeme. Jól ismerte itt a járást, nem botlott meg a szétszórt köveken, egyenesen és biztosan lépte át a tüske és csalán bokrokat. Ép az ellenkező oldalon közelítette meg a romhalmaz belsejét, mint ahol Pál feküdt. Ahol legjobban egymásra dőltek a leégett falak, szétszórt vas és tégla éktelenítette a dombot, a bozótból sietve emelt fel egy elrejtett vasrudat, azzal félreemelte a téglákat, kapargált a földön, még egy követ emelt ki s az

alól felszabadított egy vasszelencét. Futó pillantást vetett maga köré, de sehol senki, egy zörej sem hallatszott, csak a nyárfák levelein foszlott halk sóhaj. Fehéren remegve néztek le az itt bujkáló emberre, aki egykor az ő gyökerüket biztos kézzel rögzítette a puha porhanyó föld mélyébe s amely kezek most reszketve, sietve rejtették a ládika tartalmát egy piszkos ruhába, amit a dereka köré csavart. Ujra magára rántotta a gyűrött vászonruháját és hamarosan betemette a gödröt. Most már fáradtabban lépkedett át a kőtörmeléken s a felbukkanó napfény fakó és barázdás arcot világított meg. Leült egy külső kőrakásra, sóhaj nélkül nézett körül, mint aki már a lelkét rég teleitta ezzel a képpel. Hangtalanul nézte, lecsüngő kezei semmi energiát nem árultak, csak a hosszas nézes közben az álla hajolt folyton előbbre, merev, határtalan keserű vonással.

Nyugalmát csakhamar érthetetlen izgalom váltotta fel.

— Hátha meglátta valaki ? Ej dehogy, nincs itt senki !

De hiába csendesítette magát, megviselt idegei mindig nagyobb bizonysággal érezték valakinek a közelségét. Végre is elszánta magát, felkelt és körülnézett. Alig lépett egy-néhányat, egy ledőlt oszlop mentén, a régi veranda helyén ott, ahol még a reggeli józan fény mellett is árnyék húzódik, ott feküdt a bozótban egy ember, a kövek között arccal a földre borulva.

Kund ijedten és óvatosan lépett hátra és anélkül, hogy visszanézett volna, igyekezett ki a nyírfasorból az országútra. Gyorsan szedte a lábait, de egyszerre csak megállt, tűnődve hátranézett.

— Hátha egy szerencsétlen menekült, étlen-szomjan? Hátha üldözik, meg van sebesülve s mint

a meglőtt vad a sűrűbe búvik elrejteni utolsó vonaglását?

Megingott egy pillanatra, már fordulna vissza — nem! Hát ő vele ki törődött? Vele, az övéivel ki volt irgalmas? — És tovább ment, de csak egypár lépést. Hirtelen elszántsággal megfordult és még gyorsabban tette meg az utat visszafelé, mint amikor elmenekült.

Az ember még ott van. Mozdulatlanul fekszik. A válla egyenlőtlen mozgásán látja, hogy nem alszik, vagy ha igen, kínos álom gyötörheti. Pár pillanatig habozik, majd odalép mellé és megérinti a vállát. De a fekvő alak erre egy indulatos lökéssel átdobja magát az oldalára, úgy hogy háttal van Kundnak.

Pál nem tudja mennyi idő telt el, amióta így a földre borulva fekszik. Talán csak egy-két perc, talán egy egész örökkévalóság. Azt mondják, ha az ember meghal, akkor sokat megért. Nem, ő nem akar érteni semmit — épen semmit, amit ez a gyűlöletes egyén neki sugalmaz.

Kund tanácstalanul áll, úgy gondolja, legokosabb lenne elmennie. De az ember tetteit ritkán irányítja a belátás, gyakrabban az érzelem s leggyakrabban a megmagyarázhatatlan ösztön. Nem filozófált, ez soha oly távol nem volt tőle, mint a jelen percben — de maradt.

Már egészen világos lett. Pál kinyitotta a szemét s az égett romok láttára újra lehunyta. Kund felállt, köhécselt és a reggeli kiméletlen fényben, mely nem tűr semmi árnyékot és misztikát, különös józansággal hagzottak szavai:

— Jó reggelt! De rossz ágyat választottál magadnak.

Pál fellélegzett erre a hangra — milyen ismerős a csengése, ismerős benne a jóság, ez a szám-

üzött zene a kaoszból. Valami engedett a lelke fagyos kérgén: — talán igaz se volt ez az éjszaka, csak egy gyötrő álom szorongatta! Réménykedve kérdezte:

— Régóta vagy már itt?

Kund habozott a válasszal egy pillanatig:

— En is itt jártam a romok között.

Pál tünődve révedezett maga elé, bizonytalan érzésekkel. Megfordult, hogy megnézze sorstársát s esetleg kenyeret kérjen tőle, lázbanégő szemei tüzes karikákat rajzoltak a fehér kövekre. Ahogy megfordult és erőtlenül felült, egymásra néztek, ámulva és mindkettőjüknek egyszerre bíborra gyult az arca.

Kund erőteljes karjai átölelték Pál vállait és összehajlott a két fej szó nélkül, mint két szomorú gyermek, akit kivert az élet a virágos játszótérről s egy dohos és kilátástalan iskola termébe lökött, ahol érthetetlen maximákat kell megtanulni. Az idősebb férfi, ahogy Pál szemébe nézett, az éhséget látta benne csillogni. Zsebébe nyúlt és megetette, a kútról vizet hozott neki s miközben gyengéden szorgoskodott körülötte, elérzékenyedett és megindultan ismételgette magában: — Mi hozta ezt a szegény fiút ide vissza? Itt halt volna meg, ha Marcella nem sürget annyira, hogy ma menjek az aranyakért.

— Hogy történt? — kérdezte később Pál és a romokra mutatott.

Kund lemondóan legyintett a kezével — a leányaimat vittem Finnlandba, amikor már itt nem volt biztonságos. Mire visszajöttem így találtam az otthonomat.

Mindketten hosszan hallgattak. Pál alig tudta kinyögni — és Marcella és Jozefin?

— Jozefin a régi, az okos, az előrelátó. De Mar-

cella, az én kicsikém már nem az, akit Te ismertél. Ő egy kis virág, akit a nagy vihar első szele elsorvasztott, ő nem bírta el a világproblémákat. Az egészsége megrendült. Az egész akkor történt, nemsokára rá, hogy te elmentél tőlünk. Felvittük Pétervárra, azt akartuk, hogy szórakozzék, lásson világot, de minden előkészület nélkül tettük ki a dermesztő dérnek. Az a sok új forrongó, de valójában velőket fagyasztó világ, ami akkor kezdett ott kialakulni, úgy látszik, végzetesen hatott az ő törékeny lényére. Elvesztette minden életkedvét.

Kund mitsem sejtve fűzte e szavakat s apai szíve bánatában észre sem vette Pál szemeit, melyek kitágulva meredtek a semmibe, mint aki rémet lát.

— Most útban van Stockholmba a svéd misszió kórházával. Tegnap indultak s a jövő héten én is megyek, ha ugyan igaz lesz. Te is velünk jössz! — tette hozzá szinte örömteli szívjósággal. — Majd megcsináljuk valahogy. Nem, nem hagyhatlak el — nógatta most a teljesen lethargikus embert.

Hosszú és mély csend körülöttük. Az utakon ember nem jár, madár nem csicsereg a reggeli nap üdvözlésére. Néma és száraz a természet. Csak Pál szíve kalapál és emlékezete folyton hordja elé és dobja rá a zakatoló életkerékre a multat, mint ahogy a szorgalmas molnár a búzát önti a garatra. S az élet ez a mázsás malomkerék, össze is őröl mindent eggyé, búzát és konkolyt s a súlyos munka közben hullik a liszt, deres lesz a molnár feje.

— És te — kérdezte Kund — messze töltötted ezeket a hosszú, nehéz éveket?

Pál ingatta a fejét. De messze-messze is van tőle minden! Az otthon, Szibéria, valóban olyan messze ködbe csúszott mult. Édes és meleg a távoli emlék, olyan, mint a gyermekkora. Minden olyan messze van, minden úgy eltávolódott tőle, akár előbb tör-

tént, akár később. — Hát minden elmult csak a romok vannak és Kund erőteljes karja, amivel feltámogatta? Csak a jelen a valóság? A többi hol is van, a mult és a jövő, amit még át kell élnie? Ime, most nem tudja, hova helyezze szívét és rajta a nagy sebet. Nincs is idő, igazán nincs! Akár a multban történt, akár a jövőtől várjuk, minden attól függ, hogy él bennünk. A valóság állandó s nincs alávetve annak, amit az emberek időnek hívnak. Nincs idő — csak valóság.

Olyan tisztán érezte most ezeket Pál, szerette volna elmondani Kundnak, de az talán csodálkozva hallgatná, inkább nem szólt. A hallgatás egy nagy valóság, sokszor több történés van benne, mint a szóban.

Estefelé, amikor a kis akácos erdő felől már sötét árnyak vetődtek a domboldalra, elhagyták a romokat. Pál megindult hazafelé. Nem délnek, ahogy tervezte, nem elhagyva a multat és kikapcsolva mindent ahogy akarta; csak Tamarát vigye a szíve, mint a bálványszobrot mentő harcos pap. Nem. Északnak megy és nem egyedül, kedves és szelid emlékek a vándortársai. Pál az egész úton keveset beszélt, annyira keveset, hogy Kund már szinte félni kezdett tőle. Eszébe jutott egy és más, amit a magyar foglyokról hallott és ő is mindig óvatosabbra fogta a hangját. Pál érezte ezt és igyekezett eloszlatni a félelmét. Elgondolta, hogy most együtt lépked Kunddal, akivel nincs benne semmi közös, se a faja, se a multja, se az egyénisége, se a törekvése. Együtt lépkednek ki a multból. Egyforma keserűséggel tiporják a földet és igyekeznek erősek lenni. Élni akarnak; az egyik, hogy vasszorgalommal felépítse új otthonát, a másik, hogy vaserővel szétüsse azokat az oszlopokat, melyek az otthon fedelét tartják.

IX.

Jövevény vagyok itthon, nincsenek őseim.

A Tisza sietö, locsogó vize olyan szinü a késői őszi napsugárban, mint a héthársi lányok haja, amit úgy hívnak az Alföldön, hogy hamvasszőke. Ha a nap süt rá, szőkesége ezüst fényt kap, puha és meleg szin, van benne valami az otthon egyszerűségéből. De a Tisza korántsem oly sima és rendezett, mint az a pántlikával összetartott szőkeség, hanem nyughatatlan tekergő, telve vággyal ledönteni, az erős kézzel és hittel épített, de valóságában gyenge korlátokat. Alacsony medrében nyughatatlanul futkos, nagyokat loccsanva a parti köveken.

A nádas ott az árvízterületen most van teljes pompájában; barna bugái, mint ősök buzogánya a föld alól kinyult kezekben, egyenesen, mereven állanak és nem hajlanak a levelek csalóka suttogására, amit az őszi szellő borzongat ki belőlük, sem a nád zizegésére, ami a tél, a temető, az elmulás visszafojtott kiáltása. Nem hall semmit, néz a magasba, ahol a sötéten kéklő égen a csípős napsütésben gémek húznak előre nyujtott kémlelő nyakkal. A nádas szélén még pompázik a sárga vizililiom, kiélve szépsége utolsó óráit s miután szerteszórja illatát, észrevétlen, számba sem véve hervadt el.

A nádas kis víz-tisztásán odaláncolt öreg csónak ring, korhadt alja be van nőve, át van fonva mohával. Talán már hiába is lenne meg az elsülyedt evező és hiába csapkodnák a vizet izmos, energikus karok, az öreg csónak ide van rögzítve ezer vékony szállal. Ő már csak arra való, hogy kóbor festő szeme megakadjon rajta vagy vidám gyerekhad játékszere legyen, vagy egy fáradt hajszolt szív

csendes rejteke, a siető, a változó világ öléből pillanatnyi kimenekülés a suttogó, zizegő nádas ölére, ott a megszorult Tisza vize és a kék ég közé.

Az őszi szellő kései, hervadó virágok illatát sodorja. A föld már nem ünnepel, fáradt teste a meghozott gyümölcs után lomhán és dísztelenül várja a takarót, a szépítő fehér havat. De egyelőre csak a kora reggeli ezüstharmat csillog rajta, amíg a nap csókjára bágyadtan el nem süpped az is. Elmerült az élet zaja, elnémult a szüreti dal. — Ma az emlékezés órája éled. Ünnep; virágos, gyertyásünnep emlékezés országában. Fehér, sárga és rozsdabarna őszirózsák borítják a kis falusi temető süppedt sírjait. Bimbózó virágok a multak emlékén, hirdetik az örök jelent.

Az öreg Hajdu kézenfogta kis unokáját és megindultak ők is a temető felé. A nagyapa lassan, megfontolva lépeget nehéz csizmájával, a kis Andris gyerek meg ugyancsak szaporáz mellette, hogy együtt lépkedjenek. Be nem áll a kisgyermek szája:

— Ugy-e, kend is ment a nagyapóval a temetőbe kiskorába?

— En is mentem.

— Mi nekem a kend nagyapja?

— Neked is nagyapád, kis madaram.

— Nekem is — csodálkozott a család büszkesége — hol van hát a nagyapó?

— Itt van — mondja kegyelettel az öreg, mire odaértek és rámutat egy szuette fejfára.

— Itt? — csodálkozik a kicsi és rátoppantott sárgacipős lábacskájával a sírra.

— Itt van a sír, de hol van most a nagyapó, mond hát meg, hol van — és rángatta a kezét.

Az öreg megindultan mutat felfelé, az ég felé — ott van.

A kisgyerek hol felfelé néz, az őszi ég szépséges

kékjére, hol a hervadó virággal behintett sírra. Figyelmesen nézi a nagyapját kinek könnyes szemei a multban révedeznek. — Jól van — mondja a kicsi megkönnyebülten, hogy már érti — a nagyapónk olyan, mint kend. Kend a nagyapó.

Az öreg Hajdunak a szívébe markoltak az unoka szavai.

— Vagyok-e olyan, mint kend volt, édes öregapám, — suttogja hangtalanul a szája. Korán halt meg az apja, pedig az akkoriban ritkaság volt. Akkoriban az öregek haltak meg szép csendesen és enyhült könnyek között kisérték ki az árnyas fák alá, a kakukfüves temetőbe. Nem messze vitték és nem zárta el kemény kőfal az élők országától, csak kapuja volt, mert aki ide belép, annak nagy kapun kell átlépnie. De kerítés, minek az? Élő sövény vette körül, amely hangos volt a madárfészket kereső gyermekek dalos örömétől.

Mikor az öreg Hajdu ilyen kicsi volt, ép így állt a nagyapjával egy sír mellett, de az frissen volt hantolva és enyhületlen keserű könnyek hullottak rá. Hányszor vezette őt ide az öregapja! Eleinte ő is szaladt mellette, hogy lépést tarthasson, de ahogy nagyobbakat lépkedett már, úgy lassíthatta a menést; mindig lassabbra, míg végre arra kellett vigyáznia, hogy vele tudjon lépést lépni az öreg. És minél lassabban lépkedtek, annál csodálatosabb, nehezebben érthető dolgokat hallott.

— Ó, öregapám, olyan vagyok-e, mint amilyen kend volt? — futott át égető kínnal egy fürkésző tekintet az élete folyásán. Úgy érezte ott hajlott vállakkal a süppedt sír mellett, mintha az öregapja szeme ismerős csillogása kutatva és szorongva nézne a lelkébe. Megremegett és összekulcsolta a kezét Ez a tekintet csak egy pillanatnyi volt, de fellapozta az életkönyv nagy lapjait és a szíve legkisebb redőit

Úgy látszik, mintha megremegne e villanyfénynél erősebb világosságban, a lelkiismeret kérdése tüzében és fájdalommal borulnak a ráncos szemhéjak a könnyes, a fáradt szemre. De talán mégis elégedetten simogatta annak a távoli szempárnak szeretete, mert mosolyra huzódott összeszorított szája és a késő öregségben is üde, piros arca elpirult, mint a gyermek, akit váratlan dicséret ér.

Hirtelen lement a nap, a szürkületben a fázós természet lehelete csapta meg.

— Gyere, kis bogaram — hívta az unokáját, aki engedelmesen és bizakodva fektette kis kezeit öregapja ráncos, kérges tenyerébe.

A kisfiú barna, ragyogó szemei várakozással tapadtak nagyapjára; mesét várt, szépet és csodálatosat, amilyet otthon mesél neki néha, ha a padkán az ölébe mászik. De a mese csak nem kezdődött. Öregapja messze járt, messzebb minden meseországnál. A csillogó barna gyermekszem, ahogy rátekintett, mégis visszavonta a jelenbe:

— Olyan, egészen olyan, mint az apja, az én derék, az én munkás, az én hűséges András fiam.

A kisfiú elfáradt s hirtelen nagyapja elé állt, felfelé nyujtva kis karjait: — Vigyél! — Nagyapó felvette, egy pillanatig a levegőben tartotta, ami a gyermeknek nagy öröm — nagyra nőjj, mint az apád — és meleg szeretettel vette ölébe. Szeretettel, amellyel a nagyapja szerette őt, amellyel az apja utoljára szorította a szívéhez, s amellyel szereti nagy fiát és benne mind-mind a többit, akiket már nem ő fog a karján hordozni, de az ő szívevére fog az ereikben csörgedezni.

Nem messze a falu alatt lassan kanyargott a vicinális, hosszú füstuszályt hagyva az őszi szürkületben. Kevés utas volt, a kocsik üresen rázódtak és ütődtek egymáshoz. Ki utaznék ma? Legfeljebb

csak az, aki koszorút visz a karján, vagy pedig a letett koszorú terhével a szívén igyekezik haza. Van mégis utas, aki nincs vonatkozásban semmiféle virággal. Egy csomó cigarettavég fekszik körülötte, kopott kabátján a gallér fel van tűrve, elnyűtt csizmát hord és csomagja nincs.

A vonat még meg sem állott, még lassú mozgást végeztek a kerekek, amikor az egyik harmadik osztályos kocsiból lelépett az egyetlen utas. A szürkülő estben már pislogtak az állomás petróleumlámpásai. Két vasutas nehéz bundában kászolódott fel az egyik kocsira, mintha bizony már tél lett volna. Pál sietett ki a perronról az ismerős országútra, ahova már az őszi ködben is oda csillogott a templomtorony bádogos fedele. Megindult sietős léptekkel, de nem győzte ezt a tempót. Lassítani kellett, minduntalan megállni és körülnézni, noha keveset látott, nedves homály borította el a szemét. Annyiszor elgondolta, elképzelte; az utazás hetei közében csakis arra gondolt, mi lesz, mit fog érezni, ha a héthársi határba ér, ha meglátja a falu alatt kanyargó Tiszát. De mintha nem is érezne semmit, ez már az idegei érzőképességén felül van. És kétkedéssel bár, de szeretné magáról megállapítani, hogy íme, semmi felindulás és érzelemhullám, csak a természetes ösztönös vágy a vérei után. De a szíve kalapál és ver széles mellében, mintha szét akarná lökni. Zsibbadtság suhan végig a lábaiban, szeretné térdre vetni magát, valami húzza leborulni és megcsókolni az út porát; ó, mennyivel könnyebb lenne tovább lépkedni, ha lecsendesednék ez a vad szív. Kellene valami pathosz, valami kifejező gesztus, de ő az új ember, a leegyszerűsített, egészen a primitivségig, csak egyszerű sima vonalak, erős színek! Mit keresne itt a lágyság, ha mindjárt erős is, mit a romantika, a tradició fensége? Csak gyor-

san-gyorsan előre, hogy fedél alatt legyen az övéi között. Azt hitte, hogy erővel és energiával töltekezett, amíg hozta önmaga meggyőzésére az érveket, hogy lefegyverezze meghatottságát, pedig csak tört döfött a szívébe. A szív az a megzabolázhatatlan gyötrője az embernek, ennek ugyan beszélhetsz, felvonultathatsz elméletet és észokot, indukciót és dedukciót, kérheted szép szóval és dobálhatod jeges mondatokkal, az zakatol és vergődik és tovább követel.

— Hazai föld az, amit taposol! Ezt viszi szét minden vérhullám Pál ereiben, de ő nem akarja hallani. Meg sem tudja hallani, meg sem bírja érteni. Ó, szegény vándor, de messze mentél, de messze kerültél magadtól, hogy már a saját szívedet sem érted! Ó, miket hallhattál, hogy már azt sem hallod, amit fenséges himnuszként zeng benned a lelked!

A Vasút-utcán végig, a Templom-téren minden a régi, egy lélek sem jár künn, egynéhány gyerek ácsorog a kapu előtt s a harangtorony tövében gomboznak a kis harangozók, akik várják az újabb szereplésük idejét. Még egynéhány lépés és Pál nyitja is már a kis kaput. Szeme végigsuhan az ismerős udvaron, ahol az odavetett tégladarab is hangos, virágos emlék. A folyosón áll egy ősz ember. Pálnak megcsuklanak a térdei, reszkető kézzel csukja be maga után a kaput. A zajra megfordul az öreg és kutatva néz az ismeretlen felé, aki elfogódottan lépked az udvar gödrös porondján, mintha királyok selyemszőnyegét taposná sáros lába. Éjjeli szállást kér biztosan — gondolja az öreg — de már is felismerte: Pali fiam! — kiáltja remegő, felcsukló hangon.

A fiú szó nélkül borul azokra a meghajolt vállakra.

Halottak estéje. A szobában minden ünnepélyes.

A padkán egy deszkadarabra odarögzített kis gyertyák égnek. Andriska nekitámaszkodva bámul a lángra, Hajdu néni még mindig a templomi fekete ruhában, csak ép a selyemkendő hiányzik a fejéről, a nagybetűs imakönyvből imádkozik. András a kis széken ül az ajtó mellett, lelógatott kezei össze vannak kulcsolva, ha nem is imádkozik, de a hangulata imádságos. Juliska a konyhában altatgatta a két kicsit.

Az emlékekben élő és lemondásban erős ünnep egyszerre a menyegzői, a viszontlátás édességében viharzó örömünnepre változott. Az öregasszony anyai szíve könnyekben olvadozott, a többiek a megkönnyebbülés fiatalos ujjongásával szorították szívükre a visszatértet. Vidáman, a szeretet aranyszalagján eggyéfűzött szívek vidámságával telt el az este. A gyertyák ott a padka szélén tövig égtek, sercegve kialudtak, senki sem törődött velük. S talán, akikhez ezeknek a gyertyácskáknak imbolygó sárga fénye odavilágított messze-messze ismeretlen világba, talán azok is itt voltak, mert olyan teljes volt itt öröm, olyan teljes a szeretet, nem hiányzott senki.

A falusi élet egyszerű, keresetlenül, nemesen egyszerű életmódjából kirí minden hamis szín és hang. A — nappal világos van, éjjel sötét van — elméletben a nem odavaló fény nem talál helyet. Az az idegen és különös fény, amely Pál szemeiben csillogott, az vándorolt egész nap, mint egy kóbor szellem és nem talált nyugtot. Nem nyugodott meg az apja őszi napfényként derűs szemeiben, nem az anyja könnyfürösztött barna szempárjában, nem az András becsületes szürke szemén, sem a kicsi fiúgyermek szemeiben, amelyből a mennyország mosolygott ki. Pál idegen volt köztük. Nem kellett sok idő, hogy valamennyien észrevegyék, de sok-sok idő telt el, amíg erről a szomorúságról beszélni kezdtek.

Nem kelt fel a felkelőkkel és nem feküdt le a többivel; amikor kérdezgették az elmult évekről, nem mesélt szépen, hanem egy-két szóval elintézte. Nem ringatta a gyereket és amikor az apja remegő hangon arról beszélt, hogy azt hitték, hogy már eltemették, híre sem jött, szava sem jött; hogy az anyja jeltelen sírja helyett naponta kiment a kálváriára, «ezekkel a rossz lábakkal»; nem szidta a postát, hogy elvesztek a levelek és nem felelt kicsattanó örömmel, de hiszen élek, de hiszen itt vagyok! Hanem előrerogyott a válla és elnézett a messzeségbe és az a fény, az az idegen fény nem bujkált, hanem vakított szemeiben.

— Fáradt — mondta az apja, aki nem ismert más erőt, ami a vállat görnyeszti, csak a munkát.

— Beteg vagy, fiam?—kérdezte aggódva az anyja.

A két öreg álmatlan hajnalon — az öregek már kisálmúak — töprengve találgatták, miért változott meg úgy a fiuk. S egyszer, ahogy Juliska pajkosan kérdezte tőle: — te, nem hagytad a szívedet Muszkaországban? ez új irányba terelte az öregek fantáziáját.

— Kérdezd meg, anyjuk te, tőle! Hátha van valakije, akit nem mer idehozni, talán szegény és most, hogy látja a szép gazdaságot, nem meri kibökni.

Hajdu néni tele volt buzgalommal. Mire való hát az anyai szív, ha nem találná el, mi baja a fiának? Majd megvigasztalja ő! Itt a sok szőttes, kiházasítja ő módosan, akárkit is szeret a fia. Majd ő kivallatja! Ölébe veszi a fejét és megsimogatja, megmond ő akkor mindent, mint deákkorában, amikor ellutrizta a kosztpénzt. «Persze, te nagyon keményen fogtad, fél tőled, nem csoda, ha nem szól.»

Hajdu bácsi erős lelkiismeretfurdalás közben húzta fülére a dunyhát.

De reggel bizony nem ment olyan könnyen, mint

ahogy Hajdu néni elgondolta az éjjel. Ha Palihoz szólt, nehezen találta meg a szót. De mégis csak ő kezdte. Magukban voltak a konyhában s Pál a lócán ült. Az anyja dolgától csomós ujjaival megsimogatta fejét.

— Ha úgy látod itthon az András gyerekét, nem gondolsz te is házasodni, fiam?

— Nem, anyám.

— Nem tudom, fiam, ne nevess ki, de én mégis arra gondolok, ott hagytál valakit, ott messze, azért vagy ilyen szomorú.

— Hát én szomorú vagyok? — Nem vagyok én szomorú, édesanyám, csak megkomolyodtam.

— Nehéz életed volt — bólongatott az anyja.

Pál nem felelt. De az anyja nem hagyta annyiban, akadozva kérdezte: — Annyi év alatt senkid sem volt, édes fiam, aki szeretett? És annyi aggodalommal nézett a fia szemébe, hogy annak a torkán akadt a kigondolt válasz. Meg akarta nyugtatni az anyját és eloszlatni legalább ezt az egy könnycseppet azért a sokért, ami őmiatta hullott:

— De volt, aki szeretett, anyám.

Az öregasszony megkönnyebbülten sóhajtott fel, de nem mert tovább kérdezni, olyan területre értek, amiről ők együtt sohasem beszéltek, az anyja és a fia. Itt, ha szerelemről volt szó, a lakzi dátumával együtt emlegették. Az anya töprengve álldogált, a fiú pedig megint messzire nézett, de a szem nem éri el azt a távolságot, amit a szív. Ezer és ezer mérföldet fut be egy pillanat alatt a sóhaj. A sóhaj kiröppent Pál szívéből, de nem juthatott messzire, ahova küldve volt; beleütközött az előtte álló anyai szívbe. Egy másik sóhaj volt rá a felelet és megtalálták egymást hat év mulva az anya és a fia, a hívő falusi öreg parasztasszony és a modern forradalmár.

Az öregasszony a fia homlokára tette a kezét és mintha szigorú lett volna a hangja.

— És miért nem jött el veled?

— Nem lehetett.

— Te nem akartad? — kérdezte aggódva az anyja.

Pál hallgatott.

— Miért nem lehetett — folytatta suttogva és visszafojtott izgalommal az asszony, aki csodálatosan megérzett valamit abból a nagy lehetetlenségből, ami őket elválasztotta.

Pál szótlanul a tenyerébe hajtotta a fejét.

— Felelj — nógatta az anyja.

— Ne kínozzon — kérlelte a fiú.

Simogatás volt rá a felelet: — Miért nem hoztad haza?

— Nem lehetett, anyám. Sohasem lett volna a maga lánya. Máshol élhettem a magam boldogságára, de ide csak a maga lányát hozhatom, aki magát anyámnak szólítja.

Az öregasszony szemeiből ijedt fájdalom nézett ki. A tűzhelyhez lépett. Hosszú percek teltek el hallgatásban, míg megszólalt igaz asszonyi bölcseséggel:

— Ha az a feleséged lett volna, elment volna veled a hetedik pokolig is és az útszéli koldusasszonynak is kezet csókolt volna hálából, mert téged a világra hozott.

Pál nem szólt rá semmit. De a szíve egy nagy igent dobbant. Kiment az apjához, de előbb kérőleg és kérdőleg tekintett az anyjára. — Senkinek se szólok — nyugtatta az anyja.

— Nem mentél vele semmire? — Kérdezte éjjel az öreg.

— Semmire — sóhajtott az asszony.

Pál szeretett csatangolni a késő őszi avarban. A Tisza mentén húzódó füzesben átázott lábbal,

de hülni nem tudó forró szívvel gázolta a lehullott lombot. Ugy mondta otthon is, az ismerősöknek is, hogy egyideig itthon marad, mielőtt valamihez hozzá kezd. De tulajdonképen irtózva gondolt a hozzákezdéshez. Oroszországban a tevékeny, pihenni nem tudó magyar paraszt volt, hol maradt ez le róla, észrevétlen, porusain mikor szedte magába, hogy most a tétlen, önmagát kínzó, szótlan, de tettekre éhes orosz. Nem lehet, csakugyan nem lehet idegenben bűntelenül szívet cserélni? Itthon van most, az otthonában és mégis kietlen idegenségben. Minden kopár idegenségnél nagyobb árvaságban, a teljes egyedülvalóságban.

Pál megtalálta a nádasban a magányos csónakot, a puskáját maga mellé tette, mintha bizony szándéka lenne vadászni. Milyen borzasztó is a magány. A legborzalmasabb minden emberi sors között. Magányban lehetsz a legzajosabb társaságban is és nem kell magányosnak érezned magad a sivatag pusztáin. A magányosság olyan csodálatos valami, hogy teljesen függetlenül a helytől csak akkor létezik, csak akkor van, ha érzed. Ha az elhagyatottság érzése mint jeges kéz messziről nyúl a szíved után s egyszerre csak megérint, fagyos ujjai közé szorít. Ez a nagy hidegség, ez az elviselhetetlen fagy, mi ahhoz képest Szibéria jégmezeje? Ezt érezte Pál a novemberi késői napsütés lágy simítása közben.

Tovább gondolkodott, ahol titkos sóhajok suhannak a nád között és a folyton zizegő levelek s a vízipókok finom hártya-szárnyának rezgése halk kísérő zene ezekhez az érzésekhez. Mi is tulajdonképen az élet? Ezért van minden, ezért a társadalom, az otthon, ezért a szerelem, ezért a munka, a harc, a gyűlölet, minden csak azért, hogy ne maradjon egyedül az ember. Csak azt ne!

Pál lassan beleszokott az otthoni érdekkör témáiba, eljárt az ismerősökhöz is. Lakziba is ment; gyermekkori pajtása, akit mindig szeretett, Kemenes Pista három napig tartó lakodalmán végig kitartott. Esztétikai élvezetet szerzett neki ez mulatság; hát produkál ilyet a művészet, ilyen tőrül-metszett eredeti friss hangulatot, amire fáradt szíve, mint a jácint, mit a pince odujából a tavaszi napfény csókjainak nyujtanak oda, kivirágzik, nehéz, fűszeres illatú súlyos virágba feslik. Pálban is felébredt a tettvágy.

Tenni kell, tenni. De hogyan? Ezen töprengett most éjjel és nappal. Amit odaát látott, az irtóztató, az olyan csalódás amelybe bele lehet halni vagy bele lehet őrülni. De Pál nem abból a könnyen meghaló fajtából való. Nem, élni kell!

Odaát valami hiba történt, mert ott nincs jól; titkosan és sugdosva, de szájról-szájra jár, a szél is azt viszi szét az óriási birodalomban a sok millió szívbe a rettenetes titkot: tévedtünk. — Tévedni nagy tragédia, annak is, aki téved és annak is, akit tévesztenek.

Forró fejéről levette a kalapját s nem érezte a tél hidegét. A befagyott Tisza töltésén járkált, amikor szembekerült egy másik emberrel, aki szintén magában volt, de nem úgy, távolról sem annyira, mint Pál, de aki mégis jobban ismerte a lemondás mártiromságát s az apostoli út göröngyeit. Szemben találta magát a falu papjával. Már többször látta, a lakodalmon is együtt voltak és feltünt neki, az intelligens arcon, a férfias vonások között megbúvó gyermekmosoly és többször érezte magán a sötét és bennülő szemek érdeklődését. Pál nem volt elfogult, nem: — vannak szerencsétlen és eltévedt emberek: a pap is ilyen, részvétet érdemel. Udvariasan köszöntötte, kezet ráztak. A befagyott

göröngyön, téli délután ahogy egymásra néztek, ismerős borút láttak egymás szemén — a magányos órák borúját.

— A tanyára megyek egy betegemhez, jól esik a gyaloglás. — Mondta a pap.

— Elkísérem, ha nem zavarom.

Megindultak és már az első pillanatban a két szívről nagy lendülettel esett le a Tisza hideg jegére a magányosság terhe. De ők most azt nem figyelték, öntudatlan könnyebbséggel lépkedtek egymás mellett és mindketten keresgéltek valami általános témát, szavakat, hogy ne mindjárt azon kezdjék, amiről tudták, hogy kikerül a szív rejtekéből.

A pap, aki lélekismerő volt, nem érzésekről, nem eszmékről, de még csak nem is emberekről, hanem a faluról kezdett beszélni.

— Ezek a földek itt — és átmutatott a túlsó partra — sohasem maradtak ugaron. A háború alatt, amikor csakugyan nem volt fiatal dologbíró férfi a faluban, akkor sem. Azután sem s a román megszállás alatt, akkor sem. A falu sírt, a szíve sajgott, vasárnap megtöltötte a templomot, a falakat hasogatta a nehéz sóhaj, de a hajnal már kint találta valamennyit; dolgozott. Nem kérdezte, ki fog aratni? Amikor vetni kellett, akkor vetett és amikorra eljött az aratás ideje — ők hordták be a csűrökbe. Megmásíthatatlan igazság, hogy aki vet, az arat. Ez meg van írva.

— Hol van ez megírva, milyen könyvben? Menjen el a kenyértelenség országába, az éhhalál birodalmába és ott az igazság áldozatául égesse el azt a könyvet.

— Ez nem írott könyvben van megírva, hanem az élet könyvében.

— Az élet? — És Pál kicsinylően fujt kinyitott tenyerére. — Az élet egy nagy véletlen, amibe mi

mindenfelé nagyszerű dolgokat igyekszünk belemagyarázni, míg csak egy nagy komédiává nem lesz. Akkor megelégszünk és élvezzük istenek módjára ezt az emberi színjátékot.

— Az élet egy nagy kötelesség.

— Az — mondta rá Pál teljes meggyőződéssel. — Minél nagyobb silánysággal, igaztalansággal és kegyetlenséggel bocsátották rendelkezésünkre, annál nagyobb az ember kötelessége az élettel szemben.

Elhallgattak és megérezték, hogy egy világ választja el őket egymástól, de valami ismeretlen eredetű vonzalom az eggyüvétartozást igazolta bennük.

— Nézze, én pap vagyok és így a titkok őre, egészen nyiltan beszélhet velem, a fönntartásait hagyja ki.

— Nem reflektálok a papi titoktartásra, az gyülöletes nekem. Ha az ember megszólal, mindig önmagával beszél és a lényét adja. Higyje el nekem, hogy nem beszélek mindenkivel, olykor csak a szám jár; most mi beszélünk.

A pap bólintott a fejével és piros lett az arca a benső melegtől, amikor kimondta nyújtva, szótagolva:

— Elhibázták...

Pál meglepetve nézett rá, bele a szemébe. De az szomorú makacssággal ismételte — elhibázták. A szomorúság onnan volt, mert most már tisztába jött Pállal, a makacsság meg, hogy beláttassa vele.

— El. — Felelte kúrtán Pál. — És ez azt jelentené, hogy az emberiség utolsó reménységének fáklyája is kialudt.

A pap fázott, igazán fázott. Micsoda rettenetes mélység feketéllik ennek az embernek a lelkében: — Beszélhet róla?

— Igen, — felelte Pál — na már csak úgy theoretice, én meglehetősen távolálltam mindentől

eddig is, meg ezután is. De hát már a kövek is szóltak, hallanom kellett.

— Olyan messze van az élettől mindaz, amit a könyvekben erről a kérdésről összeírnak — mondotta a pap, hogy indokolttá tegye kérdéseit. — Először van mindig a valóság, azután jön nagy apparátussal a theoria és hiába jön, az élet nem akar utána igazodni.

— Igaz. De vannak dolgok, ahol nem ez a kettő áll egymással szemben: az élet és a theoria, hanem egy harmadik, a leghatalmasabb, az igazság. Amelyik oldalon ez áll, ott a túlsúly, arra borul minden. De hogy hol áll, ezt felderíteni rettenetes probléma, amibe milliók véreztek és véreznek el.

— Mire gondol — kérdezte a pap — az abszolut igazságnál, az Istenre?

— Nem, arra sohasem gondolok. Én most a tőkére godoltam. A tőke az nem kell, annak nem szabad lennie! Az ember nem azért van, hogy pénze legyen: az ember azért van, hogy dolgozzék. Minden ember dolgozik, minden ember egyenlő; de a pénz nem egyformán oszlik és rögtön kész az egyenlőtlenség. Pénznek nem kellene ezt a szomorú csillagot még szomorúbbá, elviselhetetlenebbé tennie. Meg kell szünnie a pénznek. Ez csak világos?

— Meg kell szünnie az emberi önzésnek és azzal sok minden megszünik.

— Ez utópia. Azt megvárni, hogy az emberek megjavuljanak, hogy egyenként a spártai tökély magaslatán, öntudatos nemes egyszerüségben éljenek, ki ér rá ezt megvárni? Maguk mióta várják, kétezer éve? Az ember száz évig sem él!

— Nem kell száz év a kialakulásra, ha annyi kellene, akkor igazán utópia lenne, amiért élek és éltünk annyian ezalatt a kétezer év alatt.

— Mit akar tulajdonképpen ezzel mondani?

— Azt, hogy elég egy pillanat, hogy egy ember megszánja és megszeresse a másikat.

— És ha megszerette? Mondjuk, szeret kilencvenkilencet, de egyet gyűlöl, azt tönkre teszi.

— Szeresse mind!

— Jó, mondjuk, hogy elfelejt mindent, megváltozik, megjavul, szeret mindenkit, nem akar senkinek rosszat, mindenki fehérruhában kékszalaggal és szárnyakkal jár — és akkor meg lesz oldva az élet, azt hiszi?

— Azt hiszem, hogy minden rossz az egyéni rosszból következik. Már régen kezdődött, ezek már az okozatok, de minden rossz, vagyis föltétlenül nem jó cselekedet, erősíti és hosszabbítja a földi nyomorúság láncát.

— Nem, nem — ingatta a fejét Pál — ezek régi gyermekmesék. Minden rossz a pénz miatt van. A pénz hoz létre minden egyenlőtlenséget. Mert pénzért mindent megkap az ember, barommá alacsonyul és járomba fogatja magát az aranyért. A pénz, hogy a maga nyelvén szóljak, az állandó csábító. Nem lesznek addig az emberek olyanok, amilyennek ön óhajtja, amíg a pénzzel kell felvennie a versenyt az ember bírásáért. Magának is küzdenie kellene a pénz ellen.

— És ha sem a morálisnak, sem a pénznek nem lesz értéke, mit állít a helyébe oda?

— A munka értékét.

— Nos, az megvan. Az eredményt látnia kellett!

— Látja, — mondta Pál és megszorította a pap karját — látja, itt történt a nagy eltévedés — és a keserűség eltompította a hangját. — *Ki lett mondva, vérrel lett beiktatva*: nincs más érték, mint a munka! Ez a törvény egyetlen paragrafusa! Szuronyok és ágyúk, égő odaadó szívek, lángelmék,

diplomaták és buta parasztok őrködtek, hogy a pénz vissza ne jöhessen: és visszajött!

Odaértek, már befordultak a tanya udvarára. A pap bement és Pál kivül maradt a kerítésen és tovább fűzte a gondolatait. — Nem tartották meg amit a Legnagyobb hátrahagyott. Birodalom, nemzet, állam... Így nem lehet! Ezek a régi keretek. Régi tömlőbe új bort tölteni nem lehet. Tetszett neki a hasonlat, de nem tudta, hol hallotta már... Kis körzetben kell kezdeni, falun. A történelem jó nyomon járt, a görög városok, a reneszánsz-kor olasz államocskái... Itt a faluban oly kevés kellene hozzá, hiszen már megvan; összedolgoztak jó és rossz sorsban azért, hogy valamennyiüknek legyen. Gyönyörű, felséges dolog! Oly kevés kellene hozzá, hogy megértsék: csak meg kellene az embereket változtatni. Nem a külsőséget nem, sem a munkát, hanem csak a szívüket. Oly kevés kellene hozzá!

Hogy a pap egyedül maradhasson a beteggel, a szegényes cselédlakás kis szobájából kijött az asszony a gyerekkel. Amikor meglátta Pált a kis lécajtó mellett s a gyerek mondta, hogy a tisztelendő úrral jött, udvariassan beljebb tessékelte. Pál belépett az alacsony kis szobába, amelynek levegője nehéz volt a nagy sárkemence gőzétől és a beteg nehéz lélekzetétől. Pálban felébredt az orvos. Odament az ágyhoz, rögtön látta, hogy tüdőgyulladása van és a vizsgálatból s az elmondottakból következtette, hogy a krizisen már túlvan, most gyenge, de meg fog maradni.

— Csak bizzék a jó Istenben továbbra is — vigasztalta a pap.

A beteg szomorú reménykedéssel bólintgatott rá.

— Bizzék a jó tüdejében meg az erős paraszti szervezetében, amivel átlábalt ezen a cudar betegségen. Holnapután már fel is kelhet, no de csak

módjával — intette a hirtelen felcsillanó szemű, teleszájjal mosolygó beteget.

Mikor kikerültek az ajtó elé, az asszony alázatosan és könnyező szemmel csókolt kezet a papnak és Páltól megkérdezte, kit tisztelhet benne.

— Orvos vagyok és jó asszony most aztán etesse az urát, ne kimélje a csirkéket meg valami jó kis bort is mellé.

— Nincs nekem, tekintetes orvos úr, ilyenkor egy szál csirkém se.

— Hát menjen oda, ahol van és kérjen. Mondja meg, hogy az orvos rendelte az urának, attól gyógyul meg. A csirkét elhozza, az árát meg ledolgozza, értette?

— Már hogyne értettem volna. De ha nem adnak?

— Ha nem adnak, akkor majd a fekete zsellérkenyéren gyógyul meg az ura, de majd jegyezze meg magának, hogy az egyiknek már belevásik a foga a jóba, a másiké meg elkopik a kemény kenyéren.

A pap összeszorított szájjal, szótlanul lépkedett a korai holdfényben Pál mellett. Nagyon rossznéven vette tőle ezt a brutális beleszólást, végre is megtörte a csendet:

— Annyira helyén találja, amiket ennek az asszonynak mondott?

— Hazudtam neki? Vagy miben nincs igazam?

— Nincs igaza abban, hogy egy békés lelket feldúl és elégedetlenségre hívja fel.

— Szóval nem tettem jót az asszonnyal?

— Ismeri a nézetemet és tudja, hogy ezt nem helyeselhetem.

— Ön szerint az tesz jót a szegényekkel, aki türelemre és megint csak türelemre inti őket. Csak csendesíteni, vigasztalni, nehogy mások édes nyugalmát zavarják! Az tesz jót, aki az igazságot nyujtja nekik.

— Feltétlenül az teszi velük a legnagyobb jót, aki az igazságot nyujtja nekik. — Felelte erős nyomatékkal a pap. — Csakhogy az igazságot előbb meg kell teremteni, hogy tudjon mit nyujtani. A türelmetlenség még nem az igazság.

— De az igazság útjává lehet.

— Veszedelmes útak! — Szólt irónikusan a pap, a tévedésre célozva. — Bár én nem kárhoztatom a türelmetlenséget, ha jóra irányul.

— No lássa, — szólt békülékenyen Pál — akik a kenyeret tartják, azok türelmesek, azoknak sokat beszélhet, még sem értik. De akik követ szorongatnak a kezükben kenyér helyett, azok megértik az első szóra, hogy mi a tennivalójuk! Ez a kenyérmag ott esik jó talajba, ahol kövek vannak.

— Maga nekem keserű igazságokat mondott, amiket az élet könyvéből olvasott, de egy vonást sem tett hozzá, amivel azon javítani lehetne.

— Az nem is az én gondom, — nevetett Pál — hiszen ön az apostol.

A paróchia elé értek. A téli holdsütéses üres utcán végig tekintettek látó szemekkel. Felnéztek a tiszta, hideg levegőbe. A pap a béke és megnyugvás szimbólumaként üdvözölte a faluja felett ragyogó holdat és Pál az éjszakában már kutatva leste a keleti égen a hajnal derengését.

Ahogy egyedül végig kopogott a fő-utca keskeny falusi járdáján, magában mondogatta: — Ez a Templom-utca, ez nehezen fog menni! Itt, ahol harangszóra kelnek, esznek és halnak az emberek és ahol a szalmazsákban van a pénz. Ezek még értelmetlenek. De ott, — és letekintett az alvégre a horpadt tetejü kis házak felé — ott vannak az enyémek, akik értenek és hallanak.

— Hazaért, benyitott a Templom-utca legmódosabb portáján.

X.

«Magyar nőnek születni szép
és nagy gondolat.»

Eszter még nem találkozott *azzal*. Pedig Estike kora óta *azt* leste. Annyit hallott *róla*, könyvekben és az életben suttogni és hangosan énekelni, a tavaszi erdő csak arról regélt és télen a kandalló arról duruzsolt. Minden az ég alatt arra mosolygott, a kékszemű ibolyák összekacsintottak, a gyöngyvirágok arról csilingeltek, a tölgyes is arról búgott, a csillagok azt üzengették egymásnak. Csak Eszter állt ott a titkos mosolyok, sóhajok között értetlenül és némán. Mert még soha nem találkozott *azzal!*

Pedig annyi csodás dolgot hallott róla. Aki *vele* találkozik, megváltozik; a néma madár dalba kezd, a fákó virág a legpompásabb színbe borul, a csunya is megszépül és a szép ragyog, mint a Vénus szeme az égen. Különös, egészen különös, hogy *az* mindig hirtelen jő, senki be nem jelenti, mégis ha ott van, nem lehet elsuhanni mellette. Egyszerre-egyszerre parázstűz esik a megdöbbent szívre, de nem marad rejtekben, hanem végigömlik a legkisebb hajszáléren is. Igen Estike, ott fog lüktetni a kis újjad hegyén és sejtelmes meleg szemed lesütöd a boldog tudatban. De Estike még nem találkozott *vele!* Elkerülte vajjon az utat, amely oda vezet?

Esztert a bátyjai, a nagy öles bátyjai nevezték el Estikének. Meleg barna szemei beszédközben éjfeketén csillogtak, máskor meg világos napos délután a sötét topáz színében tündököltek, szemefehérje mint a kékes esti pára úgy árnyékolja ezeket az édes meleg csillagokat. István bátyja, akinek az indexe hátára versek voltak firkálva: látta meg először a kis huga szemében az estike virág minden

színpompáját és bársonyos simítását. Meg aztán nem olyan-e, kései esti kis virág a hét bátyja után a nyolcadik? És nem olyan-e abban is, mint az estike virág, amely a hideg hó alól kikel vidámítani mosolyával a téli gondba fagyott szíveket és hírmondója a friss reményeket teljesítő tavasznak?

Estike harmatos őzike szemeivel, magas, ruganyos alakjával olyan, mint az ősanyái a régi képeken, vállban széles, elbírná a harci páncélt is, derékban hajlékony, mint a tavaszi szélben remegő nyírfa. Ő a ház lelke, képe, imádsága. És mi lenne, ha ő most hiányoznék innen? Innen, a kopott, omladozó ősi kuria százados tölgyei alól? Ha az ő fehér homloka mögül nem teremnek a mentő gondolatok, ha barna, formás kezei energikusan vissza nem rántanák a lovak közé esett gyeplőt, amelyek vad vágtatásban az ősi földet rugtatják széjjel?

Estike volt az anyja legkisebb, de legöregebb gyermeke. Kisleány korában, amikor hazajött ünnepekre az intézetből, meztelen lábacskáit lelógatva fél éjszakán át ott üldögélt az anyja ágya szélén, terveztek és búsultak és siránkozva olvasták a sürgönyt, amit a legfessebb Ondy-fiú, a testőr, küldött karácsonyi meglepetésül az anyjának: «Becsületbeli adósság harmincezer forint, azonnal küldjétek. Kézcsók. Péter». Kivel is beszélhette volna meg az anyjuk, ha nem Estikével? Az apjuk az ősi birtokot, Ond vezér unokái ősei földjének maradékát, egybetartotta. De ő már elment, el a régi Ondyak közé, akiknek a sírját a Tisza sodra ragadta magával. Azóta a Hegyhátra temetkeznek az Ondyak, hogy onnan lássák, hogyan élnek, hogyan tartják a régi virtust a párducbőrös vezér késő unokái.

Nagy birtok, szép birtok maradt Ondy Mihály után, nem kellett az özvegyet félteni, hogy nem lesz mit a tejbe aprítani; a rokonság nem is igen nézett az

ügyei után. Tanácsra, okos szóra nem igen került a sor, ha névnapokon, hangos évfordulókon megjelentek, csak elemlegették egymásközött, hogy Zsófia minden évben keskenyebb lesz és üde, rózsás arca, amely addig csak a mosolyt ismerte, gondrajzolta árnyéktól szomorú. Néha azonban hire jött, hogy elad egy-egy darab földet. Ezt azért, mert a Tisza úgyis mindig kikezdí, amazt azért, mert kiesik a tagból, de mire a szép domboldalas tanyás is gazdát cserélt, már kifogyott az özvegy az ürügyekből és könnyezve közölte a rokonsággal. Azok fejüket csóválták a szomorú hírre. De hogy utánanéztek volna, hol van az a ritka rosta, amelyen annyi minden átcsúszik, hogy fellapozták volna a dohosszagú nagy gazdasági könyvet, amit gyöngéd asszonyi kéz alig bír el, vagy kivallatták volna egy zárkózott és büszke, a gyermekeire büszke anyai szív fojtó bánatát, arra nem is gondoltak.

Nehéz évek nehéz ügyei Estike vállára szakadtak. A kis kápolna keskeny, színes ablakjain beszüremlődő pajkos napsugár nem egyszer csodálkozva suhant át Estike zokogó, remegő vállain. Ott gyűjtött erőt, ott sírta el könnyeit, ott szőtte terveit. Időnként hazarendelgette ráncbaszedni a bátyjait, akik áldott fiúk voltak, könnyes, imádságos szeretettel emlegették az anyjukat, — de édes Istenem — négy huszártiszt volt köztük, egy testőr, az egyik szegény tüdőbajos, aki mindig Arcóban volt s a legkisebb bátyja, «a praktikus, a kiütött közülünk», a gazdasági akadémián van. Jövőre már készen lesz. Addig kell még a reményt szőni, hogy akkor jó lesz egyszerre minden! De addig, addig minden szál, a fürtös haját összefogó aranyfonáltól minden, az utolsó szénaszálig és a végrehajtóküldötte fekete betűk kusza szálai mind az ő ügyes kezeiben csomozódtak és oldódtak.

De végre is mindennek megvan a vége! A fiúk is kimulatták magukat, megjött az eszük, rendre észre tértek, lecsendesedtek, megházasodtak. Volt, aki okosan és volt közöttük, aki fejét vesztve, de mindegyikük zabolátlan természetet, de hűségesen meleg szívet tett az asszonya kezébe. Most látták csak, hogy Estike, az ő kis Estikéjük puha vállait micsoda kemény, érdes feladatok törik. Felbuzdult lovagias szeretetükben, vetélkedve igyekeztek pótolni neki mindent és csizmás lábacskái elé, amelyekkel kora reggel a gazdaságot bejárta, rózsát szerettek volna hinteni. Vitték társaságba, vadászatra, bálokba, utazni büszke diadallal, mert mindenütt a legszebb, a legvidámabb, a legszellemesebb Estike volt az ő bársonyos őzike szemeivel, amelyeknek legmélyén ott rezgett valami meleg ború. A ború, hogy még nem találkozott *vele*. Magyar jókedv, amely sírva vigad, az ősi tiszta temperamentum tüze a legédesebb asszonyi melegséggel; ez volt Estike. Aki hajnalban órákat nyeregben tölt, mint energikus, pontos gazda és este a régi faragott facsillár gyertyái alatt melegen sugárzik lányos szépsége; aki a lusta, tolvaj béres kezére csap a lovaglóostora nyelével, de könnyezve öleli magához a faluszéli árvát; ez volt Estike. Tudták róla, beszélték széltében-hosszában és a megkurtult, de rendbehozott gazdaság sem volt riasztó a szép leány körül. Taposták is körülötte a földet, futottak utána könnyelmű lovagok, komoly gazdagok és éneklő poéták. Estike szívesen vett minden hódolatot, de a szeme olykor-már türelmetlenül rebbent, mikor találja meg *azt?* És mert bár kínáltak neki mindent, szívet és életet, de mert *azt* nem találta meg, Estike elnézett a fejük felett, messze tágas ismeretlen messzeségbe, ahol *az* rejtőzik.

Estike egy szép és ünnepélyes napon, az édesanyja születése napján, amely az övé is volt, ami-

kor mindig összegyűlt a három vármegyében szétszórodott család; kijelentette, hogy ő többé már nem Estike, mától fogva Eszter. A szava parancsként hangzott és a hegyaljai bor vidám poharazása közben éltették Esztert és felejtették Estikét. Beletemették a könnyek és mosolyok ékköveivel kirakott emlékezésládába ezt a megkopott, meleg, elnyűtt kis nevet.

Az idők is komolyra változtak. A fiúk újra katonák lettek, de nem a régi nyalka, fess huszárok, hanem életodaadásáig menő honvédek. Eszter is berendezte a régi kúria legnagyobb szárnyát kórháznak, hatvan ágy fért el a régi boltíves szobákban s miután alig voltak egy kőhajításnyira a várostól, nehézbetegeket kaptak. A következő években, amikor már a friss vérrel itatott hazai földett kozák lábak tapodták és orosz káromkodást visszhangzottak az Erdős-Kárpátok őserdei, egymásután hatalmas barakk-kórházak épültek, amelyekbe Eszter szívének melege enyhített életet és halált. A csendes ősi ház, a százados tölgyek között, ahová a világ zaja csak tompulva hallatszott s ahol minden kívülről jött esemény a nemes egyszerűség eszményítő felfogásában szűrődött át, most a front mögötti hadiélet gócpontjába került.

Eszter évekig nem mozdult el onnan, de egy sürgöny hívó és kérő hangja az ország túlsó szélére szólította, hogy a bátyjával találkozzék. A rövid, forrón könnyes találkozás után felült a gyorsvonat egyik szakaszába. A kis határállomáson sokáig vesztegelt a vonat. Eszter a fülke egyik sarkában huzódott meg lehúnyt szemekkel. Hangos beszélgetés hangzott a folyósón, valaki energikusan és kiméletlen zajjal felrántja az ajtót. Egy sárgahajú, a kozmetikával nem plátói viszonyban levő asszony s egy német vértestiszt jött be. A germánnak le kellett

hajolnia, hogy az ajtón beléphessen és bronzra barnult nemes vonású arcából a legtisztább kék szem tekintett szét. Uszinte arcán kellemetlen csalódás tükröződött, hogy már van ott valaki. Eszter is befelé sóhajtott egyet, hogy vége a nyugalmas éjszakának. Elővett egy könyvet, de nem igen kötötte le az érdeklődését, oda kellett figyelnie a beszédre, amit kellemetlen utitársai folytattak. Az asszony folyton nyafogott, már háromszor változtatta a helyét, végre is úgy helyezkedett el, hogy Eszterrel egysorba ült és a germán Eszterrel szemben.

Az asszony nem győzött panaszkodni, hogy mily kínos heteket kell Magyarországon töltenie:

— Ez itt kész Balkán, az állomáson mennyi rendetlenség, a férfiak kulturálatlanok, a nők csunyák és kiállhatatlanok.

A germán udvariasan, de meggyőződés nélkül enyhíteni igyekezett az asszony kifakadásait, szemmelláthatólag az utitárs iránti tekintetből.

Eszter szivében háborgott, az a szív, amelyben még az Árpádok vére keringett, tüzes indulatokat és viharos védelmet sodort az agyába, de a szomszédnője által kétségbevont kulturáltsága nem engedte, hogy megszólaljon. Letette könyvét és behunyta a szemét, az utitársairól gondolkodott: Kik lehetnek ezek egymásnak? Az asszony jóval idősebb, ezt a tényt minden malicia nélkül meg lehetett állapítani. Az óriás germán udvarias vele, gyengéd is, de nyoma sincs a bizalomnak, ami az összetartózandóságot gazolttá tenné. Végre az asszony is felhagyott örökös panaszaival, betakartatta magát és elaludt. A férfi pedig, aki szemben ült Eszterrel, egyenesen és leplezetlenül nézte, le nem vette a szemeit róla.

Eszter nem tudott elaludni a folyton rászögezett szemsugár rátapadása alatt. Egyszer sem nézett fel, de hosszú pillái alól jól látta a csaknem mozdulat-

lan alakot, ahogy őt figyeli. A germán bizonyos volt benne, hogy a szép idegen, a türelmes hölgy nem alszik, bár ajtónyitáshoz és csukáshoz, lámpagyujtáshoz és oltáshoz, cigarettához és hangos beszédhez egy szava sem volt, de még egy mozdulata sem, miután úgy ült itt, mintha aludnék.

A ragyogó reggeli nap már a Nagy-Magyar Alföld áldott rónáira szórta mosolyát. A sárga asszony felébredt a kiméletlen világításra, kitekintett az ablakon és elnyelt ásítás közben megjegyezte:

— Kétségbeejtő sivár kép! Sehol víz, sehol hegy, igazi lapos, unalmas magyar táj, nem csodálkozom már, hogy olyan emberek nőnek rajta.

Eszter ereiben torlódás támadt és úgy érezte, a szive a torkában dobog. Felkelt, ügyet sem vetve utitársára, a magyar gőg fel sem vevésével meg sem látta őket, levette kis utitáskáját és indult a mosdófülke felé. A német asszony ugyanebben a pillanatban tekintett kis kézitükrébe, amely a lekopott pír fakó nyomaira figyelmeztette, hirtelen felugrott és szinte kétségbeesett könyörgéssel állta Eszter útját.

— Az Isten áldja meg, engedjen engem előbb a mosdóba, mert rosszul leszek.

Eszter bólintott rá, kiment a folyosóra, lehúzta az ablakot és kitette arcát a kora reggeli szellő csípős legyintésének. A germán részletezve nézte magas, tökéletes arányú termetét, egyszerű barna tónusban tartott elegáns öltözékét, a keskeny lábacskát, amely szinte nevetségesen kicsinynek tűnt fel a német nők derék negyvenkettes lábai mellett. Eszter barna haja, dohányszínű fátyolba volt burkolva, mely most a reggeli szellőben körülröpdöste ruganyos fiatalságát.

Már egy órája, hogy Eszter kinn áll a folyosón kis táskájával, a sárga asszony még mindig nem jött ki a mosdóból. Eszter megnézte kis óráját és egy pillantást vetett a mosdó felé. A germán meglátta

ezt a tekintetet és azonnal felkelt, odasietett, bekopogott és kérlelte az asszonyt, hogy jöjjön ki, amilyen hamar csak lehet, mert más is szeretne már bejutni. Rövid ingerült szavak hallatszottak válaszul, melyeket Eszter nem értett meg. A germán lassú léptekkel jött végig a folyosón, megállt Eszter mellett és a következő meglepő szavakkal fordult hozzá:

— Átmegyek a szomszéd waggónba önnek mosdót keresni, mert míg ez a boszorkány angyallá változik, betelik még egy óra! — és jóizűen nevetett hozzá.

Eszter komolyan felelte:

— Köszönöm, ne fáradjon. Nekem nem sürgős, várhatok. — És újra kihajolt az ablakon. De a germán mellette maradt.

— Ez a Nagy-Alföld ugye, melyet Petőfi énekelt meg halhatatlanul?

— Igen ez az Alföld, ez az ország szive. Most a Hármas-Kőrös vidékén járunk, ahol tizennégy rétegben fekszenek magyar őseink, a honfoglalóktól a 48-as honvédekig, akik itt vérzettek, hogy ellenség ne tapodhassa ezt a drága rögöt. Itt nem fövényt mos a Kőrös fodros vize, hanem véritta magyar földet. És a szél nem a föld salakját szórja, nyugatra tekintgető szemeinkbe, hanem vértanu őseink porát.

A germán elragadtatással nézett a kipirult barna arcra és a gyémántként sziporkázó könnyfátyolos szemre: — Ez hát a magyar nő? Mormolta félhangosan,

Eszter szivében kinosan égetett a vágy, hogy megmutassa soviniszta német utitársainak, mi a magyar haza és milyen a magyar nő.

Leomlott várrom mellett vitt el a vonat. A germán — hisz nem csoda, a Rajna-menti régi várak vidékéről való — alig tekintett oda, csak azért kérdezte,

hogy szembeforduljon vele Eszter, hogy a hangját hallhassa s a vérhullámot nézhesse, hogy festi alá a finom bőrt a belső tűz.

— Miféle vár ez? Kár, hogy úgy el van hanyagolva. Nem renováltatták a régi emlékeket?

— Ez a vár dacolt már a tatárral is. És amikor az önök regényes romjai között kobozok jártak, hogy lovagi rígmust énekeljenek a hölgyeknek, akik fehér fátyollal a hajukon, vállukon sólyommal, vidám kürtszó mellett vadászni indultak, az alatt ezt a várat már kétszer építették újra, mert kétszer rombolta földig a török. És az akkori asszonyaink, akik lovagjaik ajkáról verset sosem hallottak, szurkot melegítettek és forróvizet öntögettek a törökök nyaka közé. — Akar mást is tudni e várról?

— Igen, igen, — heveskedett a hidegvérü germán.

— Aztán jöttek a labancok, újra felépült a vár és újra leomlott, nem volt idő helyrehozni. Arra sohasem volt idő, mert mindig tovább kellett menni és lépésről-lépésre vérrel öntözni a földet: mert jaj, keserves áldása ennek a földnek, hogy őseink is vérszerződést kötöttek érette és így csak addig marad a mienk, amig magyar vér hullik rá. Mi a magunk karja erejére voltunk hagyva s ha keletet levertük, jött a nyugat. Nem értünk mi rá a multat építgetni, nekünk folyton a jelent kellett megteremtenünk — ez a mi történelmünk.

A germán, akiben határtalan hazaszeretet lakott, meghatva hallgatta.

— Olyanok vagyunk mi, meg nem értve a népek között, mi elárvult szittyák, mint a magányos fa ott a puszta szélén — és kinyújtott karjával odamutatott a láthatár szélén álló hatalmas fára, amely az égbe nyulni látszott, bele volt simulva a párás reggeli háttérbe, hogy csakugyan nem lehetett tudni róla biztosan, fa-e ez, az ég alatt, egyszerű és

közönséges földből kinőve és az égfelé törve, vagy pedig a felhők közé rajzolt nagyszerű égi ábra?

Közben megérkezett a sárga asszony porcellán szépsége és kedvesen üdvözölte Esztert.

Élénken beszélgetve töltötték az időt. Eszter csodás hőskölteménybe illő históriákat mesélt, tragédiákat, érző szívvel és költői színes előadásban lapozgatott utitársainak a magyar nemzet történetéből. A kuruc világ bujdosásáról és Rodostóról, ahol Eszter egyik őse is pihen a Márvány-tenger partján. Oly megrázóan szólott, hogy utitársai magukban elhatározták, hogy első dolguk lesz a magyar történelmet elolvasni.

A vonat már Budapest felé közeledett. A német asszony indítványozta, hogy szálljanak ki és csak a holnap reggeli vonattal menjenek tovább; ha Eszter olyan önfeláldozó lenne nekik a város nevezetességeit megmutatni. Eszter örömmel egyezett bele.

— Bele kell szeretniök Magyarországba! — Ismételgette magában és olyan lelkesen készült a szerepére, mint egy hithirdető, akinek e sikertől függ az élete.

Eszter nem mutogatott nekik múzeumokat, azt láthatnak Berlinben eleget. Felvitte őket a Várba, a Mátyás templomba, ahol a mult él.

A modern nagyvárosban született és élt emberek különös érzésekkel jártak ott, ahol még a kövek is beszéltek egy nagyszerű és dicső multú félreismert nemzet tragikumáról. Mátyás királyért különösen lelkesedtek, nem győztek felőle eleget kérdezni. Azután megmutatta nekik a várost, ahol a jelen él. Hajón kimentek a Margit-szigetre, a lemenő, a Duna vizébe fuló napsugarak utolsó fénynyénél nézegették a romokat. Az egyik mohás kőre ülve mesélt a romantikus németeknek, a fehér királykisasszony galamb lelkéről. Édesen és stilusosan illeszkedett

ez a mesének is gyönyörű történet a helyhez és a hallgatók lelkéhez. Künn vacsoráztak a szigeten, ahol a lombos, regényeket, meséket suttogó fák árnyait csak kis foltokban szakítja meg a villany fénye s ahol a magyar nóta ritmusához hozzá csobog a Duna vize. A sejtelmes, az ismeretlen ázsiai fajú társuk különös idegenszerű multja suhogott feléjük az árnyas fák közül és a széles, ismerős Duna a német hazáról csobogott; e kettős érzés között a kifürkészhetetlen élet, a nemzetek mint egyének tragikumának súlya illette a két idegen szivét.

Amikor a hold feljött, Eszter kijelentette, hogy a programm még nincs kimerítve és felmentek a Halászbástyára. A csipkés árkádok, a felfuttatott oszlopok a hold ezüst fényében, mint kővé meredt mese. A fehér porondon lilás árnyak vetődtek át és a kanyarulatnál az esti szélben meglebbenő futó zöldje mint imbolygó árnyék úgy suhant. Leültek egy padra és szótlanul merültek el ebben a csaknem misztikus szépségben. Lenn a kivilágított város a Duna vizében visszatükröződve, a zaj, a lárma már ide nem hallik, csak mintha könnyű, hideg sóhajok legyintenék meg az arcot. Feledhetetlen bűvös éjszaka, amelyben láthatatlan kezek fonják az ezüstszálat és rácsorgatják minden bokorra és minden ágra, hosszan lecsüngve lilás árnyat hagyva maguk után. A hold messze felettük suhant méltóságteljesen és az élet messze alattuk zajlott, halk nesszé finomulva.

Amikor reggel a vonatból kiszállottak, elhatározták, hogy kölcsönösen ismeretlenek maradnak egymás előtt. De most, amikor elváltak, mint régi jó ismerősök, akiknek meleg közös élményük volt, hálásan és valóban nehezen búcsúztak el egymástól... A sárga asszony Norbert Kurt ezredesnek felesége volt, egy sokat olvasott és művelt asszony,

akiben sokkal több érték lakott, mint amennyit ott a vasuti fülkében elárult. Norbert Kurt pedig a berlini vérteseknél szolgált mint főhadnagy, okos, sokat tanult ember, a német filozófiát ismerte keresztülkasul, egyszerű közvetlen modoru, lovagias, de a lelkesedés páthosza nélkül.

Eszter megemlítette, hogy ő csak holnap délután utazik haza. Melegen búcsúzott el új ismerőseitől és úgy érezte, sikerült, amit náluk elérni akart, hogy kevés olyan szép napja volt, mint ez. De nem mondotta meg a nevét, Norbert Kurt hiába kérlelte, nem árulta el.

Másnap reggel Eszter későn ébredt és mosolygó szemmel emlékezett a tegnapi barátaira. Amint átment a szálloda hallján, kijön elébe, mint Norbert Kurt.

— Hát maga nem utazott el? — kérdezte Eszter meglepődve.

— Nem, én lekéstem a vonatot — felelte mosolyogva a germán — akkor bujtam elő a váróteremből, amikor már a kétségbeesetten tekintgető útitársammal mozgott a vonat. Integettem neki, hogy lemaradtam, de attól félek, nem nagy bánatot látott az arcomon. Jókedvüen nevetett hozzá, mint egy diák. — Hogy utazhattam volna el, úgy elválni magától, hogy azt sem tudom, kicsoda, hogy reménnyem se lehessen rá valaha is viszontlátni? Meg kell mondania, hogy kicsoda.

— A név az semmit sem jelent.

— De nekem most mindent, a név az az aranyszál, ami visszavezethet magához. Anélkül a gondolataim csak irány nélkül csapkodnának, az érzéseim mint az erdő mélyén észrevétlen kilehelt virágillat, pazarlódnának el. Nem, meg kell mondania a nevét!

Es keresetlen, meleg őszinte szavakkal nyilt meg a zárkózott germán szív. Hogy még soha nem talál-

kozott senkivel, aki mellett nincs idő, nem érez fáradtságot, csak azt a gyötrő kint, hogy el ne veszítse.

Az egész napot együtt töltötték, mint két gyerek, a városliget fái között bolyongva. Eszter, a komoly, az okos Eszter, ott ült félig lehunyt szemmel a napsugaraknak kitett padon és hallgatta a friss és őszinte érzés szavait, melyek úgy hatottak rá, mint az erdei csermely csobogása. Nem forró tüzeket gyujtott, hanem a mindig ittmaradást sürgette a szivében. Eszter szemei előtt mintha elsötétedett volna, a napsugár bujt-e el? Sötét ibolyaszínű körök rajzolódtak a kavicsos porondra. Ijedten nézett a társára, aki nem merte a kezét sem megfogni és aggódva kérdezte: — Rosszul van? A következő pillanatban Eszter elnevette magát:

— Hány óra? — Egyszerre néztek az órára, fél hat volt. Egymásra néztek, összekapcsolódott a tekintetük megértéssel, mint két cinkostárs — és még nem ebédeltünk! — Sietve és nevetve indultak — mert hogy az ember kenyérből is él!

A germán tudta, hogy csak egy órája van még, nincs idő a teketóriára, itt élet-halálról van szó. Meg is mondta úgy egyszerűen:

— Maga engem nem ismer, azt is gondolhatja rólam, hogy a legsilányabb jelleme vagyok az egész ármádiának. Kérem, könyörgöm, kutasson utánam; itt van a cimem, az ezredesemé, egy-két-három bajtársamé és az apámé. De tegyük fel, hogy becsületes embernek tart, amit elvárhatok, tekintettel a ruhára és keresztre, amit hordok — becsületszavamra állítom és esküszöm az életemre, a most csodás reményekkel telt életemre, amely hat nap mulva a francia ágyuk elé lesz dobva — és esküszöm az Istenre, aki mindent a kezében tart, hogy annyira szeretem, hogy nem ismerek akadályt, hogy a feleségem legyen, ha ön is akarja. Ha férjes asszony

lenne — de nem, nem az, vagy ha máshoz köti a szive, — engedje, hogy elintézzem, mert senki más így nem szereti.

Eszter félig mosolyogva, félig megriadva hallgatta. És csendesen ingatta a fejét: — Nem, nem igérkeztem el senkinek. Közben folyton kérdezte magától: — Ez *az*, amit vártam? Ez *az*, amit most érzek? Ez nem lehet *az*, hiszen ez egy őrület; ez nem lehet *az*, hiszen ez egy bódulat; ez nem lehet *az*, hiszen ez tűz és jég, ébrenlét és álom. Ez nem lehet *az*, hiszen nem tudom, mikor kezdődött és hogyan történt. De ez, *az* volt!

— Meg kell mondania a nevét és a címét! Meg kell engednie, hogy írjak és meg kell igérnie, hogy elérhetem — sürgette a germán.

De Eszter óvatosan takargatta a szíve legfrissebb nagy titkát és a szemeinek is parancsolt volna, ha ez tőle függ, de azok a barna csillagok arról a mennyországról ragyogtak, amelytől Kurt földi üdvössége függött. Csak annyit engedett, hogy írhat neki erre a címre: 776. tábori kórház, Eszter nővér. — A füstös, meleg pályaudvaron Eszter a vonat lépcsőjéről hiába mondotta a sablonos sajnálkozó búcsúszavakat, az arc mosolygott, a szeme kacagott, mint aki hosszú keresés után váratlan kincsre talál.

Ezentúl minden áldott nap a 776-ik tábori kórházba meghozta a posta a levelet, amelyben mindig csak *arról* volt szó. Már a vonatról jött az első levél. Ujra és újra megírta, hogy egy sosem látott, még csak alig képzelt egyéniséget ismert meg benne. Eredeti igazi magyar, akinek az idegeiben ott lobog a kelet tüze és szemeiben a pusztaság buja és a délibábok sejtelmes szépsége. Egy mozaikból összerakott komplikált remekmű és mégis egyenes és egyszerű. A levelek tónusa kezdetben az áradozó

és a féltérdre ereszkedett lovag hangja volt, aki sisakját alázatosan kezében tartva, dárdáját a földre téve, fejhajtottan várja királynője kincset szóró kedvét. Majd mindig melegebb, sürgetőbb, mámorosabb írások jöttek. Eszter eleinte ritkában írt, később ő is napról-napra felelt ezekre az ezer mérföldnyiről jött sóhajokra és belesodródott, mint a patak árjába esett virág, élvezve a gyöngyöző habok tetején a tündértáncot és észre sem véve, hogy távolodik lassan a parttól, a valóságtól, a szürke földtől és a vízporban szivárvánnyá olvadt napsugárszinében látott mindent.

Egyik levelében arról értesíti Esztert, hogy mint futár, a keleti frontra kell mennie és egy napot ott tölthet, ahol Eszter akarja. Ő a legszívesebben ott szeretné viszontlátni, ahol él, az otthonában. És Eszter örömmel és boldogan írta meg a legközelebbi kis vasúti állomás nevét. Az izgalomtól nehéz napok következtek, várt éjjel és nappal. Az órák és percek végtelenre nyultak, néha meg oly gyorsan peregtek, hogy Eszter szíve megvonaglott a viszontlátás gyönyörére. — Igen, most meg fogja neki mondani, hogy kicsoda. Meg fogja az anyjának mondani: — ez az, akit szeretek és elmegyek majd vele, ha százszor olyan messzire is vinne!

Délelőtt, napfényes májusi délelőtt megállt a vonat Cebrén csakúgy, mint máskor. A nap is úgy sütött, a vonat is époly lassan jött, a kavics is úgy gördült a várakozók talpa alatt. De tán még se! Eszter úgy találja, hogy még soha ilyen illatos, ilyen hangulatos májusi délelőtt nem köszöntött erre a poros földre. Könnyű, fehér ruhájában, kalap nélkül, fehér krinsonrózsa volt a kezében, mellette a nagy bernáthegyi is figyelve nézett a begördülő vonatra. Eszter már messziről meglátta őt és mintha csak álom lett volna, olyan való-

szinűtlen, hogy lelép s az ismerős uton felé jön ez az itt sosem járt ember, feléje jön és megcsókolja a kezét ott a napsütötte perronon az emberek előtt. De volt vajjon ott rajtuk kívül valaki? Ők nem láttak senkit. A csomagokat felrakták a kocsira és gyalog indultak. Eszter elfogódottan és zavartan lépkedett a sugárzó, beszédes meleg tekintet alatt. Akadozva kezdte mondani:

— Most, mielőtt haza érnénk, meg kell, hogy mondjam, hogy ki vagyok.

— Akárki vagy, az enyém vagy! — és a kezét a karjába fűzte.

Így értek haza. Eszter úgy állt meg könnyesen és boldogan az anyja előtt, a bátyjai előtt.

Azok csodálkoztak, meg voltak lepve, de arról már rég leszoktak, hogy Esztert bírálgassák. Ők is meghatva ölelgették ezt a germán lovagot, aki mintha a Niebelungokból maradt volna itt.

Ez a nap igazi május volt, amelyen kora reggel illatos, ékes harmatos rózsa feslik, az élet csodája — este pedig harmat rezeg és sóhajok tépdesik a virágos ágakat.

— Visszajövök és akkor megesküszünk és magammal viszlek.

Az anyja ijedten nézett: — máris? De Eszter meleg szeme csupa igéret volt: Várlak!

A fiúk, akik titokban nem csodálták Eszter ízlését, még is azt gondolták, majd beszélünk vele komolyan: — Hova gondol, hisz alig ismeri?

— Én ne ismerném — mosolygott Eszter — hiszen kiöntötte előttem a lelkét a hosszú hónapok alatt.

— Csak kétszer találkoztak.

— Kétszer? Nem, csak egyszer találkoztunk, aztán többé el sem váltunk.

A fiúk vállat vontak és kétségbeejtő gyorsaság-

gal kutatták, hogy rábízhatják-e ők heten testvér szívök legdrágább kincsét.

Eszter ezekről az aggodalmakról tudomást sem vett. Várt. Nem tervezett a jövőre, hiszen azt sem tudta, hova mennek majd. Hát nem mindegy az, hogy melyik hosszúsági vagy szélességi fok alatt lesz az otthonuk? Várt, éjjel és nappal. És a nagy várakozás apró kisebb várakozásokra bomlott. Mindenek előtt várta naponkint a postát, aztán várta, hogy az ő levele mikor ér oda, várta, hogy az anyja vele örüljön, várta a bátyjai boldog beleegyezését, várta a nap mulását. A tábori posta egymásután három levelet hozott, amelyek bizonyára nem tintával és tollal iródtak, mint más szürke betűk, azok a szavak csillagok mosolyából, hold bűbájából, május derűjéből, csalogány dalából szövődtek, sűrű, szövevényes aranyhálóból fonódtak, Eszter szívére borultak úgy, hogy elvesztette önmagát, el egészen. Újra Estike lett, kicsi, félénk gyermek, kis virág, aki várja, hogy óvják és vigyék, nehogy az északi szél lefagyassza alig virágzó szépségét.

Estike, te ugyancsak rátaláltál *arra!* Futott előled, ki akart kerülni, meg akart kímélni, mert *az*, ha ragyogó is, de bilincs, a legsúlyosabb, a leghatalmasabb, amely húz és von és te tehetetlenül vergődöl. Mert *az,* ha rózsa is, de minél jobban öleled magadhoz, annál mélyebben szúr a tövise. Miért van az, hogy a májusi napra olykor november következhetik? Három levél jött és azután semmi.

Talán a posta késett? Talán beszüntették a tábori forgalmat, talán két hétre, talán háromra? Talán nem kapta meg az ő leveleit és most haragszik? Még melegebb, még jobban a szívből sarjadt levelek mentek, — miért is fukarkodott a szavakkal, amikor az érzéseiről írt? Istenem, talán

az esett neki rosszul? Semmi hír. Sem a haragról, sem megbántásról, sem szerelemről, sem menyegzőről, semmiről semmi. Csak nem történt vele baj? Nem, ez nem lehet, hiszen megírta volna és Eszter tüstént ott teremne a beteg ágya mellett. Vagy talán fogságba esett? Akkor is, akkor is fog módot találni, hogy megkeresse. Nem, ő nem fogja egyedül hagyni, fogságban kínlódni. Csak már tudná, Istenem, ha így lenne, kimegy a svájci vöröskereszttel, nem lesz nehéz kijutni, megkeresi, ha mindjárt a Japán-tenger jeges partján is lenne — a szívére borulna: — Eljöttem, itt vagyok!

De semmi hír. A német veszteséglista május 30-iki számában volt a hír! A bukovinai fronton a közös sírban porlik az a szív is, aki mennyországot várt a földtől, együtt azzal, akinek a földi pokolból menekülés volt a tömegsír sosem háborgatott nyugalma.

Eszter sem akart élni. De élnie kellett, hogy temethessen! Hogy eltemethesse az élet egy napba szorított minden boldogságát, örömét, szépségét. Ezt az egy napot temetgette folyton és nem voltak hozzá elegek az esztendők.

Elmultak az évek, amelyeket vérrel írtak fel, a fájó szívek behegedtek, a sírok begyepesedtek, a gyászruhák megfakultak, de a könnyek nem apadtak ki. Cebre kezdett visszazökkeni a régi, a megszokott keretei közé. Ezt nem bírta ki Eszter! A régi csendbe, a régi sugaras otthonba, ahol annyit álmodozott *arról*, hogy ott éljen tovább sebes szívével, nyugtot nem lelő lelkével, ezt nem bírta ki Eszter.

— Lelkem, édes anyám, menjük fel a fővárosba lakni.

A szegény kis öregasszony ijedten lehunyta a szemét — elmenni Cebréről?

— Menjünk el innen anyácskám, nagyon nehéz

itt nekem. Ott majd találok valamit, hogy mit, magam sem tudom még. Majd csak adódik valami kötelesség és cél, amiért még érdemes élni.

Az anya elfojtott erre mindent, el a nehézségeket, az otthontól való válást. — Igaz is, itt már gazdálkodik Tamás, itt nem hiányzunk s ott jobb lesz az én szegény kis lányomnak:

— Csak menjünk hát el innen minél előbb!

És Eszter megindult az úton, amelyről nem tudta, hogy hova vezet.

XI.

Parttalan tengernek vette útját.

Reggel négy órát harangoztak. Az Angelus hangja mintha a magasból harmatozott volna a reggeli ködbe burkolt falura s irányát egy piros csillag, a toronyablakba kitett harangozók mécse jelezte. András az első kondulásra felébredt, keresztet vetett magára, hideg vizet hozott a kútról és megelégedetten nézte az ég peremén a világos csikot.

— Mire készen leszek, felszáll a köd is!

Egy válaszfallal odább Pál is felébredt, ő is hallotta a harangszót, amelynek egyforma üteme olyan, mint a szíve, makacsul mindig ugyanazt ismétli. Kinyitotta a salukátert és ő is várta a reggelt. Amint derengeni kezdett, a tárcája bélése alól elővette Tamara utolsó ajándékát. Ugy volt vele, mint a fakir, aki mindennap reggel vagy este, amikor már nem bírja el a vágyat a fokozottabb kín után, a tőrt magába döfi és az őrület egy nemével élvezi kihulló vércseppjeit. Mindig ugyanazokat a szavakat olvasta, melyeket úgy tudott már, hogy soha többé el nem felejthette. És a nyomán mégis min-

dig más érzés fakadt. Ma nem tüz és heves láng futott az ereiből a szívébe és vissza, nem is a súlyos fojtogató láva, nem is a vizzé vált vér a könnyek árja, sőt a tenni, a cselekedni akarás szomja sem, hanem a menekülés ösztönös vágya. Hallotta, hogy lép ki András a pitvarra, felugrott, magára kapta a ruháit és utána sietett.

— Én is veled megyek.

András szeme örömmel csillant. — Az jó lesz!

Segített a bátyjának az ökröket kivezetni az istállóból; befogni, kihozták az ekét, a tarisznyát.

— Elkéstünk a szántással? — kérdezte aggódva.

— Rendbe jöhet még minden — felelte András — az őszön korán jött a fagy, nem lettünk készen, de még rendbe jöhet, ha ilyen marad az idő.

— Miért nem hívtál, hogy segítsek, úgy talán nem maradtál volna el?

András felmelegedő szívvel hallgatta az öccse szavát, de csak azt felelte:

— Hát, iszen hívhattalak volna.

Kihajtottak, az ökrök lassan bandukoltak a párás szürkületben. Hideg volt, de a szél már tavaszi áradatot hozott; valami balzsamos langyosság, a tavasz megfoghatatlan, bizseregtető, keltegető ereje foszlott a köd és nedvesség, a kietlenség ellenére is. Könnyű cséza hajtott el mellettük, két férfi ült benne vadászpuskával, a jegyző meg a patikus mentek rókára a nádasba, ilyenkor már könnyen feltünik vörös bundája.

— Te — mondta a jegyző — jobban össze kellene barátkoznunk Hajdu doktorral, azt mondja a feleségem, hogy nagyon érdekes ember.

A patikus vállat vont — azt is mondják, hogy kommunista.

— Ugyan már — a Hajduéktól? Ez csak olyan fausi pletyka, amelyet a postás Nusi talált ki bújában.

— Kivág az a Hajdu-házból, csökönyösködött a patikus — nem kell annak az úr. Biztos vagyok benne, hogy vörös.

— Nem — felelte a jegyző — láttam az iratait, egy német telepes állt jót mellette, nála volt, azután meg Keletszibériában, ahova a forradalom szele sem ért el. Nem szereti az urat, mert gőgös paraszt.

— Nem kell annak se a paraszt, se az úr, se a pénz. Azt mondják, nem fogad el pénzt, csak a leggazdagabbaktól s ha jobb helyre hívják, kétszer is kell érte küldeni, a falu alján a szegénysorba meg magától eljárogat, azok az ő emberei.

— Különös, különös — hümmögött a jegyző — pedig bele kerülhetett volna még a kaszinó választmányába is.

— Persze, ha el nem puskázta volna ezekkel a különcködésekkel, elvégre féltékenyen kell őrízni a nivót — felelte komolyan a helyi kaszinó elnöke. — De talán igazad van — tette hozzá kis gondolkodás után — talán csak nem mer közénk jönni, fél, hogy gyanusnak találjuk. Kellene vele kezdeni.

Mióta Pál itthon volt, komolyan még nem dolgozott, de ma úgy állt a kezében az eke szarva, hogy András nem állhatta elismerő szó nélkül. Pál szerénykedett — de hisz te elfelejted, hogy én ott parasztmunkát végeztem!

András ránézett az öccse barna, de töretlen kezére s utána meg az ő munkában megszélesedett, eldurvult kérges tenyerére.

Pál elfogta ezt a tekintetet: — Ott azért nem sokat dolgoztunk, csak épen annyit, hogy magunknak elég legyen. Ott az a törvény — tette hozzá András álmélkodó arckifejezésére válaszul.

Mire a nap teljes világosságában felragyogott, a köd is kezdett felszállani, ritkult és sűrű fehérsége

a napfényen, mint áttetsző opál lebegett a föld felett. Az egész határban még senki sem volt künn. Az égbolton a kora tavaszi felhők halvány narancssznben úsztak, de a láthatár széle már fényes rózsaszínű fényben izzott. E csodaszép tavaszreggelen a kelő nap folyton változó színpompája adott keretet a reggeli magvetők munkájának. Ha erre festő járna, földre borulna a tehetetlenség kínjában, amikor anyaggal próbálna a minden anyagtól mentes abszolut színnek és fénynek ezt a csodálatos pompáját utánozni. Az opálködön átszűrődő fényben a két mozgó alak, mintha csak öröktől fogva oda tartozott volna. A lassan ballagó ökrök után járt Pál, kezét az ekeszarván tartva, ritmikus mozdulattal mélyítve a vasat a nyomán kiforduló földbe.

Egy fordulóval utána járt András. Napbanéző arccal, mint a munka szimboluma. Magas, vállas alakja nem páncélt hordott, mint a regék hősei; nehéz csizmás lábai mélyen besüppedtek a frissen szántott barázdába; vásott ruhája elé nagy kék kötény volt kötve, amelynek ölén búza bubosodott, várva az elmulásra, melyből új élet fakad. Ahogy megfontolva egyformán lépkedett, jobbkezével félkörben szórta maga körül a magot oly harmonikus mozdulattal, mintha láthatatlan, fenséges zene ütemére figyelne. Ünnepélyes, szinte szertartásosan ritmikus a magvető munkája, mert talán már hallja a milliónyi mag csirázó zsongását, a nyári szélben ringatódzó búzatáblák hullámzó neszét, a kasza pengését, az aratók vidám dalát?

Hazafelé mentükben, az ökrös fiút ültették fel a kocsira és ők gyalogszerrel indultak. Mindketten gondolataikba mélyedve lépkedtek. Az együtt végzett munka gyönyörűsége közelebb hozta őket egymáshoz. András elhatározta, hogy ma beszélni fog az öccsével. Beszélni kell, hogy ne legyenek ők

ketten testvérek idegenek egymással. Már többször elkezdte volna, de nem tudta, hogyan is tegye, nehogy még jobban elrontsa a dolgot. Mindig valami gyámoltalanság fogta el, amikor Pállal szembe került. De ma erőt és képességet érzett magában ilyen munkára is. Eszébe jutott, hogy ő nem, igazán nem az utolsó ember a faluban, sokan hallgatnak a szavára — Pálnak sem ártana a bátyja után igazodni! Sőt akármilyen szerény ember is, be kell látnia, hogy amennyire a kora engedi, az első embere a falunak. Mindenfelé emlegetik, hogy az évei nincsenek is meg, mint amennyi egy bírónak illik, hogy legyen, de az esze és tapasztalata megvan. András belepirult, amíg ezt elgondolta magáról. Szerette volna, ha az öccse mindezt tudná róla és főleg azt, ami neki ezt a nagy tekintélyt szerezte.

Hogy András, a szótlan ifjabb Hajdu András akkora tekintélyhez jutott Héthárson, ez akkor történt, amikor egyszerre mindenkit elfogott a pénzláz. Mindennek hirtelen felszökött az ára, semmi sem látszott biztosnak, széltében és hosszában mindenfelé rémhirek jártak, amikor még a legfantasztikusabb mese is megtörténhetett, akkor fogta el az embereket az a végzetes nyavalya, a pénzláz. Csak mindent eladni és pénzzé tenni, ez az egyetlen, ami biztos. Ez a forró számum belefujt még a legmaradibb koponyába is. Héthárson is elhatározták, hogy eladja a falu a földjét. Hogyne adná, mikor egy holdért többet lehet kapni, mint amennyit azelőtt az egészért. Amikor a jegyző bejelentette a szédületes összeget, megkótyagosodtak tőle az emberek. Hogyne adná el! Hiszen annyi pénzük lesz, hogy soha a pótadó hírét sem hallják többé! Akadtak hangok: A fele pénzt szét kell osztani, nem lesz egy szegény se a faluba. Másik fele benn marad a takarékba, bőven futja az adót.

Voltak, akik azt mondották: Ne adjuk el a földet idegennek! Vegyük meg mi. Ez tetszett azoknak szörnyen, akiknek pénzük volt hozzá, de akiknek nem volt, azok dühösen ellenezték. De hogy el kell adni és pedig minél előbb, abban valamennyien egyetértettek.

Óriási riadalom támadt. A csendes falu forrongott, háztól-házig sodródott a megdöbbenés, az aggodalom, az öröm vagy gyülölet.

Andrásban most is széles hullámokban viharzott a vére, amikor ezekre a napokra visszagondolt. Eladni a falu földjét? Nem, azt nem lehet! Bódult csodálattal nézte az izgalomtól kipirult embereket. Elment ezeknek az eszük, hogy el akarják adni a falu földjét? Úgy látszik, hogy el.

Már csak arról lesz a szavazás, hogy adják-e a szomszéd uradalomnak, amely egyszerre fizeti készpénzzel a rengeteg milliót vagy pedig a parasztoknak, akik többé-kevésbbé adósak maradnak egyelőre. András szédülve nézett körül. Hát lehetséges ez? Nem, ezt nem hagyhatja szó nélkül, mert megfullad és szétveti a keblét viharzó szive; nem, ezt nem lehet annyiban hagyni! Mintha messziről újra hallotta volna: Légy hű! Még mindig hallgatott erre a hangra. Felállt és szólani kezdett. Ő, aki tíz szót lenyelt míg egyet kimondott, aki sohse szerette a feltűnést, felállt a gyülekezetben és elkezdett beszélni. Csak úgy ömlöttek a szavak a szájából, ütemesen és erőteljesen, ahogy a szive diktálta:

— Eladni a földet nem lehet! Ez a föld mindenkié, ebből ad a falu kenyeret annak, akinek nincsen. Ha árvíz van az egyik oldalon, megmarad a túlsó sor, ha jégverés támad, ha akármi baj jött, ott volt a vigasz, a remény, nem halunk éhen, itt a falu földje. Ez az árva reménység, ez volt az elesettek biztos hite és akármi jöhet, elveszhet az egyeseké,

de itt marad mindig egy darab kenyér: a falu földje. Olyan ez, mint az elásott kincs, amiről a szűkös napon is biztosan tud a gazda. Meg aztán ki mondja azt meg, hogy ez a pénz többet ér, mint a föld? A föld, akármit írnak is fel, hogy mi az ára, a föld annyit ér, amennyi kenyér terem rajta. A föld több, mint a pénz, mint ahogy az ember is több, mint az arany. Ezek élnek, azok meg nem Nem lehet eladni a földet!

Az emberek meghallgatták és megfogadták a szavát. Nem adták el a falu földjét! És amikor a pénz csak hasztalan papirrá vált, a kenyér pedig arannyá, ekkor lett ifjabb Hajdu András a legelső ember a faluban.

András most visszaélte ezeket az időket és szerette volna, ha az öccse úgy tudta volna mindezt, ahogy ő, hogy belássa, hogy oka volna Andrásra hallgatni.

A hazafelé ballagásban Pál is ezekre gondolt: András, akinek olyan tekintélye van a faluban, ő sokat tehetne! És aki olyan okosan oldotta meg a földkérdést, az őt is értené, oka van hinni, hogy megérti. Elhatározta, hogy most az úton beszélni fog a bátyjával.

Mintha csak András gondolataira felelt volna:

— Az igazán nagyszerű tett volt tőled, hogy rá vetted a népet, hogy ne adja el a falu földjét.

— Az egészen egyszerű dolog volt, egy gyerek is beláthatta volna.

— Épen ez az és nagy bölcseséget mondtál azzal, hogy a legegyszerűbb dolog, amit egy gyerek is megérthetne, az nem megy a felnőtt emberek fejébe! Sőt valahogy úgy van, hogy minél egyszerűbb és világosabb valami, annál inkább nem akarják érteni. Itt van mindjárt egy példa: el tudod azt képzelni, hogy itt minden bőség meg van, a nap csak úgy

hajtja ki a földből a kenyeret és kevéssel odább, ahol négy órával előbb kel a nap, ott halomra esnek az emberek az éhségtől és a földet eszik. Menynyit tanakodnak, okoskodnak, mit kellene tenni ilyen nagy egyenlőtlenség kiigazítására és pedig olyan egyszerű és kézenfekvő a megoldása.

— Te azt hiszed, hogy ezt meg lehet csinálni? — kérdezte szomorú csodálkozással András.

— Hallgasd csak, milyen nagyon egyszerűen. Például itt, Héthárson a falu nem adta el a földjét. Ha most azt mondaná: az egész határ az enyém és annyi részre tagosítaná, ahány munkabíró ember van a faluban. És mindenki dolgoznék a maga részén becsülettel, a termésből mindenki egyformán kapna és a maradékból a falu beszerezné a népnek, amire szüksége van. Egyszerre megszünnék a szegénység és gazdagság és minden igazságtalanság.

András hallgatott és ijedten nyilalt át az eszén: Hát igaz, amitől féltem — de fennhangon csak azt felelte:

— Nem megy az olyan könnyen.

— De mehetne — válaszolta Pál. — Te nem épen úgy dolgoznál akkor is? Hiszen a tieidnek is kevesebb jut, ha az egész termés kevés lesz.

— Hát én nem tudom egész biztosan, hogy meddig járnék ki hajnalban a falu földjére dolgozni, ha látnám, hogy másnak meg a hasára süt a nap.

— Az biztos, hogy akadna egy-néhány, aki kihúzná magát a munkából, de a legtöbbje, a becsületes meg dolgozna akkor is.

— De ha nemcsak olyan akad, aki nem dolgozik — folytatta különös élénkséggel András és olyan szóbőséggel, hogy látszott rajta, ezt ő már magában így elintézte — de ráadásul még oda lopódzik a magtárhoz és ellopja, amit én dolgoztam.

— Ellopja — ismételte ez érvre meglepődve Pál. — Miért lopná el, pénz az nem lesz, mit csinálna a lopott búzával?

— Hátha pénzt nem tud lopni, ellopja a drága időt. Amikor én dolgozom, a tolvaj odaáll, pipázik, veszekszik és belegázol a vetésbe; ellopja a munkát. Tolvajok mindig lesznek — tette hozzá mély meggyőződéssel.

Pál csodálkozva hallgatta a bátyját. Tudom én, mit gondolsz te, hogy tolvaj meg gonosz ember mindig lesz, akármilyen egyenlőség is lenne. Ezt gondolod?

— Ezt — felelte András.

— De látod, nincs igazad, mert ha nem lesz éhség, nem mennek kenyeret lopni és ha nem lesz szegénység, nem lesz meg a gyülölet a gazdag vetése ellen.

— Te, nem a szegény ember a legnagyobb tolvaj és vándorló legény még nem szántott bele a földembe. Becsületre kellene nevelni minden embert, ez lenne az első dolog, amit tenni kellene.

Pál megérintette bátyja karját: — de jó, hogy így beszélgetünk kettesben, lám minden szóba jön. Könnyebb becsületesnek lenni annak és nem lopni kolbászt, akinek nem korog a gyomra. Azt minden épeszü embernek, még ha nem is egészen becsületes, be kell látnia, hogy az csak türhetetlen állapot, hogy az egyik hat ökörrel szánt, a másiknak meg hatszor korog a gyomra naponta. Ezt mindenkinek be kell látni. Vagy megértik a gazdagok és maguktól adnak, vagy megértik a szegények és elveszik. Ez a kétféle megoldás lehetne, harmadik út nincs! Ezen gondolkodj, András.

András szószerint vette az intést és erősen kezdett gondolkodni, szomorú tusakodás indult meg

benne. Végre megkönnyebbülve szólalt meg: — De van még egy út. Minden úgy marad, ahogy van!

Pál szívét elöntötte a keserűség.

— Úgy gondolod, hogy csak maradjon minden a régiben? Nem látod te az idők jelét? Nem érzed milliók szívében a kicsordulásra kész elkeseredést? Nem fénylik-e már az új világosság, a testvériség napja?

András nyugodtan felelte: — Majd meglátod, hogy marad minden a régiben. Így volt ez biztosan mindig. Mindig voltak, akik jobbat akartak meg a szegénység is próbálkozott, de végre is mindig vissza esett minden a régi mederbe, mint a Tisza, ha végig zúg is a töltéseken, visszasompolyog mégis.

— Na hát — kesergett Pál, — ez igazán gyenge vigasztalás erre a sok bajra, hogy mindig így volt. Eggyel több ok, hogy ezentúl máskép legyen.

— De ha nem lehet máskép, nem érted ezt? — álmélkodott András épúgy, mint mikor azon csodálkozott, hogy nem látják be az emberek, hogy a falu földjét nem szabad eladni. — Amióta csak van a világ, mindig voltak szegények és gazdagok, ép mint ahogy mindig volt a nap és a kis csillagok. Ez már úgy van elrendezve. Ez is egy nagy törvény, még nagyobb, mint a Tisza szabályozásáról szóló, hogy ne legyen árvíz.

Pál alig hallotta az utolsó szavakat. Nagyon leverte András felfogása. Ezt ugyan meg nem változtatja senki! Hogy lehet ilyen vakságban élni?

Szótlanul lépkedve érték el a falu szélét. Pál elvált a bátyjától, letért az országútról és belépett az egyik alacsony kis házba. Rokkant szitakötő lakott ott, Kovács Imre, egy sereg nagyétvágyú gyerekkel meg a dolgával soha el nem készülő feleségével. A szitás értelmes és megbizható ember volt, jól felfogta Pál szavait és annyira igazat adott neki,

hogy mindig azt hitte, Hajdu doktor az ő tulajdon szívéből szól hozzá. Beszélgetéseiket gyakran zavarta a gyerekek kiabálása, kiknek mint a fekete kis csókafiaknak, úgy nyult ki sovány nyakuk és kenyeret követelő csőrük sose hagyta abba a csipogást. Ha már rájuk unt az apjuk, azzal fenyegette őket, ha meg nem elégszenek annyival, amennyi van, csirizes fonállal bevarrja a szájukat. Erre aztán rémült szemekkel bujtak a padka mögé és szótlanul kenték a sült tököt újjukkal a szájukba. Pál erre az ázott, vedlett kis családra gondolt, amikor a megértés parazsa mellett akarta didergő szívét melengetni.

Az alacsony kis szobában ma szokatlan hangulat várta; a gyerekek új gunyába bujtatva és az új cipőbe merevült lábaik egyenesen lógtak a padka széléről. Még az asszony is csinosnak és tisztának látszott valami kékcsíkos új ruhában.

— Mi az, ünnep van ma, hogy így kiöltöztek?

A szitás örömmel ujságolta: — A kisbíró hozott két kosárra való holmit.

A gyerekek közbekiáltották: — Ez a hétköznapi, van még egy szebb is a siffonérba!

— Hollandiából vagy honnan küldték meg gyüjtötték; — folytatta Kovács Imre vidáman, — azt mondják egy egész waggonnal jött a járásnak és a jegyző azt üzente, hogy az én családom volt az első, aki kapott és hogy csak küldjem a gyerekeket az iskolába rendesen; könyvet meg mindent majd megvesznek, mert pénz is jött és hogy az asszony menjen be és mondja meg, hogy egészségesek-e a gyerekek, mert kapnak orvosságot is és hogy az asszony is valami port kap, hogy elég teje legyen. Vannak mégis csak jó emberek!

— Őrülök, — mondta Pál — hogy megkevesedtek a gondjai, de ne felejtse el, hogy ez alamizsna.

Ha ez a sok holmi valahol megvolt, maguknál meg hiányzott, hát jussuk volt ehhez.

— Igaz, vagy nem — mondta a szitás — de mégis szép, ha egyszerre csak jön valaki így télvíz idején, mikor a rőzse nem ad elég meleget, a kamrában csak az egerek ugrálnak, az asszony köhög, a gyerekek sírnak, nekem meg nincs dolgom; egyszerre csak behoznak egy kosár holmit és kivisznek egy szekér gondot.

— Látja — magyarázta Pál — ezek a pillanatnyi segélyek, ezek szerelik le magukat, ezen törik meg minden.

— Nem török én le — védekezett az ember. — De hát nagy dolog az, ha nincs kenyér. Meg aztán ha kenyér van is, az még olyan kevés, annyi kell még hozzá az embernek, a gyereknek aki tanítja, az asszony betegségével aki törődik. És hát mégis szép dolog az, hogy így ellátják az embert és szépen üzennek mellé, megtisztelik, nemcsak úgy oda dobják, mint a kutyának a csontot.

— Hát hogy most a maga gyerekeinek is olyan ruhája van, mint a többinek, hogy cipőben járnak iskolába, hogy egy kis tiszteletben van része, most már elfelejt minden igazságtalanságot és szivesen beleilleszkedik a többiek közé, akiknek minden úgy van jól, ahogy van?

— Nem felejtek én el semmit, doktor úr kérem, de hát ami igaz, az igaz. Jobb szeretek én is emberszámba menni, mint utolsónak lenni. A nagyapámnak cserepes háza volt a Templom-utcában és gyerekkoromban rámás csizmát viseltem, — tette hozzá megindultan. — A gyerekek csak hadd menjenek a többivel, már nem kell szégyelnie az asszonynak, hogy a mieink a legrongyosabbak.

— Szóval maga valami hálát érez a társadalommal szemben, — vallja be őszintén.

— Örülök a gyerekek örömének. Csak látta volna őket, fütyültek meg ugráltak, amig felöltöztek. Meg aztán azok, akik ezt tették, nem is ismernek engem, azok bizonyosan jó emberek, nem akarnak tőlem érte semmit. Köszönetet se várnak.

Pál szívét valami hidegség lepte meg. Hát a Kovács Imre, a rokkant, a kizsákmányolt, az éhezni hagyott azt hiszi, hogy ő érdekből jár ide, hogy vár tőle valamit, hogy vele tartson? Nagyon keserűt érzett. Még keserűbbet, mint amikor az előbb Andrástól elvált.

— Kivánok magának még örömet a gyerekeiben, és kezet fogott a szitással. Kinyitotta a kis léckaput, hazafelé lépkedett. — És mindezt egy kosár alamizsna tette! — fontolgatta az undortól remegő szívvel.

Pedig nem a kosár alamizsna hozta a változást a szitásnál, hanem ami azt megindította a: szeretet; amely akármilyen messziségből is, de ha elindul, odaér ahova küldték és megkopogtatja a legkérgesebb szívet is és az nem tud ellentállni, mert a szív *ebből* él, nem pedig kenyérből.

Amíg Pál hazáig ért, tisztán látta azt, hogy a falun nem lehet kezdeni semmit. Itt a megkezdés követ már más tette le és sokkal, sokkal előbb. Itt nincsenek rések, ahol a csákány belefeszülhet, itt az alap be van mohosodva, kővé keményedve. A falu csak akkor indul, ha mint a Tisza tavaszi erős, sodró, rohanó, hullámzó árja elsodorja. Máshol kell kezdeni és pedig sietve, mert itt az emberek már egészen megkövültek.

Pál másnap elbúcsúzott az otthonától és felutazott a fővárosba. Elindult az úton, amelyről nem tudta, hogy hova visz.

XII.

Kenyerük legyen a reménység.

Lapos, poros sívár tér. Barna kőházak közé száműzött senyvedt bokrok, melyet a külváros pora és kőszénfüstje szürkévé színtelenített. Fűtáblák, melyeket a védő drótkerítés nem tudott megvédeni a letiprástól. Kavicsos útján piszkos gyerekek hancuroztak lármás jókedvű zsivajgással. A ritkás bokrok keskeny árnyékában heverő alakok ebédeltek ujságpapirból vagy elüzve a nemevés kellemetlen érzéseit, hosszan elnyulva aludtak. A panaszos gondtalanság, a «ne búsulj kenyeres, mikor semmid sincsen» keserű poézise ülte meg a tavaszi napsütéses külvárosi teret.

A bejárat melletti padokon sáppadt, lábbadozó betegek várakoztak, akik a szemközti kórházat elhagyva, itt tartották első pihenőjüket. A kórház nagy, ormótlan épület apró, rosszul csukódó ablakokkal, szúette ablakfáiról már rég lemosta az eső a zöld festéket. Bizalmatlanságot gerjesztő, komor épület volt ez a város legkülső kórháza, betegjei is az emberi társadalom legkülső, szintén komor és bizalmat nem gerjesztő tagjaiból verődtek össze. Belül még barátságtalanabb kép tárult a szem elé. A szűk, salakkal borított udvaron egynéhány akácfa bóbiskolt, melynek már májusban sárga volt a levele és a virágzást már rég elfeledte. A sánta, görbe padokon fennjáró betegek kártyáztak, erős jodoform szaggal fertőzve meg a szűk udvart, melyben a kórházi levegő a konyhából kitóduló vágotthagyma szagával és a mosoda erős szappangőzével eldöntetlen harcot vívott az uralomra jutásért. A folyosót csorba, töredezett téglák borították, csak a falak

voltak fehérek, jelezve, hogy itt azért, amit az ócskasággal szemben tisztán lehet tartani, az meg is van. A zsúfolt betegszobák ajtaja félig nyítva volt, ápolónők jártak ki-be, ingadozó járással, kitaposott magassarkú cipőikben a hepe-hupás kövezeten.

A kórtermek zsúfolva voltak, ágy ágy mellett, csak annyi hely hagyva, hogy járni lehessen közöttük és még is félgyógyultan kellett elbocsájtani a betegeket, hogy az újonnan jötteknek helyet lehessen adni. A tömött szobákban 20—25 beteg jutott egy ápolónőre; azok vették fel a panaszokat, jegyezték fel a lázt és jelentették a vizitet tartó orvosnak. A «vizit» abból állt, hogy végigmentek a szobák közepén hagyott szélesebb uton s megálltak minden sornál: — hát ez, hát amaz? Az ápolónő referált, az orvos rendelkezett. S a beteg? Ki törődött azzal, ki kérdezte őt, ő csak nyögött és jajgatásával akaratlanul siettette, hogy gyorsabban végezzenek.

A műtő előtt orvosok álldogáltak, cigarettáztak s várták, amíg átszellőzik a terem, mert fojtó volt benn a levegő. A tagbaszakadt kórházi szolgák hordágyon vitték már az operálandó anyagot, a csíkos és kórházi számokkal agyonpecsételt vánkosokról sápadt, ijedtszemű emberek révedeztek és remegtek a pokrócok alatt.

Egy ápolónő odalépett a csoporthoz: — Doktor úr kérem, a 17-es kórteremben a 36-os, azt hiszem meghalt.

Az orvos fess, magas barna fiú, elegáns betétes cipőjével hanyagul fordult az ápolónő felé és cigarettáján óvatosan még egy utolsót szippantott: a 36-os?

Az ápolónő elment. Hajdu doktor megkérdezte a fess fiútól: — Mi baja volt?

— Nem is tudom. Egészen a sarokban volt az ágya, sohasem értettem, hogy mit mondott.

Pálnak a szívében kegyetlen elkeseredés fájdult. Ő azért jött ide, hogy a szegényeket szolgálja. Belvárosi kórházba, ahol gazdag emberek kínlódnak, azok, akik pénzért mindent megszerezhetnek maguknak, oda nem ment. Azok nem szorultak ő rá. A gazdag embernek sok a szolgája, sok az aranya s van annak barátja is. De akiknek sem aranyuk, sem barátjuk, sem szolgájuk nincs: azokhoz jött Pál. A szegényekhez, hogy gazdagságot adjon nekik, egészséget beteg testüknek és vigaszt senyvedt lelküknek. Vigaszul az elérhető szebb élet reményét ébresztette bennük.

Az orvos és a betegje között csodálatos lelki kapocs van. Sokan talán nem is ébrednek tudtára. A beteg, akárhányan állanak is körülötte és akármilyen súlyos aranytekercs van is vánkosa alatt, az mindig szegény és elhagyott. Egyedül van, szomorú kettesben — ő és a fájdalma. Ez egy rettenetes és kérlelhetetlen igazsága, vagy igaztalansága az életnek, hogy a fájdalmat nem lehet az emberről levenni. Az szorosan hozzá van tapadva. Ebben a kétségbeesett összeölelkezésben az orvos az egyedüli, aki ezt a kérlelhetetlen, tragikus magányt eloszlathatja. Az ember és a fájdalma közé odaállítja a tudását, a rettenetes viszony meglazul, a fájdalom karjai erőtlenül hullanak le a szorongatott emberről. Az orvos az, akit a beteg önmaga és a fájdalma közé állít. Hogy sokat tud-e, vagy keveset, szívvel áll-e oda, vagy csak zsebbel, arra a beteg nem gondol, nem kutatja. A szenvedő csak azon erőlködik, hogy az a másik ember, mint egy pozitívumot megszüntető teremtő, vegye át az uralmat az ő lázongó fizikuma felett. Olyan hatalmas vággyal kapcsolódik a beteg az orvosa segíteni akarásához, amelyhez hasonló lelki tapadás nincs. Azért nem lehet soha az orvosi hivatást csak egy-

szerű megélhetési pályának tekinteni, mert az ember mineműségét önmaga nem döntheti el. A bankár, az adóhivatalnok annak tarthatja magát, aminek akarja. Az ügyfelei nem fogják őt nézetében zavarni, de egy orvost, ha még oly számító is, soha nem fogja a betegje ügyfélnek tekinteni. A szenvedő mindig úgy néz rá, még ha történetesen maga is orvos, mint egy magasabb rendű valakire, akinél adva van a lehetőség rajta segíteni. Akinél mindig jogosult lehet a feltevés, hogy valami juthat az eszébe, amivel őt megmenti. A többi mind, akik mellette állanak, vele érezhetnek, vele szenvedhetnek, de az orvos az, akiben remél, akiről mindent feltehet, aki segíthet!

Pál és a betegje között szükségszerűen még fokozottabban meg volt ez a kapocs. Nem is lehetett máskép, a legyengült szervezetben az idegek különös éberséggel reagálnak. Csodálkozva érezték Pál erőteljes segíteni akarását. Ő azok közé az emberek közé tartozott, akik nem keményedtek meg az emberi nyomorúság láttára. Sőt minél nagyobb inséget látott, annál kétségbeesettebben igyekezett változtatni, segíteni. Rengeteg szenvedése volt, úgy érezte magát a hallgatás és meg nem értés keserű óceánjában, mint egy odahullott, más vizekről odaejtett némán zengő kagyló, amelyben idegen ismeretlen világok suttogott igazsága zúg. A magányos ósdi óceán hatalmas hullámain olykor összetörve és súlytalannak érezte magát. Átkínlódta az ár ellen uszónak minden küzdelmét.

A betegjei és közötte olyan viszony volt, hogy amikor elmentek tőle, elváltak tőle, kezébe vehette a lelküket s mint lágy viasztáblára úgy irhatta bele, amit velük akart adni. És mindenkinek adott. Nem segítséget, ó nem, csak reményt. Felemelte a lelkükről a súlyt csak egy kissé; csak egy kis rést

engedett épen, hogy megmuttassa, hogy le lehet emelni. És e kis résbe belevetette a reményt a lehetőséget, akarást: hogy le kell emelni. Akkor emelhetik le, amikor akarják! Pál betegjei külsőben époly sápadtan és gyengén hagyták el a kórházat és nyomorúságuk és szegénységük is velük ment, de a szívük mélyén gazdagság mosolygott: a ledobhatatlannak vélt teher meg van lazítva. Még hordják, de önként, reményteli titkok öröme között.

Pál életét nem töltötte ki teljesen az orvosi hivatása, sem az, hogy a szegények életéből készített szérumot, hogy «nincsen elég kenyér», visszaojtotta a szívükbe. Ez kitöltötte az ideje legfőbb részét és kielégítette az egyik embert, aki benne élt. Hát a másik, a folyton éhes, a pogány örömre szokott? Ott, az előbbi életében egy volt a kettő: az eszme és a valóság. Most merőben megváltozott, az eszmét kellett napról-napra életté változtatni s ami ott az élete volt, az most fantommá változott. Hiába üldözte, hiába kergette az életörömöt, a boldogságot, az mindig távolodott, síklott tőle. És ő mindig mélyebbre és mélyebbre sülyedve kereste. Neki már minden teher volt, felesleges cafrang és hazugság. Türelmetlenné vált az élet szépségeivel szemben, a nyomorúságosat és a rútat kereste ösztönösen. A saját életében az emberi lét, a lélek eltorzulása, a fizikai élet brutális fensősége volt kedvére és élvezetére. Kinlódott abban az életmódban, amit folytatott; kereste benne az igazi emberit, — az igazit — a szokásoktól, a törvényektől tisztát, kereste az elveszett paradicsomot, de a poklot találta. Eleinte beérte a rosszal, amely jó színben, szépség mezében s az életkedv jelszava alatt rombolt életet és vért, — de ez álarcosjáték volt neki. Pál teoriájához nem kellettek kendőzött szavak, dekorált tények: — «Mindent megtehetsz, amit

akarsz». — Tamara hitvallása a csontjáig bele volt égetve. Ő akarta a feledést, nem az emlékezetében, nem, azt oda nem adta volna tiz életért sem, hanem zsongítót az idegeinek, akarta az ős, a primitív, a leegyszerűsített ember életét; a moráltól, az illuziótól, a látszattól mentest: akarta és elérte. Lezüllött apostoli programmja mellett lecsúszott az emberállat színvonaláig.

Hogy lehet az, hogy ott akkor Tamara mellett ugyanazt hitte és élte és még sem élt ilyen undorító életet, amit ő maga is, mint az ember tragikus során könnyező titán, elismert. — Mert akkor szeretett! Tele volt a szíve szeretettel, ami képessé tette hűségre és önfeláldozásra. A szeretet, akármilyen forrásból is táplálkozik, ezt a csodát mindig eléri a szívben, egyébként úgy hat, amilyen a természete. Pálban az a tűz kiégetett mindent, felperzselte önmagát is, a szeretet lángjából a gyűlölet üszke maradt. Gyűlölt mindent, eget és földet, társadalmat és önmagát. És e rettenetes érzés súlya vonzotta őt az emberekhez, ezt adta tovább, nem adhatott mást, mert neki csak ez volt; ezt vitte apostoli útjára és ezt vitte, amikor szívet keresett, hogy boldogítsa. De nyugalmat és örömet egy pillanatra sem lelt.

A 14-es kórterembe új beteget hoztak. Semmi rendkívüli, a betegek alig néztek oda. Egy falusi kis szobaleányt, akit elütött egy autó ép akkor, amikor a kisasszony kalapját vitte haza nagy óvatosan. Jóképű kis leány volt, barna szemein meglátszott, hogy még nemrég a felkelő napba nézett a falu virágos határán s hogy keskeny domború homloka mögött még nem suhantak tiltott álmok. Kíváncsian és félve nézett körül. Amikor törött bordáját helyreigazították s begipszelve visszafektették az ágyára, sírni kezdett és közben minden

dugdosás nélkül a rózsafűzérjét morzsolgatta. A saját fehérneműjében feküdt, tiszta rendes takaróval, mindig gondosan és ápoltan s amikor az ágya mellett még rózsákat is látott Pál, megkérdezte tőle, hogy ki gondozta ilyen szépen?

— Igenis — felelte Terka — a kisasszony hozta a virágot is. Máskor épen akkor ment be az orvos, amikor finom, betegnek való ételt kanalazott jó étvággyal; — a kisasszony hozta. A tésztát is, az érdekes könyvet is, mindent a kisasszony hozott. Mindennap kijön, újságolta Terka. De a gondoskodás arányában nem gyógyult a beteg.

Egy délután a kisasszonyt nem ismerte meg Terka. Magas lázban feküdt és vékony hangon énekelt. Eszter ijedten szólongatta és tanácstalanul nézett körül:

— Szeretnék az orvossal beszélni — szólította meg az ápolónőt.

Eszter végigment a hosszú, barátságtalan folyosón, hol a bennszorult ételszagban legyek röpködtek hangos dongással. Kétszer is bekopogott, míg széles robajjal felnyilt az ajtó s ketten, hárman igyekeztek kifelé.

Pál műtét után volt, rövid ujjú ingben. Ahogy kimelegedett arccal és barna köténykében bronzra égett izmos karjával, erős vonalú kifejezésteli arcával hirtelen megállt, a hátulról jövő erős napsütésben, bronzszobor benyomását keltette. Eszter elegáns egyszerű fehér nyersselyem ruhájában nem ebbe a keretbe illett. Szemei megindultan csillogtak.

— A 14-es szobából a kis Terkáról szeretnék érdeklődni. Én hoztam fel faluról, pedig szegény nehezen jött és itt elütötte egy autó. Mi van vele, szegénykémmel?

Pál azonnal megindult Eszterrel a 14-es felé. Elmondotta hogy tüdőgyuladást konstatált rajta.

Délóta még nem látta, nagyon vehemensen kezdődött. Azonnal megvizsgálja újra.

A vizsgálat eredménye nem sok jót hozott Eszterre. A gyulladás terjed. De a kislány erős, ki fogja bírni.

— Doktor úr, kérem — szólalt meg Eszter könyörögve — nagy kegyet kérek. Tessék megengedni, hogy a beteg mellett maradhassak.

— Tessék. — Mondta Pál és meglepődve nézte ezt az önfeláldozást ebben a szép úrileányban.

Eszter ott maradt, ápolta Terkát éjjel és nappal. Elhallgatta, hogy 800 ágyas kórháznak volt a főnöknője, szerényen alkalmazkodott az ápolónő utasításához. Amikor Terkánál nem volt elfoglalva, segített a többi beteg körül. Tizenketten voltak a szobában s ő fáradhatatlan volt a szolgálatukban. Eleinte a betegek nem szívesen látták maguk között, félhangos megjegyzéseket tettek rá: Majd kiszalad hamar, a parfümhöz szokott kisasszony! — Ahogy teltek a napok és látták ezt a kedves, finom önfeláldozó munkát, már örültek, hogy közöttük van. Valami újdonság, nem a megszokott, a mindennapi. Lehetett már másról is beszélni, mint a vízhíg levesről meg találgatni, hogy melyik ápolónőnek melyik orvos tetszik. Egész izgalom volt miatta a teremben és maguk között azt suttogták, hogy vajjon miért van itt ez a kisasszony, hogy éjjel-nappal ápolja a cselédjét. Végre is abban állapodtak meg, hogy biztosan a kis cseléd tudja a titkait és most fél, nehogy lázában kibeszélje, azért őrzi éjjel-nappal. — Hátha épen levelet küldött valakinek s akkor ütötte el az autó és most bántja érte a lelkiismeret — jegyezte meg egy érzelmes lámpabélkészítőnő.

Eszter kedves és jó volt mindenkivel. S amikor egy öreg beteg koldusasszonyt egy éjjel háromszor rakott rendbe s nem keltette fel az ápolónőt, hogy

az hadd aludjon szegény, akkor elismerték róla, hogy jó. Hát hiszen akad jó a gazdagok között is.

Terka nyolc nap mulva túl volt a veszélyen és Eszter megint csak naponkint egyszer jött be a kórházba. Hajdu doktor még előbb meglátta Eszterben a jóságot, mint a betegek, akiknek szolgált és e szolgálata közben felismerte a szakszerű munkát is. Csodálta ennek a szép úrileánynak a szerénységét. Imponált neki.

Eszter ezalatt az idő alatt mintha elfeledte volna saját fájdalmát. Napról-napra több időt töltött a betegek között. Már többször az eszébe jutott az a megoldás, hogy rendszeresen leköti az idejét erre a munkára, ez is egy megoldása lenne az életének, de nem akarta elsietni a dolgot. Egyelőre bejárt minden délután és a 14-es szoba már alig várta. A viseltes ruhájú, szegényszagú látogatóknak nem győztek eleget mesélni a fakó betegek a «kisaszszonyról», azok is már feszült várakozással figyeltek az időre, hogy mikor jön. Eszter látta azt is, mily rengeteg tennivaló lenne. Minden testi nyomorúságnál kiáltóbb itt a lélek szomja. Sokat gondolkodott ezen.

Egyik napon, ahogy Eszter kifelé indult a kórházból, épen akkor akart elmenni Hajdu doktor is. Eddig nagyon keveset beszéltek egymással. Eszter egyszer figyelmesen ránézett Pálra s amint látta azokat a borongós, tüzes sötét szemeket — sokat szenvedhetett, gondolta róla.

És Pál Eszter finom vonalú arcáról azt olvasta le: csak hírből ismeri a szenvedést.

Most, hogy összetalálkoztak, együtt indultak el.

— Nem unt még bele? — kérdezte Pál.

— Bele lehet vajjon abba unni, hogy az ember másokon segítsen? Nagyon is foglalkoztat ez a kérdés, jobban, mint gondolná.

— Az teljesen egyéni, hogy az ember mibe ún bele — felelte Pál. — Általában azt hiszem, az ember beleún kivülről ráerőszakolt dologra — csak önmagára nem.

— Tehát azt kell tisztába hozni az embernek, hogy mi a saját akarata. De ahhoz aztán hű marad-e?

— Vigyázni kell természetesen, mert az ember sokszor saját magára rákényszerít valamit, amit aztán megún. Csak a spontán akarat végrehajtásába nem únhat bele a szabad ember.

— Érdekes az, amiket mond — jegyezte meg Eszter.

— Ön vetette fel a témát és azt lenne igazán érdekes megtudni, hogy miért foglalkozik ezzel, — engedje megmondanom — a veszedelmes kérdéssel. Jobb annak, aki kerüli ezt a problémát, hogy mibe nem únni bele, azaz mi tölti be az életet?

— Nézze, doktor úr, egészen őszinte leszek most és arra kérem viszonzásul, hogy a kérdéseimre ha nem felelhet teljes őszinteséggel, akkor inkább hallgat.

— Igérem.

— Maga engem nem ismer, azt sem tudja, ki vagyok és lehet, hogy ezután a diskurzus után már nem is találkozunk többé. Én most egy nagy elhatározás előtt állok. Szeretném az életembe a kötelességet belevinni. Egy célt, amelynek az elérése a kötelességek hűséges teljesítésének végtelen lánca. Mondja meg nekem, mint orvos, és láttam, hogy milyen lelkiismeretes orvos, életcél az, betegeket ápolni?

Pál hallgatott egy ideig: — Azt kívánja, hogy minden szavára feleljek vagy csak általánosságban?

— Arra feleljen, hogy betölti-e az életet a betegek gyógyítása?

Pál szinte összeroppant e kérdésre, látta az ő kettős életét, a rútat e cél mellett, sikertelen igye-

kezetét, hogy az élete be legyen töltve. És viszont érezte, hogy mi a leánynak az ő, «a lelkiismeretes» orvos válasza. Szerette volna elhallgatni az igazságot. Szinte fájdalmat érzett, e fájdalom kiült a szemeibe, az energikus állára, amíg kimondta: — Nem, nem tölti be az életet!

Eszter felsóhajtott: — Mennyire féltem, hogy ezt fogom hallani, mert én is így gondolom. Tehát akkor hátra van az, ami több, ami legtöbb erőbe kerül. Szerettem volna, ha kevesebb is betöltené és sóhajtott hozzá — többet, többet kell adnia az embernek önmagából, csak akkor telik meg az élet. Minél többet ad, annál teljesebb lesz önmagának. De érthetetlen igazság ez!

— Mint minden igazság — tette hozzá Pál.

Hallgatva mentek egy darabig. A leány elvált tőle — a viszontlátásra.

— Hol? — kérdezte Pál meglepetten és ügyetlenül.

— Holnap a kórházban — mosolygott Eszter. Már határoztam — tette hozzá titokzatosan.

— Nem értem, amit mond.

— Majd megérti, amint az elhatározásból valóság lesz. De, — tette hozzá hirtelen — ha érdekli, el is fogom mondani. Most egyelőre élek az engedelemmel és naponkint bejárok a kórházba.

Terka már rég meggyógyult, már vígan porolta a szőnyegeket, elkeseredve a pesti korom ellen, de Eszter még mindig bejárt a kórházba. Lassan kitudódott róla, hogy a titokzatos szép leány, aki olyan szerényen dolgozik a betegek körül, gazdag földbirtokosnő.

— Tanulni akarja, hogy aztán a birtokán berendezhessen egy kórházat — volt egyesek véleménye.

— Szeszély — vonogatta a vállát a másik.

Az is hallatszott, hogy a vőlegénye a harctéren megsebesülve, minden ápolás nélkül halt meg és

most a bánatát ezzel kisebbíti, hogy ő ápol boldog-boldogtalant. Ez a feltevés általában tetszett és egész legendaszerű köd burkolta Eszter gesztenyebarna fürtös fejét. Az orvosok is szívesen settenkedtek körülötte, de Eszter szerény mosollyal elnézett a fejük felett. Hajdu doktorral bizalmasabban beszélt, de vele is keveset. Pál mégis érezte, hogy itt ebben a házban ő van legközelebb Eszterhez. És valamiképen boldoggá tette ez a tudat.

Eszter minden idejét a 14-es betegszobában töltötte. A hosszú órák alatt, csendes hangon érdekes dolgokat beszélt el nekik, dolgokat, amelyek magasabb megvilágításra utaltak. A betegek ujságot olvastak, híreket hallottak és a saját izlésükben tálalták fel Esztern**ek**. És ő a keresztény felfogás igazi intelligenciájával mutatott rá a dolgok másik oldalára, igazi lényegére, csendesen és szerényen, a meggyőződés imponáló erejével. És ez hatott, természetes, hogy azok a szegény emberroncsok szívesen vették a tiszta, a szép fogalmát, amit még híréből sem ismertek eddig.

Eszter okos volt és higgadt, nem halmozta el a betegeit ajándékkal, a műkedvelő jótékonyság rohamával, de mindig adott, ahol belátása szerint arra szükség volt. Es úgy tudott adni, hogy azt nem volt nehéz megköszönni. Úgy tudott adni, hogy mindig szeretetet kapott érte.

Pál látta ezt, látta és nem nézhette. Mit akar ez a leány itt? Héthárson egy waggon gyerekruha tette tönkre az ügyet, itt egy szép leány alamizsnái. Ezt nem hagyhatja és nem tűrheti. Hogy itt az ő engedelméből alamizsnálkodjanak, hogy megint kitörlődjenek a könnyek ezekből a szemekből, hogy belőlük a letargikus beletörődöttség soha ki ne robbanhasson. Valami módot kell találni és megmondani a leánynak, hogy nem jöhet tovább ide.

Hirtelen nagy vihar keletkezett. Az előbb még melegen és fényesen sütött a nap, majd egy pillanatra kékes árnyék borult a földre, nehéz felhők vonultak a nap elé, sötét függönyként takarták el a a nézők elől az égi szintér titkait. Még egy pillanatig tartott a fenséges nap erőteljes viaskodása, de erőszak győzött fényén és melegén, vad szelek sötét viharfelhőket kergettek az égen tova. A föld pora, papirszeletek, lesodort levelek és galyak őrült kergetáncban kavarogtak, emberek rohantak összevissza az utcákon fedél alá. Pillanatok alatt folyton sötétebb lett, nagy csattogás, dörrenés és villámlás közben nehéz, sűrű, összefolyt cseppekben ömlött az eső. Felhő, felhő után szaladt a szürke égen s úgy zuhogott, mintha az égi csatornák vize gátattörve rohant volna, nem kisebb feladat elé, mint a földet elönteni.

Eszter a kórház folyosóján állt az ablak előtt és ezt a darabka eget nézte, amely onnan látható volt s amely olykor szinte megnyílni látszott az erős villámlásnál.

Pál is kijött és a leány mellé lépett. Egy pillanatig ő is szótlanul nézte ezt a négyszögletes piszkos kis udvart, amely akarva, nem akarva az égből lehulló víztömeg zuhogásának volt kitéve. Benne az erős széltől kidöntött fa és a vízszinén kavargó szenny teljesen szimbolizálta, hogy a legszürkébb és keretezettebb nyomorult kis életet sem kímélik a nagy égi katasztrófális beavatkozások. Erről beszélgettek. Eszter megjegyezte:

— A vihar gyönyörű szép odakünn a pusztán, épúgy, mint a széles, nagystilű lelkekben új energia feslik a nyomán.

Pál folytatta: — De több az olyan ember, aki, mint ez udvar: a piszkos ár felduzzad benne, hullámot ver, de semmit el nem sodor róla, hiába minden,

az utolsó csepp is visszaszivárog a szivébe. Hiába minden kivülről jött felséges beavatkozás, nála marad minden a régiben.

Eszter épen ellenkezőleg értette, mint ahogy Pál és megjegyezte:

— Ó, azok szomorú lelkek.

Pál most hirtelen fordulattal kérdezte:

— Mondja meg, miért osztogat alamizsnát azoknak a szomorú embereknek?

— Mert szeretem őket — hangzott a nem várt felelet.

— Szereti, a szép és előkelő, a finom urileány ezeket az emberroncsokat?

— Talán ép azért szeretem őket és segíteni akarok rajtuk.

— Alamizsnával akar segíteni az embertársain? — kérdezte iróniával Pál.

— Ó nem, — tiltakozott élénken Eszter és elpirult, amíg mondta, — nem azt az anyagi csekély kis adományt szánom segítségül, hanem a szeretetet.

Pál elkomolyodott: — Tehát tovább megy. Nem elégszik meg azzal, hogy kenyeret ad nekik?

— Nem, az végtelenül csekély feladat lenne. Ez az, amiről már egyszer beszéltünk, ha ugyan emlékszik még reá.

— Egészen jól emlékezem, de engedje meg, hogy mosolyogjak a naivságán, mikor csekély feladatnak tartja az éhezőknek kenyeret adni.

— Ez a legkevesebb, amit tennem kell, azért tartom csekélységnek.

— Ennél nagyobb probléma nincs a földön! Ennél többet tenni és nagyobbat akarni nem lehet, mint kenyeret adni — de eleget! — Mondotta Pál, acélként szikrázón.

Eszter könnyedén megrándította a vállát és derü-

sen nézett Pál fanatikusan komoly szemébe. — Én megint csak azt mondom, hogy csak kenyeret adni, ez nekem nem elég nagy cél és nem töltené be az életemet; abból az egyszerű következtetésből kiindulva, hogy csak kenyér nekem sem lenne elég. Kenyéren felül még mást is igénylek.

— Lehet — felelte Pál — ezek teljesen egyéni igények. Az éhező emberiség azonban meg lenne elégedve, teljesen meg lenne elégedve, ha elég kenyere lenne.

— Tudja mit — mosolygott Eszter — mondok magának egy titkot: ha az éhes emberiség elég szeretetet kap, akkor kenyere is lesz.

— Ez igazán titokzatosan hangzik. Az igazság pedig nyilt és mindenkinek érthető.

Eszter csak mosolygott. — Maga ért is engem Hajdu doktor, csak nem akar érteni.

Pál kurtán felelt: — Meglehet.

A leány zavarba hozta. De most nem volt idő töprengeni és formát keresni a mondanivalóhoz, ezért parasztos rövidséggel vágott bele:

— Lehet, hogy csodálkozni fog a nézetemen, de nekem elvem ellenére van, hogy a gondjaimra bízott embereket alamizsnával rontsák.

Eszter elpirult. Szerény szavai mögött egész úrigőgje ott viharzott: — Kérem! A doktor úr parancsol és intézkedik, én pedig, engedelmeskedni tartozom, amig ott vagyok — tette hozzá halkabban.

— Sajnálom, hogy kedvét rontom ezzel, de nekem komoly okaim vannak, amelyek erre kényszerítenek.

— Ne mentegesse magát — felelte keserűen Eszter — csak a jogaival él, amikor eltiltja, hogy a betegjeinek örömet szerezzek.

— A narkozis, az nem öröm. És ha meghallgat — folytatta engesztelő hangon Pál — igazat fog nekem adni, aki olyan nemesen érez, mint ön. Egyszerűen az

a valóság, hogy nem javítja az élet nyomorúságát, az élet sáros, piszkos országútját azzal, ha egy-egy pillanatra bársonyszőnyeggel letakarja; hanem ha megfogjuk az emberek kezét, meglendítjük s azt mondjuk: tisztítsd meg! Kenyerük legyen a reménység!

Eszter lesütötte a szemeit. Már mindent értett. És legfőképen azt, hogy nem szabad innen elmennie, de hallgatott.

Pál elköszönt, meleg tisztelettel fogta Eszter kezét a két keze közé és fürkésző, kérő tekintettel nézett a szemeibe. — Ugye nem fog többé anyagiakat osztogatni?

— Nem, — felelte Eszter — ezentul mást adok. És bement a kórterembe.

Ott a délutáni vihar után, fülledt volt a levegő, ablakot nyitott s a friss eső utáni levegőben a betegek egyszerre mintha feléledtek volna. A látogatási idő lejárt, de előbb nem mehettek, most kezdtek cihelődni, hangos búcsúzkodással. Egy veseoperációs asszonynál bent volt az anyja és a hároméves kis gyereke. A kicsi igazi vézna, nagyvárosi penészvirág, öreg arcocskájával s okos szemeivel tipusa a rosszul táplált gyermeknek. Eszter felvette a kicsit a karjára.

— Szegénykém, már se rendes ruhája, csak legalább tejet ihatna eleget, de most, hogy nem kereshetek, bizony semmire se jut, — panaszkodott az anya őszinte fájdalommal, de ott lappangott azért benne az a hátsó gondolat, hogy a kisasszony adhatna valamit,

Eszternek összeszorult a szive és kibuggyant a szeméből a könny, magához szorította a kicsit és olyan őszinte fájdalommal mondotta, hogy az asszony meglepetten nézett rá: — Szegény édes kicsikém, ó csak segíthetnék rajtad! — És megcsókolta a piszkos kis gyerek lábacskáját.

Az asszony megérezte, hogy rajta kívül senki nem szereti úgy a gyermeket és azzal a boldog megindultsággal tekintett Eszterre, amely a lélekből mindig akkor gyulad ki, ha egy nem várt új melegség árad a szivre.

XIII.

«Kiáltok szorongatott szivemmel;
A dönthetetlen biztos sziklafokra.
Uram vezesd el!» (Zsolt.)

— Nem tehetem, igazán nem birom így tovább, — mondotta Eszter egy nyári reggel Pálnak, — lehetetlen elviselnem, hogy ne segítsek anyagiakkal ezeken a szegény embereken. — És elmondott egynéhány szivetfacsaró nyomorúságot a betegjeiről. — Ez kegyetlenség, nem segíteni, ha lehet. Ez nem teoria, hanem kegyetlenség!

— Kegyetlenség az orvos részéről ha késsel vág az eleven húsba, azért hogy segítsen?

— Nem lehet ilyen cinikus érvekkel elütni — folytatta energikusan Eszter és felébredt benne az erős akarni tudása.

— Majd beszélünk még róla — felelte Pál kitérőleg.

— Nem, itt nincs mit megbeszélni. Ha délben éhesen és fáradtan leül az asztalhoz, kérem ne egyék, hanem olvassa helyette egyik filozófusnak a könyvét; ha ezután jön megbeszélésre, azt nem bánom.

Pál látta, hetek óta látja Eszter vergődését, hogy mennyire igyekszik gondoskodással, szeretettel, apró szolgálatokkal pótolni az eddigi ajándékokat; de látta azt is, hogy a betegek, a közönséges ember önzésével, hogy fogadtak el mindent és még sem voltak megelégedve, — hiányzott a kalács meg a bor. Türelmetlenné váltak Eszterrel és követelők

lettek, már elfelejtették, hogy önfeláldozásból szolgál nekik, — ők enni akartak. És napról-napra megfigyelte, hogy szintelenedik Eszter üde rózsás bőre, hogy nőnek az árnyak a szeme alatt, hogy vékonyabb lesz folyton, halkabb és csendesebb szavú. Pál látta ezt és belesajgott a szive. Sokat foglalkozott Eszterrel, nem a kórházban, ott keveset volt vele, ritkán beszélgettek, hanem a gondolatait mindig jobban lefoglalta.

Egy borongós szeles nyári estén még egyszer bement egyik súlyos betegéhez. Eszter künn ült a folyosón a nyitott ablak mellett, a gyengén világított, árnyékolt ablakfülkében fehér sugaras alakja mint elmosódott valószerütlen kép, ebben a környezetben csak a szeme élt, vibrált és sziporkázott sötét topázként. Pál megállt a leány előtt és fehér, sápadt arcába nézett, szenvedőnek találta és részvéttel tudakolta:

— Nem beteg?

— Nem, csak a fejem fáj — sóhajtott Eszter.

— Vegyen be valamit ellene — tanácsolta a praktikus megoldást.

Egy könnyű sóhaj volt rá a felelet: — Ez ellen hiába veszek be — és suttogva vonagló szájjal tette hozzá: — Gyötrődöm éjjel-nappal.

— Látom.

Eszter elfordította a fejét és kinézett a sötét udvarra. A szél széjjelfujta barna haját. Pál csak a finom fehér arcélt láthatta, amint fejét kitette az esti esős szél borzongató simításának.

— Eszter — szólalt meg Pál és maga is megütközött, hogy elhagyta a szokásos kisasszony titulust a neve mellől, de érezte, hogy ez most felesleges — miért gyötri magát? Miért töri magát ennyire?

Eszter megfordult: — Hogy kérdezheti ezt tőlem. Hát maga nem töri magát?

— Én — kérdezte megütközve — én? De én tudom, hogy miért teszem.

— Én is tudom — állította Eszter.

— Nem — mondotta Pál — maga nem tudja, hogy miért. A maga nagy erőfeszítése és gyötrelme nem áll arányban sem a céllal, sem ezzel az eredménnyel. Tönkreteszi magát ezekért — és a kórteremre mutatott — betegre fárasztja magát, szenved alatta, kinlódik ebben a miliőben, egyszóval gyötrődik — és ezek ebből oly keveset éreznek. Nem, ne törjön össze, de így van; oly keveset értenek ők ebből, hogy észre sem veszik a maga nagy önfeláldozását. Nekik egytizedrész is teljesen elég lenne, a többi az felesleg, mint bizonyos számú éter-rezgés a vak számára; fluidum, ami a maga nemes szívéből kiárad, de csak elhullámzik felettük, nincs, aki felfogja.

Eszter komoly szemeibe lelkesült tűz lobbant:

— Nem jól ítéli meg a dolgokat. Amit én teszek, azt nem nekik teszem.

— Tudom — vette át a szót Pál — hanem önmagáért. Ki akarja tölteni az életét és az igazán a legegyénibb, hogy ki hogyan. Aki itt előttem áll, az az önfeláldozásban akarja kiélni.

Eszter az üdvözültek mosolyával mosolygott és tagadólag ingatta a fejét: — Nem suttogta — én nem magamért teszem.

— Hanem — kérdezte Pál — hát kiért? Az eszméért dolgozik maga is?! Ezt a göröngyös, ezt a keskeny utat választotta szegényke és csaknem kiáltva mondotta — szegényke!

Eszter rátette keskeny kis kezét Pál karjára:

— Csitt, ne olyan hangosan! — És édesen, titokkal telten nézett. — Még ez sem, nem is az eszméért.

— Nem értem — zavargott Pál.

Eszter nem felelt. Hirtelen rövid éles csengő sikított az éjszakába, sietett be a kórterembe. Pál várta egy darabig, de azután kiment, csatangolt a nyári esőben a lucskos aszfalton. A szél hol a város kormos füstjét vágta az arcához, hol meg a virágzó hársak messziről sodort édes illatával legyintgette. Egy fényesen kivilágított mulató elé ért, a villanysugarak visszatükröztek az aszfalt pocsolyáján és néger zene groteszk dallamát kapdosta szét a szél.

Pál az ajtó felé lépett, de egyszerre valami halálos unalom fogta el arra a gondolatra, hogy bemenjen. Ott nem vár rá semmi új, mindig ugyanaz, undorral nyelt egyet és visszafelé indult. — Vajjon Eszter mit keres ott a kórházban. Miért nem mondja meg? Miért tűri el azt is, hogy meg van fosztva attól az örömtől, hogy ajándékozhasson? Miért tűr el mindent, annyi gorombaságot és hogy betegjei zsugorinak és fösvénynek tartják? Ez az egész nagyon különös. Bár Eszter lényében nincs semmi titokzatosság, egyszerű és közvetlen, de az egész mégis nagyon különös.

Ugyanezen az éjszakán nem jött álom Eszter szemére. — Hajdu Pál nem értette meg őt! Hát annyira távol van Tőle, hogy arra nem is gondol, miért van itt Eszter, miért szolgál a szegényeknek, ki ad erőt hozzá? Hát ennyire távol van még Tőle?! Eggyel több ok, hogy ott maradjon, hogy kitartson. — Meg kell őt mentenem, Istenem segíts meg! és a fejét a tenyerébe szorította. — Beszélnem kell vele, nem szabad hallgatnom!

Hetek teltek el és ők alig váltottak pár szót. Eszter látta, hogy Pál milyen türelmes és gyengéd a betegekkel, azt is látta, hogy hosszan beszélget velük, leül közibük. Mennyi jóság van ebben az emberben! De véletlenül hallott förtelmes istenkáromló szavakat is leperegni erről a szájról, amely

a szenvedőket vigasztalta és óvatlan, látott fekete máglyát égni a szívében, aminek sötét tüze kivilágított a szemén. Eszter ilyenkor bele borzongott és úgy érezte, meg kell hallnia. — Kicsoda ez az ember, micsoda titkok égnek azokban a tüzes, fájdalmas szemekben? Mintha örökké titkolt bú emésztené és amellett örökös örömet hajszol. Meg kellene ismerni ezt a szívet! És Eszter azt hitte, elég sokat átélt már, hogy ezt is kibírja, ilyen feneketlen mélységbe nézni szédület nélkül.

Ünnepnap volt, zajos vasárnap délután. A kórház udvara mint a falusi búcsú, olyan képet nyujtott; gyerekek léggömböket eregettek, cukrot rágtak, kerepeltek, birkóztak. A szobák, a folyosók zsufolva voltak, hangos beszélgetés, a cukorsütemény és a sör szaga sürítették az amúgyis pállott nagyvárosi nyári délután melegét. Eszter egyedül ült és ép arra gondolt, ha most bejönne Hajdu Pál most mindent megmondana neki. Mert oly csodálatos az, hogy az ember annyit összebeszél és amit igazán meg akarna mondani, amit nagyon odaszán a másiknak, azt olyan gyakran elhallgatja és oly ritkán mondja el. Mert azt nem lehet mindig elmondani. Bizonyos dolgokról mindig és mindenhol lehet beszélni, de valamiről, aminek értéke van, annak keret kell, mint a drágakőnek. Hangulatot és környezetet kell teremteni annak, ami a lélekből jő, máskülönben idegenül vész el a közönyös földön. — Ha most jönne, most megmondanám neki!

Még jóformán végig sem gondolta Eszter ezt a vágyát, véletlen volt-e, vagy a telepátia ismeretlen hatalma, de belépett Pál.

— Maga tartozik nekem valamivel — kezdte minden bevezetés nélkül, mintha csak egy imént elhangzott beszélgetést folytatna.

— Adósa vagyok? — mosolygott Eszter.

— Adósom mindazért az időért, amelyet azzal töltöttem, hogy kitaláljam az elmaradt válaszát.

— Gondolt rá? — kérdezte örömmel a leány. — Gondolt rá és mégsem találta el?

— Ha megértettem volna, akkor már diadallal jöttem volna, hogy megtaláltam a titkot!

— Nincs én nekem titkom — mentegetőzött Eszter.

— Hiszen igaza lehet, hogy az nem titok, hanem csak egyszerűen nem akarja másnak megmondani, nekem sem, hogy miért választotta épen ezt az életet.

— Hiszen még nem is kérdezte.

— Azt mondotta a multkor, amikor gyötrelemről beszélt, hogy nem a betegekért teszi, nem is önmagáért, de még csak nem is egy eszméért — hát? Eszter elpirult, elnézett egy pillanatra, majd Pál türelmetlenül csillogó szemeibe mélyítette átszellemült tekintetét.

— Őérette teszem...

Pál megértette, azonnal, ebből a tekintetből és az ajkába harapott. A feltörő és legyűrt düh és gyűlölet apró vonásai rajzolódtak az arcára amíg arra gondolt, akiről Eszter szólt. Megszólalt keserű gúnnyal:

— Hogyan tudja, hogy Ő épen ezt kívánja magától? és hogyan tudja egyáltalán, hogy Ő létezik?

Eszter látta mindezt, ami szavai nyomán Pálban felviharzott és tekintetével símára simogatta a lélektelenség kietlen vonásait.

— Azt mindenki tudhatja, hogy Ő mit kíván. Oly egyszerű ezt megtudni, csak oda kell hallgatni a szavára.

Pál felnevetett.

— Ne nevessen — mondotta komolyan Eszter — ne nevessen!

— Hogyne nevetnék, mikor úgy beszél egy fantómról, egy korcseszméről, mint egy létező lényről!

Eszter melegen, bizalmasan nézett Pál szemébe és súgva mondotta: — Halkabban beszéljen erről, hiszen maga is tudja, hogy ő létezik, azt is tudja, hogy ő egészen közel van magához.

Pál ijedten nézett maga mellé. Nem szólt egy szót sem. Ez a csodálatos leány talán azt is tudja?!

— Lehetetlen, hogy maga még nem találkozott volna Vele — mondotta Eszter — mindenki legalább egyszer életében szembekerül Vele. És ez a fordulója az életének — tette hozzá elgondolkodva.

Pál egészen különösen érezte magát. Meg volt zavarva és nagyon szerette volna azt mondani, hogy: — Szó sincs róla! — De semmit sem szólott.

Eszter törte meg a csendet, meg akarta kérni Pált, hogy engedjen kiosztani anyagi segítséget a betegeknek.

— Tudom, hogy maga jó —

Pál közbevágott: — Maga sokat, sokat tudhat, de ezt egyáltalán nem tudja; én nem vagyok jó. Ne felejtse el, kérem, egy pillanatra sem, amikor rólam van szó, hogy én nem vagyok jó.

— Azt nem mondhatja — kedveskedett Eszter — én tudom, hogy Hajdu Pál jó ember és sietve tette hozzá, hogy a közbeszólást megelőzze — hogy milyenek vagyunk, azt eldönteni nem magunk vagyunk hivatva.

— No már a legautentikusabb mégis csak én vagyok annak az eldöntésénél, amikor magamat értékelem. Én rossz ember vagyok. Eszter hallgasson csak ide, én egy egészen rossz ember vagyok a maga látszögéből ítélve.

És keserű gúnnyal beszélt magáról, mintegy kielégülve abban a gyötrelemben, hogy önmagáról ilyeneket mondhat, hogy megmutassa, hogy Ő hozzá

semmi köze, hogy azoktól az eszméktől és követelményektől milyen messze jár. De a hangja mindinkább keserűségbe fulladt és egy szomjas, tikkadt lélek segélykiáltásaként hatott Eszter érző meleg szívére.

— Hogy én jó vagyok?

— A betegekkel —

— Gyógyítom ezeket a szegény páriákat, gyógyítom a testüket, mert betegen élni kín s az élet az felséges valami, amiért mindent érdemes odadobni. Gyógyítom őket, hogy élhessenek, hogy erőteljes hordozói legyenek annak az eszmének, amit a szívükbe ojtok bele kitörölhetetlenül.

Eszter elsápadt. — Milyen eszméről beszél?

— Az élni akarásról, az élni tudásról, az élet gyönyörűségének feltétlen akarásáról! Nézze — folytatta kegyetlensége tudatában — nem engedek nekik morzsákat juttatni, hadd érezzék, hogy nyomorult koldusai az életnek! Nehogy alacsonyságukban örülni tudjanak a vízcseppnek, mikor az óceánt igényelhetik. Mit ér az, ha valaki király, de ő nem tud róla.

Eszter közbe akart szólani, de Pál nem engedte:

— Nem, ez még nem minden! Hogy én fel tudjam bennük ébreszteni a tudatot, hogy mindenhatók, hogy hatalmasabbak a föld minden királyánál, előbb ki kell pusztítanom belőlük minden árnyékot, előbb meg kell ölnöm szivükben a bálványt.

Eszter összerezzent: — És nyugodt lelkiismerettel nyúl rombolólag azoknak a lelkébe, akik tehetetlenül ki vannak magának szolgáltatva? En meg itt — és fájdalmasan elcsuklott a hangja.

— És maga itt játszik halálos komolyan játékot, amíg én dolgozom.

— Dolgozik — mondotta Eszter nagy szomorúsággal. — Ha már annyit fárad, miért nem dolgo-

zik azon, hogy emelje az emberek lelkét, hiszen úgy is olyan alacsony színvonalon állnak. Szeretni őket, emelni vágyva, nem pedig gyülöletre torzítani!

— Hiszen én emelek, én magam mellé segítem őket. Én nem ismerek olyan magasságot, amiről maga beszél. Nekem az élet gyönyöre a legmagasabb fogalom, a jóllakás a legnagyobb igény, amit mindenkinek meg kell szerezni, az ész a legerősebb fegyver s az ösztön a legalkalmasabb erő. Egyébről nem tudok.

— Hajdu Pál — mondotta Eszter — akkor maga nagyon keveset tud az élet magasztosságáról és tisztaságáról.

— Amit maga tisztának nevez, az nekem eleve gyülöletes és erőltetett, nem szeretem. Amit magasztosnak mond, az csupa hazugság, bukott eszmék, amelyek az életben állandóan csütörtököt mondanak, aztán ráfogják, hogy ez magasztos, azért nem való mindenkinek. Amit én vallok és élek, az mindenkinek való, azt mindenki megérti, azt éli is mindenki, csak sokan még szükségesnek tartják, hazugságokkal betakarni.

Eszter dermedt rémületet érzett a szívében. Remegett bele, amit hallott, mintha szédületes mélységbe nézett volna s ott lenn, igazán emberek élnének? Ott él Hajdu Pál?

— És a lelke — kérdezte remegve — jól érzi magát ebben a mélységben, boldog ott?

Pál keserűen felelt és összehúzott szúró tekintettel belemélyedt Eszter kitágult, fájdalmasan ijedt szemeibe.

— Hogy boldog vagyok, azt kérdezi tőlem? Hát a boldog szív gyülöl? Halkan beszélt és szótagolta: Égek rettenetes kegyetlen tűzzel, keresem és kutatom az enyhülést. Dolgozom a kimerülésig, csak kín, terjesztem és nem meddőn a nagy eszmét, csak

kín, lerészegszem borban és mámorban, csak újabb kín; és az élet üres, rettenetes ostobán üres. Nem lehet kitölteni! Hiába munka, nyugalom vagy izgalom, alvás vagy dőzsölés, fájdalom vagy gyönyör; üres, irtózatosan és menthetetlenül üres. Új emberek kellenek, akiket soha meg ne kísértsenek apáik ostoba babonái! Új emberek, akik tudnak és mernek egészen élni!

Eszter a tenyerébe hajtotta a fejét, ilyen fájdalmat még nem ismert. Még nem nyílt meg előtte lélek, akin csörögni hallja a legnehezebb bilincseket. Lehetséges-e, van-e mód arra, ezt leoldani róla?

— Hogy tud így élni, Istenem — rebegte — hát élet ez? Ha felfogja a rettenetességét, miért nem változtat rajta?

— Felfogom a természet szükségszerű, kérlelhetetlen törvényszerűségét és változtatni azon hiába is akarnék. Ami akaratom és energiám van, az, hogy minél jobban belehelyezkedjem ebbe a nagy mechanizmusba s abban az arányban kevesbedik az ember kínja, minél tökéletesebben elveszik a természetben.

Eszter lélekben elsuhant messze, kétezer év mögé, a Getsemáni kert árnyas fái alá. Soha eddig így nem értette Krisztus fájdalmát. Ilyen lelkeket látott, és mégis meghalt értük! Valami nagy-nagy részvét borította el a szívét, erős forró érzés, szerette volna átölelni ennek az embernek a lelkét. Nem, nem hagyhatom, megmentem ezt Neked, legalább ezt az egyet! Lehetetlennek látszott ez a feladat és teljesen tehetetlennek érezte magát erre, de minél inkább látta a kilátástalanságot, annál erősebb szeretettel akarta elérni. Nem fog innen elmenni! Itt fog kínlódni, szenvedni, tűrni és eddig elképzelhetetlen fájdalomban élni, fájdalomban, látva egy sülyedt lélek borzalmas életét. De itt marad, meg-

mozgat eget és földet, felhasznál mindent, megostromolja a mennyet, de meg menti! Igen, igaza volt ennek a szerencsétlennek, hogy ő csak játszott, apró jótettekkel és szolgálatokkal, melyek értéke mint a vízcsepp az óceán szinén; de valakit megváltani, megmenteni a végleges elveszéstől, ez feladat, a legnagyobb cél, isteni munka, amiért érdemes élni.

Ettől a forró, fülledt augusztusi délutántól kezdve Eszter minden gondolatát, munkáját, szenvedését, türelmét és kétségbeesett erőszakos imáját a nagy célja, az élete célja, Pál megmentése szolgálatába állította.

Este, mikor már a kórházban a nagy villanyégőket leoltották és álmosító nehéz félhomály terjengett az ósdi házban, Pál már nem volt ott. Ő ezt az elsötétedést világos, virágos, zsongó zene között töltötte és már csak emlékezetében éltek a hosszú kietlen folyosókon visszhangzó sóhajok. Az öröm, a szilaj vidámság közepett igyekezett tudomást nem venni az ő feltörő sóhajairól.

Eszter nem sokat tudott, még hallomásból sem az éjjeli életről és inkább megérezte, mint megsejtette, hogy Pál nagy energiátlansága a jónak akarásában, az életmódjából fakad, mint ahogy vizenyős, mocsaras talajban nem verhet gyökeret a vihartálló tölgy. Mindenekelőtt azt akarta elérni Pállal, hogy változtasson az életmódján. De hogyan láttassa be vele? Semmiféle alkalom nem kínálkozott, hogy erőteljesen és eredményesen hozzáfoghatott volna. A napok egyformán peregtek. A hajnal, az égi szépségek koszorújából kihullott rózsa, gyengéden és a harmatos pírral feslett a láthatár szélén mindennap és bevilágította a hazajáró Pál keserű vonásait. De egyszer csak mégis megjött a pillanat!

— Kezdem az életet elbírhatatlan tehernek érezni, amelyet vonszol és húz az ember. És belátom, hogy tulajdonképen nem a halál üldözi az embert. Hanem megfordítva van, az élő üldözi a halált és az fut, búvik tőle. Végre vagy hatvan évig tartó hajsza után sikerül csak hűvös karjaiba borulni.

— Keveset pihen — mondotta Eszter anyáskodva gonddal. — Engedje, hogy egy kicsit ápoljam és puha kis kezét végigsimította azon a forró homlokon, amely mögött olyan kúsza, olyan szerencsétlenül eltévedt gondolatok égtek.

Pál lehúnyta szótlanul a szemét.

— Engedje, hogy egy kicsit gondoskodjam magáról.

— Köszönöm — felelte Pál meghatva — senkim sincs, aki egy kicsit is gondoskodnék rólam.

— De akkor — és itt Eszter utánozta Pál szavait és hanglejtését — ha meg akar gyógyulni, akkor nekem szót kell fogadnia.

— Szót fogadok — bólintott a legkomolyabb beteg.

— Nézze — folytatta Eszter és kedves komolysággal nézett azokba az elborult szemekbe — maga egész nap nehéz munkát végez, szellemi munkát és izommunkát, hiszen egész nap talpon van; korán kell lefeküdnie, egészen korán.

Pál arcán valami mosolyféle suhant át. — Nem tudok, már megszoktam a kései lefekvést.

— Meg kell szoknia! — felelte energikusan Eszter. — Egy kissé kevesebb enerváltságot kérek és azonnal meg leszek magával elégedve.

— Mondhatom, hogy szerény kívánságai vannak! — nevetett most már Pál — ha tudtam volna, hogy ilyen kikötéseket tesz, talán-talán nem is adom magam a kezébe. Nekem nincs energiám ahhoz — tette hozzá visszaesve halálos komolyságába — nincs energiám, hogy változtassak az életmódomon.

Eszter bóllintott rá, mintha csak azt mondaná, tudom: — Azért van nekem.

— Hogy érti ezt? — kérdezte Pál.

— Egyszerűen, úgy hogy nem kell semmit sem akarnia, csak szót fogadnia; igérem, hogy nem kívánok sokat.

— És az energiájából mi hasznom lesz nekem?

— Azt csak bízza rám.

— Nagyon titokzatos.

— A betegnek és gyermeknek nem kell okoskodnia, hanem bízza magát arra, aki gondoskodik róla és anyásan simogatta meleg tekintettel.

— Jó — felelte csendesen Pál — és mit kell tennem?

Eszter összeszedte az erejét és mintha csak egy semmiséget mondott volna: Este itthon kell maradnia, lefeküdni, aludni.

A kórházba reggel jött be Eszter és legtöbbnyire estig maradt. Reggelenként mindig kérdő pillantást vetett Pálra s egy mosolygó megnyugtató tekintet volt rá a felelet. Este otthon, amikor fáradtan haza tért, a fekete empire kis hálószobájában térdre hullva kérte a Mindenség Alkotóját, aki teremtette a világosságot és sötétséget és minden energiát, hogy adjon erőt egy sötétben sinylődő és csak gőgjében erős teremtménynek. És annyi lendülést, akarást fejtett ki e kérelemben, hogy lehetetlennek tartotta, hogy az ő erőszakos kiáltása oda ne jusson, ahova a legtitkosabb és legerőtlenebb sóhaj is elér.

De egy napon Pál már nem fogta el a feléje röpülő kérdő pillantást, kapkodta a tekintetét. Másnap elkerülte a leányt, úgy hogy csak messziről látta. S amikor már nem tudott kitérni a makacsul kitartó, kérdő szemek elől, összeszedett erővel közömbösen nézett vissza. És ezek a kérdő szemek mindig nagyobb szomorúsággal tapadtak rá, Pálnak

felelnie kellett; egy napon, komoly keserű daccal, hosszan nézett vissza. Eszter elhalványodott erre a szótlan válaszra.

Alig várta, hogy elmuljon a nap, hogy végre egyedül lehessen. Soha ilyen hosszú órák, mint mikor ki nem csordult könnyek jelölnek minden percet. Végre otthon. Az éjszaka sötétjében kétségbeesetten szorítgatta keskeny kezét forró homlokára. Istenem, hát ennyit kell szenvedni, egy lélekért, egyetlen egynek a megmentéséért? Ennyi könnyet kell elsírni, ennyi erőfeszítést kell kifejteni egyetlen léleknek a megváltásáért? És borzongott és gyötrődött, de nem engedett...

És napról-napra jobban érezte, hogy ez a lélek, akinek a megmentése reá vár, akiért ennyit szenved, ez az életének mindennél drágább értéke.

XIV.

Ösvény a vizeken.

Arról a kis darab égről, amennyi a kórházi szoba ablakából látszik, a csillagok bemosolyogtak arra a fáradt emberre, aki bánatos kitartással szembenéz velük a hosszú álmatlan órákon, míg csak a csillagszemek nem húnyódnak le a derengő hajnal bíbor takarója alatt. Pál már régen otthon tölti napról-napra az estéket. Nemcsak mert már nem tudta elviselni azokat a szemrehányó szomorú, sőt olykor úgy tünt fel neki, kisírt szemeket; hanem mert végzetesen beleunt abba a mélységbe sülyedt és mégis sekélyes életbe. Életcsömört kapott, napról-napra megállapította a diagnózist, végre nem birta már a befelé nézést. Betegnek érezte magát testben és lélekben, szabadságot vett és elment a hegyek közé.

Kis falut választott az Alpok között, ahol minél kevesebb embert kelljen látnia, semmi tépelődést, semmi kultúrát, a szűz természet tiszta behatásának akarta megnyitni a szívét.

A havasokról jött friss szél életre keltegette, egész nap járta a hegyeket, percről-percre mély ámulatba esve ennyi szépség láttára. Ha elfáradt, lefeküdt a puha smaragd fűre, mely üde és illatos volt és hanyatt fekve figyelte a felséges természet csendes némaságát. Mélységes csend vette körül, a kristálytiszta levegőben még madár sem rebbent, a közeli fenyőerdőből, mint gigászi dómból a csend áhítatot keltő halk zenéje áradt és fenyőillatot sodort el fölötte a láthatatlan szellő. Legtávolabbról a kőtörők zaja hallatszott és a patak jéghideg átlátszó vizének csendes csobogása. Itt mintha imádkozott volna csendben a természet, itt minden ünnepélyes volt. Az ember, aki idekerült, önkénytelenül is halkra fogta a hangját, elfogódott, megrendült a lelke ismeretlen mélységeiben és úgy lépkedett itt, mint a betolakodott, aki fél, hogy ünnepet ront szürke lénye, a természet ragyogó, csendtől ékes szentélyében.

Pál egy sziklán ült és lenézett a völgybe, a hegyoldalon elejtegetett magányos kis házakra, melyek köré törhetetlen emberi szorgalom marokszám hordta fel a termőföldet, hogy a mindennapi élelmet megteremhesse. Gyakran hosszú évek munkáját a hegyekről leömlő tavaszi vízáradat egyszerre lemosta, tisztára leseperte a pőrére csupaszodott sziklákról. Egy egész élet abban telik el, az energia abban merül ki, hogy újra felhordják a földet, újra bevetik és esdő szemeik az eget kémlelik, hogy vajjon megmarad-e a szegényes kis vetemény a faházikó körül. És a faházikó fenyőgerendái alatt fiatal szivek bizakodó reménnyel dobognak, telve erővel és szilaj boldogsággal; a nehéz sors között megőszült öregek pedig a

végleges megpihenés reménységével pihegnek. Sehol olyan boldog fiatalságot és olyan nyugodt öregséget nem találni, mint a hegylakók között, akik a hegytetőt járják, nehéz viharok között, de közel az éghez.

Az azurkék ég alatt a kristálytiszta levegőben, melyet emberi lehelet gőze s a kultúra füstje meg nem fertőzött, a nyári virágok és a friss széna illata terjengett. Pál ma különösen erővel teljesnek, kipihentnek érezte magát, mentesen minden hangulattól. Úgy találta, hogy ez az állapota különösen alkalmas arra, hogy az életét átszámolja. Tisztán, hideg ésszel állapítson meg tényeket, szabadon minden kívülről jött befolyástól és lejegyezze az eredményeket. Úgy futott le emlékezetében az élete, mint a felhő, amely keresztülúszik a napfényes kék égen. Először is a gyermek kora, az otthonnal. — Ő abba beleszületett, ahhoz ő sem hozzá nem tett, sem el nem vett semmit. Az otthon levegője kisérte és vezette az egyetemi évek alatt is, ezalatt egyetlen önálló, az egyéniségéből fakadó lépést sem tett.

Azután jött a háború, a fogság Kundéknál, ott lépett ki először a konvenciókból, ott állt ellene először az ősi, a paraszti felfogásnak; nem áldozta fel a szíve szabadságutáni erőteljes vágyát egy megalkudott nyugodt boldogságért. És most évek multán, ahogy viszontlátta Kundot, belezsibbadt a gondolatba, — ha akkor velük maradt volna, élné az ő kitaposott, mindennapi életüket! Hiszen igaz, az élet rövid, nem érdemes túlsok jelentőséget tulajdonítani neki, mindegy, hogy mivel töltjük ki. De nem! Most nem akar bölcselkedni, most hideg ésszel akarja szétszedni forró szívét. Hadd lássa meg egyszer tiszta világosságban, mi van ott!

Azután jött Tamara. Összeszorította a szívét a visszaemlékezés kínja. Hogy Tamara ne lett volna az életében, hogy ne áldozta volna oda neki fiatalsága

legdúsabb éveit, a lelkét, a szívét, minden gondolatát, az eszét, az akaratát és minden energiáját; hogy ez meg ne történt volna azt nem, nem kívánhatja. Boldog kétségbeeséssel kapaszkodott a tudatba, — ez nem álom volt, ezt a való élet adta! De érezte világosan, megtéveszthetetlenül a hegyi levegő tiszta áramlatában, hogy az a hat év elnyelte az életét. Elvesztette benne önmagát. — Igen, igen — szegezte le az elrepülni kívánó meglátást — úgy van, azért gyötrődől pokoli kínokban, mert két ember él benned; önmagad és akit Tamara teremtett meg beléd. Míg az éned mámorban aludt, az új ember uralkodott teljhatalommal, de akaratod ellenére felébredt, feltámadt a régi és most ez a kettő halálos összeölelkezésben fojtogatja egymást. És én csak nézem, gyötrődve nézem — állapította meg Pál — ezt a halálos küzdelmet és nem tudom, igazán nem tudom, hogy melyiknek a győzelmét kivánjam. Akármelyik lesz legyőzve — magamat temetem. Temetem fájdalmasan, mert akárhogy veszem is, mind a kettő én vagyok. Ez a tusa tépte egyre a szívemet, hogy ezt elcsitítsam, azért éltem olyan életet, amibe belecsömörlöttem. — És Pál most itt a természet egyszerű fenségében olyan undort érzett, hogy kicsordult az elhatározása: Nem fogom már azt az életet folytatni!

— No jó — fűzte tovább a gondolatait — de még nem vagyok készen. Az én életem zeg-zugosabb, mint ez a hegyipatak, amely hol tisztán csörgedez bő vízzel, hol egészen elapad s néha meg eltűnik a föld alatt s ott bukkan fel, ahol nem is várnád. — Itt van Eszter! Az én szerencsétlen, befejezett életembe beleáll egy szent. Belelépett eltörülhetetlen nyommal az életembe és belevilágítottak tiszta szemei szennyes ösvényeimre. Eszterben minden megvan, amit gyűlölnöm kellene, a származása, a fel-

fogása; vallásos, tiszta, tradiciókon élő és alázatos. Semmi nincs benne a merész, az élnitudó, a felvilágosodott újítóból. És csak egészen őszintén, alaposan kifordítani azt a szívet, hadd lássak bele, biztatta magát Pál és akárhogy is van, de Esztert annyira szeretem és annyira kell az életemben, hogy nincs pillanat, amikor hiányozhat. Akármit látok, nézek, hozzáfut a gondolatom s minél szebb és nagyszerűbb, annál erősebben utal rá minden.

Pál ennél a megállapításnál idegesen simított végig homlokán és leült egy fatörzsre. Mellette a kövek között egy kis bokor havasigyopár díszlett igénytelen szépségében és míg letépett egy szálat belőle, úgy beszélt magához, mint egy drámai színész egy régi tragédiában; csakhogy itt abban áll az igazi tragédia, hogy ezt a szerepet az élet írta. — Ez a tény és valóság! Te azt hitted, hogy az életed keserűsége be van fejezve; akarod tudni, mekkora a sors szemérmetlensége veled szemben? Nem kisebb, minthogy Esztert hozta elédl! Rajongsz érte, mint ahogy a tűzimádó a napért, de ép annyira nem érheted el, mint ahogy annak a karja sem ér odáig. Ismerted a szerelem olympusi gyönyörét és szenvedted a letaszított Prometheus kínját, most ismerd meg az elérhetetlenség olthatatlanságát a saját nyomorult voltod sziklájához láncolva.

Pál gondolatai mindinkább Eszter köré sűrűsödtek, elképzelte most ebben az órában ott a fülledt betegszoba légkörében és hirtelen nem esett már jól ez az ózondús levegő, sietett le a keskeny úton. Olyan vágy fogta el, hogy Eszterrel lehessen, hogy lássa csillagtiszta szemeit, hogy szinte érthetetlennek találta, mikép is tudott eljönni mellőle. Ott legalább csodálhatta szépséges lényét. Leérve a szállására, az asztalon levelet talált, keskeny borítékban egy lap, címeres finom papiros s rajta gyöngy-

betük. Eszter írása. Pál nem győzte olvasni, mintha hallotta volna a néma szavak mögül meleg tónusú hangját.

Megszólítás nem volt, keltezéssel kezdte a sort: — «Igazán örülök, hogy megemlékezett rólam. Tudom, hogy élvezi azt a szépséget, amit itt a szürke lapályon nélkülözni kellett. A hegycsúcsok magaslati levegőjét csak engedje átáramlani a lelkén is, mert csak így hozhat belőle haza. A betegjei gyógyulnak és kivánják, hogy sokkal, sokkal jobb sora legyen ott, mint azoknak, akik itthon várják. Ezt az üzenetet küldhetem én is. Amikor a legmagasabbra feljut, akkor hozzon nekem onnan egy szál havasigyopárt, kedvenc virágom, mert sosem hervad. Maradjon és gyógyuljon. Eszter».

Pál elmosolyodott, öröm, meleg öröm hullámzott végig az erein. Eszter gyopárt kíván, — kivette a gomblyukából, ajkához érintette a bársonyos ezüst szirmokat, nagy gonddal a tárcájába rejtette és az esti vonattal hazautazott.

Eszter kora reggel kapta kézhez a táviratot: — «Meggyógyultam, jövök haza». Sietve és gonddal öltözködött, szeretett volna szép lenni, szerette volna, ha nem lenne árnyékos a szeme és hamvas bőre üdébb pírban égne. — Miért ez az akarás — kérdezte szégyenkező gúnnyal önmagától — ez is a megmentési programhoz tartozik? Elpirult és azzal vigasztalta leleplezett és önérzetében háborgó szívét: úgy sem tudja meg soha senki. Megmarad a büszke szívben e titok, az ésszel fel nem fogható, az indokolatlan, hogy amit a lelke mélyéből elitél és rossznak tart, akinek a lényétől és életétől irtózik: — ó érthetetlensége az emberi szív kiszámíthatatlanságának — azt szereti! Szereti végzetesen, minden érzésével és kész lenne az életét érte adni. Szegény Eszter, hát idejutottál? Hát *az* nem boldog, bájos

idillt jelentett az életedben, hanem halálosan komoly nagy szenvedélyt, arra kárhoztatva, hogy mélységét és tragikus szépségét rejtegetned kelljen, mint virágos hegycsúcsoknak a szédületes szakadékot?

Eszter komoly és tartózkodó aggodalommal kérdezte: — Lelkileg is gyógyult?

Pál szó nélkül elővette a lepréselt virágot:

— Meghoztam a gyopárt.

Eszter elpirult örömében. — Mennyire jutott? Elmondja majd nekem?

— Nem egészen, de azt hiszem, messzire mentem el magamtól, oly messzire, hogy félek, nem találok egészen vissza. Eszter lesütötte a szemét, hogy Pál ne lássa meg benne az örömet, — talán mégis, mégis meg lehet menteni!

— Örömmel hozta ezt a gyopárt?

Pál bólintott rá.

— Látja — folytatta Eszter meggyőződéssel — az igazi érték, az adásban ott van, hogy a lélek örül, dehogy az, aki kap, hogy abban milyen indulatot kelt, az már semlegés az adás erkölcsi értékére nézve.

— Miért mondja most ezt? — kérdezte Pál meglepődve.

— Arra térek vissza, hogy maga ellenzi, hogy én itt bármit is adjak a betegeinek, mert félti őket a megelégedéstől. Ez csak azért van, mert — bocsásson meg, ha túl őszinte vagyok, de ezalatt az idő alatt feltettem magamban, hogy amint hazajön, megmondom — ez azért van, mert még sosem merült bele az igazi adás rejtett értelmébe. Adni a legnagyobb lelkigyönyörűség, amit nem fokozhat a hála és nem csökkenthet a tapasztalt hálátlanság. Adni, a léleknek, vagyis a szeretetnek spontán igénye.

— No és — szólt közbe Pál.

— Ha én most — folytatta Eszter — megajándékoznám a betegeket, annak a tettnek megvan a

morális értéke önmagában. Az egyik esetleg nagyon jó szívvel fogadja, hálás érte és kielégül, nem kíván többet, megelégszik így is a rongyaiban; a másikban a pillanatnyi jobb élvezete felkelti a vágyat a továbbiért és elégedetlen lesz, erőszakos, míg csak meg nem szerzi magának. Így egy és ugyanazon fehér kalács ilyen különböző indulatokat gerjeszt. Az adás, a szeretet értéke változatlan, az elért eredménynek értéke a legkülönbözőbb. Tudja, mi következik ebből?

— Az, hogy maga megint kaláccsal akarja traktálni az eddig éhezőket.

— Ebből az is következik, hogy a maga teoriája igaztalan. Én most örülök ennek a gyopárnak, talán maga is örül; nem óriási önzés az, mást nem juttatni örömhöz?! Mondja meg nekem őszintén — kérlelte Eszter — van szebb feladat, mint az örömet, a megelégedés örömét keltegetni a szívekben?

— Arról beszél, amiről én nem tudok. Sokat éltem, de a megelégedés öröme nem jutott ki nekem. Aki ezt nyujtani képes, az tegye meg, de én ebben nem hiszek. Eszter — tette hozzá felindultan — nyujtsa nekem a megelégedés örömét — és azonnal hiszek benne.

— Tudja azt, hogy mit tesz az hinni? — kérdezte halkan ünnepélyes komolysággal Eszter. — Hinni az örömben annyit tesz, mint megtagadni a lélek bánatát, a bűnt.

Pál elnézett messze és lelke tudatalatti fájdalommal nyilatkozott meg:

— Jó lenne hinni!

Eszter ezentúl kiélhette magát az örömben, hogy adhat. A betegjeinek, azok hozzátartozóinak anyagiakban és szíve tehetségének legjavát adta. Pállal ritkán és röviden beszélt, de ilyenkor mindig kitört belőle.

— Milyen boldogság az, másoknak örömet szerezni! Akiknek nem lehet anyagiakkal, azoknak az együttérzés melegével.

— Azt hiszi, hogy ily kevés, boldoggá teheti az embert? A kívülről jött vigasz?

Nagyon is tudta Eszter, hogy mennyi minden kell egy lélek öröméhez, de hallgatott róla, míg egyszer mégis megmondta Pálnak.

— Ha mindenki, nem egy, vagy száz, de mindenki csak megnyugvást és örömet nyujtana, akkor számüzve lenne minden probléma és szükségtelen lenne minden sötét teoria.

— Maga egy a száz közül?

— Én is egyike vagyok.

— Mondja meg nekem — vágott közbe Pál — honnan veszi mindezeket? Az élet, mint óriási víz, elnyel és elborít mindent, elbír gigászi terhet, annyiféle igyekezet, ahányféle ember, annyi teoria, akadály és kitérítő, annyi alkalom az elsülyedéshez benne, hogy marad meg mégis mindig ugyanazon az úton?

— Mert nekem ösvényem van a vizeken.

Pál kerülte Esztert. Érezte, hogy kerülnie kell. A leányból valami egészen különös varázs áradt, ha a közelében volt, mintha más atmoszférába került volna. Amiket mondott, nagyon sokszor nem tulajdonított neki semmi gyakorlati értéket, de az élet igazat adott neki, mintha csak illusztrálni akarná az ő megcsúfolását. — De hiszen — villant át egyszerre Pál lelkén — eredetileg nem álltál távol mindattól, amit Eszter képvisel, a te mostani éned Tamara teremtése. Mikor vagy hű önmagadhoz, ha a későbbi énedet dobod le, vagy ha megtagadod az elsőt? De ezzel a gondolattal nem tudott egészen szembefordulni.

Ma délután az egyik belvárosi szük utcán kibe

ütközött bele, mint Világos Péterbe, a héthársi papba, akivel együtt lépkedtek a Tisza befagyott partján. Megörült neki, elvitte magához.

A pap körülbelül tisztában volt azzal, hogy Pál miért jött el hazulról és most nagyon érdekelte, vajjon átesett-e már az élete nagy csalódásán. Mert Világos Péter ismerte az emberi lelket és tudta, hogy Pálra akárhova megy is, csak csalódás vár. A lélek fajsúlyánál fogva felfelé gravitál és semmiféle módszerrel és teoriával nem hagyja magát a gyűlölet és nyomorúság mélységeibe sülyeszteni, egyideig sikerülhet, de megjön rá a reakció.

Erről beszélgettek az úton. Azaz, hogy leginkább a pap beszélt, Pál hallgatott.

— Mennyire kellene maga otthon! — fordított a szaván hirtelen a pap.

Pál felhúzta a vállát: — Az én munkámat biztosan nem áhítozza!

— De igen! — Felvilágosult ember kellene oda. A falu elmaradt, az tagadhatatlan és éhes, már éhezi, hogy részt kérjen az életből, megszokta a háború alatt, hogy tényező legyen. Nem elég ehhez csak a pap. Ember kellene, aki ismeri az élet rettenetes ütközéseit, aki idejében rámutatna a tévedés elkerülhetetlen következményeire. Ember kellene, aki mindezt érzi és érti a falu helyett és irányítaná őket.

Pál meglepetten nézett Világos Péterre:

— Csak nem gondolhatja komolyan, hogy én vagyok az az ember, akit keres?

— De igen. — A pap ezt biztosan és határozottan mondta ki. Meglátta a nagy változást Pálban, jobban, mint ő saját maga s rá akarta vezetni az önmegismerésre. Az ember néha nagyon messzire elkerül önmagától, legbiztosabban a szenvedélye vezeti el. De aztán, akik nagyon messzire elmentek,

onnan a távolból biztosabban ítélnek és ha még elég ideig élnek, az élet visszafordítja őket. Hírtelen az órájára nézett; — sietnem kell ki a vasutra.

Pál semmit sem felelt mindezekre. De eszébe forgatta ezeket a dolgokat. Érezte, hogy nagy utakat fut be. Eleinte nem volt tisztában azzal, hogy most távolodik-e önmagától, de csakhamar rájött, hogy a messzeségből fut visszafelé. Sokszor érezte, hogy viharos örömök között találkozik régi énjével.

A levegőben delejes áramlatok vannak, melyeket a vándormadár ösztöne kikeres, beleilleszkedik és abban gondtalanul repül, tudva, hogy az hazafelé visz. Ismeretlen áramlatok, delejes huzalok futnak végig életünkön, vonalak, melyek a lelkeket kötik össze. Eszter összekulcsolt kézzel rimánkodott a Lelkek Urához, hogy találjon Pál abba az áramhullámba, amely a lelkét felfelé vonzza és sodorja, ne hagyja őt megterhelt súlyánál fogva a mélységbe hullani.

Óriási szellemi erő ez az energia, amely a lélekből mint szikra szakad fel és belehullik az Örök Energia tüzébe. Kideríthetetlen erő, amely sodorja, de akarata öntudatával azt, akiért esdekel. Pál ösztönszerűen rátalált a lelkéhez vezető áramlatra!

De ebben az útjában is szerencsétlennek érezte magát. Szakadni a multtól, érezni, hogy lazulnak napról-napra a szálak, amik odafűzik, kifordulni gyökerestül és nem tudni, merre dől az élete; az rettenetes kín. Hadd szakadjon hát reá minden! El fogja mondani Eszternek nyomorult életét és betetőzésül azt a végzetes szerelmet, amit benne keltett, a vágyát, amit a pap ébresztett benne a faluja után és a lelkitusát, amiben él. A multja elmulóban s jövője nincs! Úgy látszik, ő nem arra született, hogy tegyen, ő a nagy bűnbánó, de akinek nincs megadva a jóvátevés módja. Félre kell tennie

mindent, minden nagyszerű tervet és élni szürkén, de hogy hogyan lesz az, maga sem tudja. Ott van a tudomány, tanulhat sokat, éjjel és nappal, elmulik az élete így, vagy ott van a pálinka és el lesz felejtve az élete: választhat.

Beszélni fog vele minél előbb, nem akarja halogatni a végzetét.

nnepnap délután felment Eszterhez és a finom ízléssel berendezett lílaselyem kis fogadóban elmondotta akadozva és ritkán nézve rá — az egész életét, végig mindent.

Eszter összekulcsolta remegő kezeit és a diván sarkába összehúzódva hallgatta. Pál már mindent elmondott, őszintén, úgy ahogy a lelkében élt. Már Eszterig ért. De akkor hirtelen elhallgatott. A leány is csendben maradt viharzó szívével.

Pál szólalt meg:

— Hallgat? Mit is szólhatna? El tudom képzelni, mit érezhet a maga tiszta, fehér lelke.

Pedig dehogy is tudta Pál elképzelni, amiket Eszter érzett az alatt, amíg hallgatta.

— Az életem mindezzel még nincs befejezve — kezdette újra Pál — újabb és mindennél nehezebb érzés szakadt rá.

Eszter érdeklődéssel kapta fel a fejét.

— Maga jött az életembe! Mint ahogy a tisztavizű forrás keresztezi az aszú sivatagát. Csak azért mondom meg Eszter — könyörögte Pál — csak azért, hogy mindent elmondjak; ne tartson őrültnek, semmi más nem vezet, csakhogy a teljes nyomoromat feltárjam: Végzetül ime betetőzése az életemnek, hogy egy szentet szeretek. Egy szentet, aki csak irtózva nézhet egy ilyen lélekroncsra, mint én vagyok és a kit még álmaimban sem érhetek el.

— Magát szeretem, Eszter!

Eszter szemeiből nehéz könnycseppek gördültek

alá. Pál összeszorított szájjal nézte és vonaglott a szíve a kíntól:

— Hogy mi lesz velem, nem tudom.

Rövid pillanatok, melyek csendjéből életek sorsa döntődik el. Eszter válaszul könnyei között mosolyogva, mindkét kezét feléje nyujtotta:

— Haza megyünk Pál! Haza a faluba! És majd én mutatom az ösvényt a vizeken...

Pál nem tudja elhinni, ami vele történik. Nem bírja elhinni az életét és mindazt, amit lassanként meg tud — az érte hullatott könnyeket, a miatta összekulcsolt kezeket, az erőfeszítést, az önfeláldozást és mindezt csak érte.

— Eszter — és felzokogott hangja — nem tudok hinni a boldogságomban! Szeretném, ha lenne valami, egy erős, de mindennél erősebb kötelék, eskü, felségesen kötelező örök nagy igéret, ami téged hozzám fűz, — nem, hozzám láncol, hogy soha semmi el ne sodorhasson mellőled! Kellene lenni egy olyan erőnek, ami bennünket örökre, amíg a lényünkből valami is megmarad, örökre együtt tart. Eszter így kellene lenni!

— Így lesz! Egészen így! És hosszan suttogott Eszter, amiket Pál komolyan és meglepetten hallgatott.

— De hiszen — mondotta Pál és boldogan ölelte át aggódó fehér kis menyasszonyát — nem vagyok én Tőle olyan messze, mint te gondolod, hiszen Ő eljött hozzám, egy csillagtalan éjszakán a fekete romok között és megmondotta nekem előre, hogy én nem fogok megelégedni csak azzal, hogy egyem, nekem a lelkem is mindig éhes lesz! És most is éhen kínlódnék, ha a te kis fehér kezed mannával nem etetne.

TARTALOM.

		Oldal
I.	Halálos árnyak hegyén	3
II.	Álom nem vett rajta erőt ez éjszakán	13
III.	Hangos öröm nélkül örvendező szívek	30
IV.	Az élet mint a tenger, úttalan és messze-széles	49
V.	Fogoly, ki szabad szivében rabságról álmodik	64
VI.	Vad szelek ellenében — én erőmet dalolom	74
VII.	Nincsen kenyér	88
VIII.	A csillagok fénye	104
IX.	Jövevény vagyok itthon, nincsenek őseim	113
X.	Eszter	132
XI.	Parttalan tengernek vette útját	150
XII.	Kenyerük legyen a reménység	163
XIII.	— Nem tehetem	179
XIV.	Ösvény a vizeken	192

Nihil obstat. Dr. Michaël Marczell, censor dioecesanus. Nr. 2588.
Imprimatur. Strigonii, die 6. Septembris, 1926. Dr. Julius Machovich vic. gen.